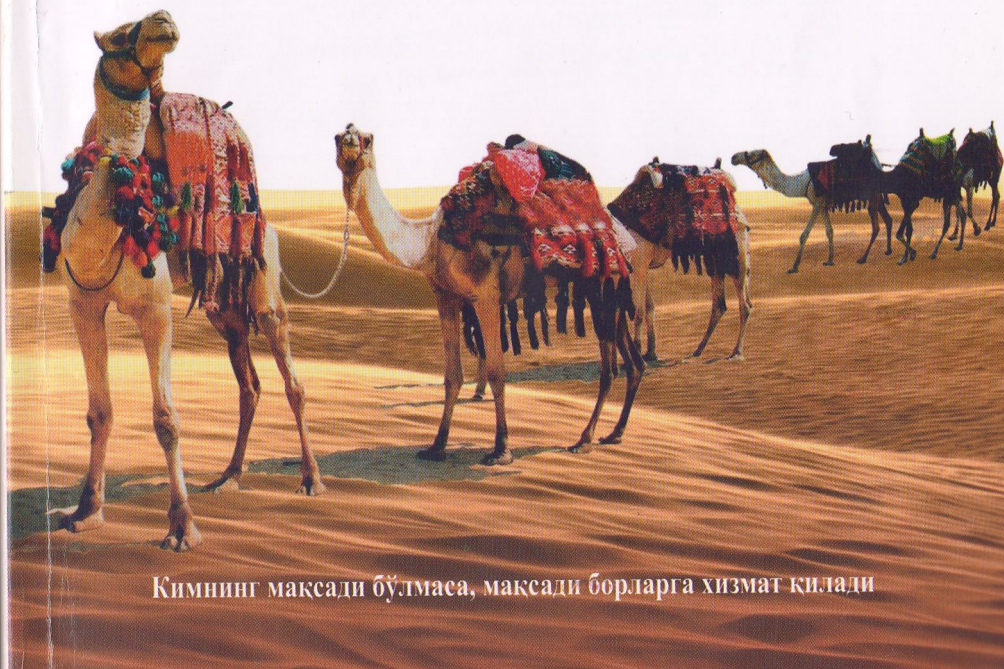

АҲАДҚУЛИ
ХОЛМУҲАММАД ЎҒЛИ

ҲАКИКИЙ ОМАД КАЛИТИ

ЁХУД

САВДОГАРЛАР УСТОЗИ

Кимнинг мақсади бўлмаса, мақсади борларга хизмат қилади

АҲАДКУЛИ
ХОЛМУҲАММАД
ЎҒЛИ

ҲАКИКИЙ ОМАД КАЛИТИ

ЁХУД

САВДОГАРЛАР
ЎСТОЗИ

КИМНИНГ МАҚСАДИ БЎЛМАСА,
МАҚСАДИ БОРЛАРГА ХИЗМАТ ҚИЛАДИ

ИЛМ ЗИЁ ЗАКОВАТ
ТОШКЕНТ-2021

УЎК: 330.103.21

X 45

ВБК: 68-:221.23

Аҳадқули Холмуҳаммад ўғли

ISBN 978-9943-7319-3-6

ҲАҚИҚИЙ ОМАД КАЛИТИ ЁХУД САВДОГАРЛАР УСТОЗИ
/ масъул муҳаррир: С. Сайфуллоҳ; / муҳаррир: Ш.Ортиқов; / тақризчи:
А.Ҳайитов; “ИЛМ-ЗИЁ-ЗАКОВАТ” нашриёти, Тошкент 2021 й.-160 б.

Ушбу рисолада Абдуллоҳ ибн Муборак (Р.з.) ҳазратларининг тижорат билан боғлиқ фаолияти, ҳалоллиги, таквоси ва ўғитлари ёритиб берилган. Рисолани ўқиган ҳар бир китобхон Абдуллоҳ (Р.з.) тимсолида савдо-сотик ишларида ростгўй ва диёнатли бир кишининг сиймоси билан юзлашади ҳамда ўзига тегишли хулоса чиқаради

ҲАҚИҚИЙ ОМАД КАЛИТИ
ЁХУД
САВДОГАРЛАР УСТОЗИ

Масъул муҳаррир:

Сайфиддин Сайфуллоҳ

Муҳаррир: Шаҳобиддин Ортиқов

Тақризчи: Алимардон Ҳайитов

ISBN 978-9943-7319-3-6

“Илм-Зиё-Заковат” нашриёти, 2021 й.

Аҳадқули Холмуҳаммад ўғли

СЎЗ БОШИ

Ушбу рисолада Имоми Аъзам ҳазратларининг шогирди Абдуллоҳ ибн Муборак ҳазратларининг тижорат билан боғлиқ фаолияти, ҳалоллиги, тақвоси ва ўғитлари ёритиб берилган. Рисолани ўқиган ҳар бир китобхон Абдуллоҳ тимсолида савдо-сотик ишларида ростгўй ва диёнатли бир кишининг сиймоси билан юзлашади ҳамда ўзига тегишли хулоса чиқаради деган умиддамиз.

Инсоният борки, тижорат бор, миллатлар орасида савдо-сотик бор. Ҳаётнинг ранг-баранг давом этиши, эҳтиёжларнинг қондирилиши учун халқлар, миллатлар тижорат билан шуғулланишади. Давлатлар тижорат ҳақида ўз қонун-фармонларини эълон қилишади. Бозорларнинг, якка шахсларнинг эса ўзига хос савдо сири ва тижорат ҳаёти бўлади.

Аҳадкулининг ушбу “Ҳақиқий омад калити ёхуд савдогарлар устози” рисоласи замонавий улкан тижоратлар ҳақида эмас, одатдагидек, якка ва жамоат тартибда савдо-сотик билан шуғулланадиган одамнинг ҳаёт фаолиятига бағишланган. Унда ўтган улуғларимиз тижоратда қандай йўл тутганлар, бу борада нималарга эътибор бериш керак каби саволларга жавоб берилган. Аслида якка тартибда тижороат билан шуғулланган одам ҳалоқ бўлса, у ҳар қандай катта тижорат ишларида ҳам ростгўйлигича қолаверади. Шунинг учун ҳам

ҳар бир мусулмон одамга Шарқдаги тижорат ва савдодаги ўзига хосликдан, ҳалолликдан баҳс юритади.

Зеро Шарқда, хусусан мусулмон диёрларда тижорат илми ва унга хос бўлган тавсиялар чуқур илдиз отган. Чорёрларнинг, Абдурахмон ибн Авф (Р.з.) каби саҳобаларнинг Имоми Аъзам (Р.з.), Абдулқодир Жийлоний (Р.з.) ҳазратлари каби улуғ зотларнинг ҳалол тижорат билан шуғуллангани ва фойдали ўғитлар бергани тарихдан маълум.

Биз мусулмон дини вакили сифатида тижоратга алоҳида эътибор билан қараймиз. АЛЛОҲ Таъоло тижоратни ҳалол, судхўрликни ҳаром қилган. Улуғ зотлардан тижорат ҳақида, ҳалол йўл билан бойиш сирлари ҳақида бир қатор нақлу ривоятлар етиб келган. Буларнинг бари бугунги кунда тижорат билан шуғулланаётган кишиларга йўл-йўриқ ва дастур сифатида асқотади.

Ушбу рисоланинг сюжет марказида ўтмишда устоз ва шогирд бўлган мазҳаббошимиз Имом Аъзам (Р.з.) ҳазратлари билан у кишига шогирд тушган Абдуллоҳ ибн Муборак (Р.з.) нинг нафақат устоз шогирдликлари, балки тижоратда ҳам яқин муносабатда бўлганликлари ёритиб берилган. Асар давомида Абдуллоҳ (Р.з.) илмда ҳам, сайру саёҳатда ҳам, савдо-сотикда ҳам ҳамиша устозига муносиб ҳаракат қилади. Ўзида ҳаллоллик, поклик кўринишини намоеън этади. Унинг илм ва амални канда қилмаслиги, юксак таквоси, одоб-ахлоқи,

қатъиятлиги, тиришқоклиги издошларида ҳавас уйғотади. Хуллас, савдода ҳам устозидан анча нарсаларни ўрганади, одамлардан ҳам ҳалол ва ростгўй бўлишни талаб қилади.

Рисолада қуйидаги жиҳатларга жиддий эътибор қаратилган:

- савдода ҳалол бўлмоқ;
- ўз вақтида сотилган молни қайтариб бериш ёки қайтариб олишни билиш;
- бировнинг молини зўравонлик билан тортиб олиш;
- агар молга ҳаром аралашган бўлса, унинг чорасини кўриш;
- савдода ёлғон қасам ичишдан эҳтиёт бўлиш керак;
- нимани сотиш жойизу, нимани сотиш ҳаром эканини билмоқ лозим;
- рибо (судхўрлик)дан сақланиш;
- тарозидан уриб қолишдан эҳтиёт бўлиш;
- “нажш”– қилмаслик (маҳсулотнинг баҳосини сунъий кўтариш).

Юқоридагилардан келиб чиқиб хулоса қилсак, тижорат-савдо иши махсус малака, саводхонлик ва ҳалолликни талаб қилади. Уни динимизда кўрсатилганидек ҳалол ва пок ҳолда бажарсак, рўзғоримизда ҳам, ишимизда ҳам хайру барака бўлади.

Ушбу рисола бизнинг фикру мулоҳазаларимизга
хамоҳанг тарзда, ўзига хос жиҳатлари, мазмун-моҳияти
билан китобхонларимизга манзур бўлади деган
умиддамиз.

Сайфиддин Сайфуллоҳ
Филология фанлари номзоди, исломшунос ва
адабиётшунос олим

«ҲАҚИҚИЙ ОМАД КАЛИТИ ЁХУД САВДОГАРЛАР УСТОЗИ»

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ, деб
қўлга қалам олдим.

Тадбиркор бўлганим учун кўплаб кийинчиликларга дуч келаман. Муваффақиятга эришиб, тезроқ бой бўлиш учун шу мавзуга доир ўнлаб китоблар ўқидим, ўқияман. Бундай китоблар пул топишнинг минг бир усулини ўргатади. Тан олишим керак, улардан кўп фойда олдим, ammo барибир нимадир етишмасди. Ўша ниманидир узок қидирдим. Ўқидим, изландим ва ниҳоят. Ниҳоят топдим. Ўнлаб ўқиган китобларимда йўқ илмлар ўзимизда экан. Улардан нега халқимиз шу пайтгача фойдаланиб, яхши бир савдо, тирикчилик (бугун бизнес дейилади) ҳақида китоб ёзмаган? Халқ айбдор эмас, аслида, чунки улар мустақил бўлгач, тоғдай уйилиб ётган тирикчилик ташвишидан ортиб, илмга эътибор беролмасди. Халқ орасида ҳам тирикчилик ташвишидан ортиб янгилик сари илдамлаётганлари кам. Биз шу пайтгача ва ҳозир ҳам савдо ҳақида етти ёт бегоналарнинг таълимотларидан сув ичяпмиз.

Бугун кишилар ҳалол тижорат деса ажабланадиган аҳволга келиб қолаётир. Айни шу сабаблар туфайли камтарона бир асар ёзишга уриниш қилдим. Бу асар сизга бойишнинг асл йўллари, омаднинг олтин қалитлари, муваффақиятнинг ҳақиқий сири, хотиржам яшашнинг бебаҳо йўллари, сахийликнинг самаралари,

дўстликнинг устунликлари, ҳожатбарорликнинг туганмас фойдалари ҳақида ҳикоя қилади. Яна ҳалол тижорат ва тожирнинг сифатлари берилади. Минг афсуски, китобда тўлиқ маълумот йиғолмаганим учун бадиий тўқималардан фойдаланилди ва кўп қаҳрамонлар ҳақида ёзилмай қолди.

Сиз китоб ҳақида гапирдингизу, аммо ким ёки нима ҳақидалигини айтмадингиз, деб ўйлаётгандирсиз. Айтаман. Марвдан бир ўғлон чиққан. Бугун уни кўпчилик билмайди, чунки улар қолиб бошқаларнинг ҳаётини ўрганишга киришиб кетилган. **Ўша буюк, тарихда номинию, изини то қиёматга қадар инсонлар қалбига ўйиб ёзиб кетган бобомиз АБДУЛЛОҲ ИБН МУБОРАК (Р.з.)дир.** Ҳа, азизларим, шу буюк инсон “савдогарлар устози” деган мақомнинг эгаларидан бири.

Отасининг “савдогарликни обрўйингни сақлаш, сахийлик қилиб илм аҳлига ёрдам беришинг ва фақирлар мушкулини осон қилишинг учун касб қил!” деган биргина насиҳати сабаб дунёнинг бойига айланиб, илм аҳлининг ҳақиқий ҳомийси бўлиб етишган бобомизнинг фаолияти қиёматгача савдогарларга қўлланма бўлиб хизмат қилади.

Биз унинг тижорий фаолиятини дўсти ва китобдори тилидан ҳикоя қиламиз. Ушбу китоб жонимдан азиз бўлган Устозим, ота-онам ва отамдек меҳрибон Абдуссалом бобомга бағишланади. Ўқиганингизда

Устозим, ота-онам, бобом ва каминани дуоларда йўқлашингиздан умидворман.

АБДУЛЛОҲНИНГ ДУНЁГА КЕЛИШИ

Унинг отаси Муборак исмли тақводор инсон эди. Шу билан бирга ўша замоннинг қозиларидан бирининг кули эди. Муборак қозининг узумзоридида ишлар ва кўриқлаб парвариш қиларди. У шу боғда ишлай бошлаганидан бери қозининг уйига ўзгача файз, барака ва хотиржамлик киргандай бўлди. Индамай ишини билиб қилаверадиган йигит қозига жуда ёқиб қолди.

Бирор зарурат билан қозининг ҳовлисига келгудек бўлса, кўзини ортиқча назардан сакларди. Унинг одоби кўпчиликни лол қолдиради.

Бир куни қози уйига меҳмон чақирди. Меҳмонлар келгач, уй соҳиби Муборакни чақириб узум олиб келишни буюрди. Олиб келган узумлари нордон экан. Унга яна олиб келиш буюрилди. Бу ҳол тўрт марта такрорланди. Тоқати тоқ бўлган қози:

– Нега ҳар сафар нордон узум олиб келасан, тахирлигидан иштаха бўғилдику. Сен қайси ширин, қайси нордон эканини билмайсанми? – дея жаҳл аралаш савол берди.

– Йўқ, – деди у мулойимлик билан. – Сиз менга боғга қоровулик қилишни ва парваришлашни

буюргансиз, ейиш ҳақида гапирмагансиз, – деди хижолат бўлиб.

– Ё қудратингдан, бирор марта татиб кўрмадингми?

– Йўқ, ҳожам.

Қозининг холи ўзгарди. Меҳмонлар билан суҳбат ҳам татимади. Ҳаёлида бир ўй - қандай қилиб шунча катта боғдаги узумдан бир татиб кўрмаган бўлса? Ўйлаган сари фикрлари тиниқлашар, Муборакка нисбатан ҳурмати ортарди. Ахийри чидай олмади. Уни чақиртирди.

– Сендан бир маслаҳат сўрасам.

– Қуллардан маслаҳат сўралмайди, ҳожам.

– Биламан, аммо сенга берилган илм, одоб, диёнат ҳаққи сендан маслаҳат олгим келди.

– Ақлим етгунча жавоб бераман, ҳожам.

– Менинг бир бўйи етган қизим бор. Унга султонлардан, ҳокимлардан, саркардалардан, савдогарлардан совчи келяпти. Уни кимга берганим хайрлироқ?

– Яҳудийлар аёлнинг насабига, насронийлар бойлигига, Муҳаммад саллаллоҳу аълайҳи васаллам даврларида диёнатига қараб танланган. Бугун аралашиб кетди. Ўзингизга маъкул келганини танлаб узатаверинг.

– Йўқ, мен сенга никоҳлаб бермоқчиман қизимни. Бунга нима дейсан?

– Уйдагиларингиз билан маслаҳатлашинг. Мен бир кул бўлсам, унинг устига тайинли уйим ҳам йўқ.

– АЛЛОҲ Таъоло йўлида сени озод қилдим, бугундан озодсан. Уйдагилар қароримни рад этмайди.

– Раҳмат хоҷам, сиздан Худо рози бўлсин (Муборак яхшиликдан қаттиқ суюниб ёмонликдан қаттиқ куюниб кетмасди, шунинг учун соддагина миннатдорлик билдирди).

– Қиз боладан сўралиши керак. Акс ҳолда мажбурланган бўлиб қолади.

– Унда бугун сўрайман. Майли қани озод киши, боғимда ойлик маош учун ишлашга розимисан? Агар истасанг бошқа иш ҳам қилишинг мумкин.

– Ишлайман.

– Жуда соз бомдод намозидан кейин гаплашамиз.

Қози аёли ва қизидан сўраган эди “сиз ёмон куёв танламайсиз, розимиз”, дейишди. Қози хуфтонни ўкиб Яратганга дуо қилиб, тўйни хайрли қилишини сўради.

Муборак намоздан сўнг узок ўйлади. Шундай улуғ қозикалон оддий йигитга қиз берса-я?! (у куллигини бир онда унутди). У ҳам ушбу никоҳ унинг икки дунёсига ҳам фойдали бўлишини АЛЛОҲ Таъолодан сўраб дуо қилди.

Бугун тонг Муборак учун бошқача отди. Озод кишининг биринчи тонги. Ҳар кунги боғ, ўз кулбаси кўзига бошқача кўриниб кетди. Ҳовлида қози жаноблари билан учрашувни кутиб тураркан, беихтиёр уй томон назар солди. Бирдан қилмишидан уялиб, кўзини олиб қочди. Ўнғайсизланди.

– Қани супага чик, Муборак, – дея табассум билан қози чиқиб келди.

Улар узоқ суҳбатлашмади. Тўйни пешингача ўтказишни мўлжаллашди, асргача келинни олиб кетади. Шунча обрўсига одмигина тўй қилди қози. Нима унинг давлати етмасмиди? Етарди, аммо бойлигини кўз-кўз қилгиси келмади. Ундан ташқари куёвининг ҳамиятига тегиб кетгиси йўқ.

Хуллас тўй ҳам ўтди. Улар узумзорнинг четидаги одмигина уйда яшай бошлади. Қизнинг онаси ҳафтада бир келиб қизидан хабар олиб туради. Бешинчи дафа келишида қизининг йиғлаб тургани устидан чиқди.

– Нега йиғлаяпсан қизим?

– Танлаб топган куёвларингиз ҳатто юзимга ҳам қарамаяпти.

– Тушунарли...

Жаҳл билан уйига келган аёл хўжайини ишдан келишини сабрсизлик билан кутди. Эри келгач, аввало овқат сузди. Овқатланиб бўлгач, секин гап бошлади.

– Султонзодаларни менсимасдан оддий одамга қиз бергандингиз. У эса мана салкам қирқ кундирки, қизимизнинг юзига ҳам қарамабди. Шунақа зулм қилар экан нега уйланди?

Қози бир оғиз гапирмади. Хуфтондан сўнг Муборакни чақиртирди. У келгач, қозилигига бориб бақирмади, жаҳлга минмади. Мусулмон киши олдин

сабабини билиб, кейин тадбир қилади. У ҳам масала моҳиятини билиш учун куёвидан оддий савол сўради.

– Нега шу вақтгача қизим билан гаплашмасдан, юзига ҳам қарамасдан зулм қилиб келяпсан?

– Минг бор узр. Орада сал англашилмовчилик бўлибди. Сиз қозисиз. Шубҳали таом егансиз дея олмайман, аммо барибир совғалар, турли зиёфатлар, ҳукмлар (жанжалли вазият ечимлари) учун олинган пуллар шубҳали бўлиши мумкин. Шунинг учун мен мана салкам қирқ кундан бери ҳалол лукма едиряпман. Томирларидан тоза қон оқиши учун. АЛЛОҲ Таъоло гувоҳ – мен бу ишни солиҳ фарзанд учун қилдим.

Қози лол қолди. Яратганнинг инояти билан куёвни тўғри танлаганига яна бир бор амин бўлди. Орадан бир йил ўтиб бу оилада АБДУЛЛОҲ дунёга келди.

ОДДИЙ ТАНИШЛИКДАН ҚИЁМАТ ДЎСТЛИККАЧА

Мен Абдуллоҳ билан Ҳадиси шариф ўрганаётганда танишганман. Ҳеч эсимдан чиқмайди, у кўпчилик олдида мени ҳимоя қилганди. Хатим чиройли бўлгани учун, негадир китоб кўчиргим келаверар, баъзан дарс тайёрлашга вақтим етмай қоларди. Бир куни Ҳадиси шарифдан дарс қилмаганим учун устозим қаттиқ жазолади. Бошқа болалар мен билан гаплашмай қўйди. У пайтларда дарс қилмайдиган бола билан бошқалар

сўзлашмасди. Мулоқот қилган бола зеҳни пасайиб кетишидан кўрқарди, аммо Абдуллоҳ ундай қилмади. Менга дўстона муносабатда бўлди. Ёш бўлсакда (6 ёш эдик) ўзимизча ўртоқлашдик. Мени ҳайрон қолдирадигани, унинг қорилиги, юзлаб Ҳадиси шарифларни ёд билиши эмас, ғайрати, шижоати ва ўта кучли хотираси эди. Бирор нарсани бир эшитишда, китобларни бир ўқишда ёд оларди. Оддий мисол. Бир куни масжид олдидан ўтиб кетаётганимизда Имом узун дуо қилиб, салават айтди, Куръони Каримдан бир неча оят қироат қилди. У “мен тўлиқ ёдлаб олдим”, деди. Ишонмадим. Унинг гапларини ўша атрофдагилар эшитибди. Улар ундан ёдлаганини айтиб беришини сўради. У Имом қандай айтган бўлса, ўшандай қайтариб айтиб берди.

Орадан бир ой ўтиб, биз жуда қалин бўлиб кетдик. У менинг ёзишни яхши кўришимни билгач, ёзиладиган дарсларини менга берди. Мен ўз навбатида ундан устоз айтганларини ўзидек қайта эшитаман. Шундай қилиб дўстлашдик. У таъсирланиб кўп ривоятлар, Ҳадиси шарифлар айтиб беради, мен эринмасдан ёзиб оламан. Ана шундан унинг энг яқин дўсти ва китобдорига айлана бошладим. Тез орада тенгдошларимиздан илмда ўзиб кета бошладик. Бир куни устоз бизни бошқа устозга жўнатди. Шундан илм излаб йўлга тушдик. Аввалига Хоразмни айланиб таҳсил олдик. Унинг ғайрати ва шижоати борган сари ортиб борди. Дарсдан бўш вақтларимиз жанг санъати, сувда сузиш билан

шуғулланардик. У жанг қилишда ҳам тезда кўпчиликдан ўзиб кетди. Қилич ишлатиш, от устида камондан нишонни бехато уриш, сувда сузишда унга тенг келадигани кам эди. Улғайгани сари ҳар томонлама етилиб бораверди. У Қуръони Карим тафсири, Ҳадиси шариф шарҳи, турли масалалар баёнида Хоразмдагилардан олдинга ўтиб кетди. Бир куни менга: “Абдуссалом устозларим менга илм олиш учун Ироққа боришим кераклигини айтди. Сен билан бирга кетишни истаيمان, чунки сендек яқин дўст ва китобдорни қаердан ҳам топардим”, деди. Табиийки, мен бирдан жавоб беролмадим. Ота-онамдан сўрашим керак эди. Уйга келиб уларга мақсадимни айтдим. Отам ҳеч иккиланмай: **“Боравер, дунё кез, олим бўл, ўзингдан из қолдир, сендан кейин келадиганларнинг ҳаётларини энгиллаштириш учун ҳаракат қил”**, деди. Онам йиғлади. Биз тўрт ўғил бўлсакда, онам мени бўлак яхши кўрарди, лекин отамнинг раъйига қарши бормади. Дуо қилди.

ИЛК САЁҲАТ БОШЛАНДИ...

– Абдуссалом, сен қанча пул олдинг? – деб сўраб қолди у дабдурустандан.

– 10 динор деб жавоб бердим. Кейин суҳбатлашиб кетдик.

– Биласанми, мен бир чақа ҳам олмадим. АЛЛОҲ Таъолога таваккал қилдим. Отам савдогарлик билан обрўйимни сақлаш, сахийлик қилиб илм аҳлига ёрдам беришим ва фақирларга кўмак беришим учунгина шуғулланишимни тайинлаб дуо қилди. Савдода отамдан ўрганганларимни бошқа мамлакатларда ҳам қўлламан. Тажриба ўз сўзини албатта айтади.

– Ахир йўлда нима бўлишини билмайсан-ку, Абдуллоҳ.

– Тўғри, билмайман, аммо Парвардигоримнинг қудрати мен билан. Ота-онамнинг дуоси қийинчиликларни енгишимда мадад бўлади.

Шу билан суҳбатимиз тугади. Зикр қилиб кета бошладик. Хаёлимда эса энди нима бўлади каби ўйлар. Мана йўлга чиққанимизга ҳам роса уч ой бўлди. Манзилга бир ойга қолмай етиб олишимиз керак эди, аммо йўл-йўлакай дарс олдик, озгина ишладик. Ниҳоят Ироққа ҳам салкам етиб келдик. Бир ҳафталик йўл қолди. Пулимиз, озукамиз тугаган. У ов қилади. Мен таом тайёрлайман. Кечалари намоз ўқиб, узоқ суҳбатлашамиз. Баъзан тонг отишини истамасдик...

Шу билан суҳбатимиз тугади. Зикр қилиб кета бошладик. Хаёлимда эса энди нима бўлади каби ўйлар. Мана йўлга чиққанимизга ҳам роса уч ой бўлди. Манзилга бир ойга қолмай етиб олишимиз керак эди, аммо йўл-йўлакай дарс олдик, озгина ишладик. Ниҳоят Ироққа ҳам салкам етиб келдик. Бир ҳафталик йўл қолди. Пулимиз, озукамиз тугаган. У ов қилади. Мен таом тайёрлайман. Кечалари намоз ўқиб, узоқ суҳбатлашамиз. Баъзан тонг отишини истамасдик...

Бомдоддан сўнг, у билан яна йўлга тушдик. Олдимиздан савдо қайнаган бозор чиқди. Бир аёл яхши отни олиб чиқиб сотувга қўйган экан. Кўпчилик тўпланиб савдолашяпти. Отни боғлаб бир четда турган аёл номидан даллол савдо қиляпти. “Сотилди!”, дея энди отни қозиғидан бўшатмоқчи эди, Абдуллоҳ қўлидан ушлаб қолди.

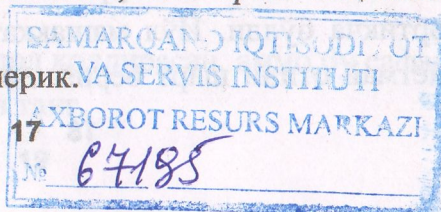
–Мусулмонмисиз? – деб сўради даллолдан. Даллол бу саволни кутмаган шекилли довдираб қолди. У олувчига ҳам юзланиб, шу саволни берди. У ҳам довдираб қолди, аммо шарт ўзига келиб “Алҳамдулиллаҳ мусулмонман”, деди.

–Унда нега отни асл баҳосида сотиб олмаяпсиз? – дея савол берди у. Шу тариқа тортишув бошланди.

–Мен уни асл нархида сотиб оляпман.

–Асл нархи бунча эмас, сиз ярим баҳосига сотиб олдингиз.

Даллол фойдага шерик.

рўзғордан ортганига эримга дори-дармон олмакчи эдим, аммо сотган пулим харажатларимга етмайди. Иложсизман. Отни қайтариб кетсам, рўзғор ўтмайди, – дея йиғлаб юборди. Одамлар гангур-гунгир гаплаша бошлади, лекин ҳамма воқеа қандай яқун топишини кутарди. Абдуллоҳ сотиб олган одамдан яна пул қўшиб беришини талаб қилди, аммо у кўнмади. Бошқалар бизнинг ёнимизни олса-да, у савдо ҳалол бўлганини айтиб ўжарлик қилди. Шунда Абдуллоҳ ўз отини аёлга бериб юборди. Бир киши воқеани кузатиб турган экан. Аёлга:

– Мен табибман. Дорини сизга текинга бераман, – деди. Шу тариқа кўпчилик аёлга қўлида боридан бера бошлади. Даллол билан харидор мулзам бўлиб бир четда қолди.

Унинг миғиб турган отини бериб юборгани ортиқча бўлди. Йўл машаққатли, у бўлса, ўйламай нетмай отини шарт бериб юборди. Ана жўмардлик. **“АЛЛОҲ Таъоло жўмарддир, жўмардларни яхши кўради”**. Ушбу ҳикматнинг маъносини энди тушунгандекман, чунки унга нисбатан муҳаббатим минг чандон ортди. АЛЛОҲ Таъоло нинг оддий бир қули шунчалик таъсирланиб, меҳри товланган экан, Ҳоликнинг яхши кўришини тасаввур қилиш қийин.

Машаққатли сафар ортда қолиб, Ироққа кириб келдик. Катта жомеъ масжидида пешинни ўқиб, илм мажлисига бордик. Асрдан сўнг тунашга жой қидирдик.

Мен маҳаллий аҳолини бунчалик меҳмондўст деб ўйламагандим. Ислоннинг гўзаллиги, адолатлилиги, тенглик дини эканига яна бир бор амин бўлдим. Хуросондаги мусулмонлар қандай одобли бўлса, маҳаллий халқ ҳам шундай гўзал ахлоқли эди. Биз бошқа мамлакатга келганимизни ҳис қилмадик. Гўё узок айланиб яна Хуросонга келгандекмиз. Сиз табиати ўхшамайди дерсиз. Ҳақсиз, аммо қалб яқин бўлса, инсонлар бир-бирини тушунса, бошқа омиллар иккинчи даражали бўлиб қолаверади. Хуфтон намозини ўқигач, у билан узок суҳбатлашдик.

– Абдуссалом, энди мен тижорат қилишим керак.

– Сармойани қаердан олмоқчисан?

– АЛЛОҲ Таъоло меҳрибон. Сармоя чўнтакда эмас мияда бўлади.

– Сен доим мени лол қолдирасан, аммо бу сафар ростдан ҳам аҳволимиз танг.

– Бомдоддан кейин катта бозорга тушамиз.

– Яхши, аммо пулни қаердан оламиз? Қарз олишга таниш бўлмаса, отни сотай десак, ўзи биттагина. Уни ҳам сотсак, узоғимизни яқин қиладиган воситадан айриламиз.

– Таваккул қил, АЛЛОҲ Таъолонинг Ўзи йўл кўрсатади. Яхши дам ол.

Мен дам олишга қанча ҳаракат қилмай, тирикчилик ташвиши устун келиб уйкумни қочиради. Таваккул қилиб уйкуга кетдим. Тушимда олтин-кумуш хазон

бўлиб ётган жойда уларни тепкилаб юрибмиз. Абдуллоҳ қайрилиб ҳам қарамайди.

Ёқимли азон товуши бомдодга чақирди. Таҳорат олиб, масжидга чикдик. Намоздан сўнг бозорга бориб, газлама, ипак сотиладиган растани айландик. Мева, ширинлик, мол, қўй бозорларни кўздан кечирдик. Бир пайт Абдуллоҳ ни тополмай қолдим. Қидира-қидира газлама бозоридан топдим. У тилмочлик (таржимонлик) қилиб турган экан. Халал бермадим. Ишлар битгач, тушлик қилиб, пешин ўқидик. Кейин қизиқиш устун келиб, ундан сўрадим.

– Абдуллоҳ савдогарга тилмоч кераклигини қандай билдинг?

– Атрофни кузатиб турсам, бир савдогар ташвишли кўринди. Бир-икки одамнинг олдига борди, аммо улар қўлларини кўтариб, “тушунмадик” ишорасини қилди. Олдига борсам, форс ўлкасидан келган савдогар экан. Араб тилини яхши билмаслигидан молларини сотолмаётганини айтди. Олдинги тилмочи жуда қиммат нарх айтибди. Мен кўнглидан чиқариб берганига рози бўлдим. Шу тариқа моли сотилди, мен 15 динор ишлаб олдим. Бу пул икки ой бемалол яшашимизга, илм олишимизга етади, – дея жавоб берди табассум қилиб. Шу йўсин бозорда таржимонлик қила бошлади. У ҳам илмдан ортган вақтида. Кечки пайт эса ўрганганларимизни ёзамиз, аниқроғи у айтиб туради, мен ёзаман. Орадан бир йил ўтиб, устозлар Абдуллоҳга бошқа

устозга боришни тайинлади. Шу билан бир неча йил илм талабида шаҳарма-шаҳар, мамлакатма-мамлакат кезиб юрдик. Ироқ, Яман, Жазоир, Миср ва Шомда илм таҳсил қилдик. Қаерга борсак, узоғи олти ой турардик. Шу орада 4 минг шайх билан кўришдик. Бир куни бир устозимиз бизга Куфадаги Нўмон ибн Собит (Имоми Аъзам Р.з.) ҳазратларининг олдига боришни тайинлади. Вақтни кўлдан бой бермай йўл тадоригини кўра бошладик, аммо кўнглимнинг бир четида йўлга қўйган тижоратимиз, топаётган пулларимиздан айрилишни хоҳламасдим, чунки бу ерда ишларимиз яхши эди. Мен ҳам хатлар, мурожаатномаларни таржима қила бошлаган, озми-кўпми фойда қилаётган эдим, лекин илмга рағбатимиз устун келди. Абдуллоҳнинг олтинларни босиб ўтиб кетаётгани хаёлимда тез-тез гавдаланадиган бўлиб қолди. Қалби дунёга боғланмаган унинг. Бир лаҳзада ҳаммасидан кечиб юборди-я, Субҳаналлоҳ.

Биз шом вақтида Имоми Аъзам ҳазратларининг уйларига етиб келдик. Ҳовли баланд бўлиб, узокдан ажралиб тураркан. Бадавлат эканда деган ўй ўтди хаёлимдан. Эшикни бир йигит очди. Очиқ чехра билан меҳмонхонага бошлади. Айтишича, устоз билан эртага учрашарканмиз. У ерда бизга ўхшаган мусофирлар кўп экан. Бир мусофир билан гаплашиб қолдик. У ҳазрат Имоми Аъзам уйни атай катта қилиб курганини, одамлар ёрдам сўраб мурожаат қилиши осон бўлишини, уй

кидирса, мўлжал аниқ бўлишини ният қилган экан. Бу одам бой, ёрдам бера олади, деган ишонч бўлиши учун шундай йўл тутганини айтди. Хуфтондан сўнг Абдуллоҳ менга қараб шундай деди.

– Абдуссалом мен бундан ҳам катта уй курдираман. Ҳовлим ҳам ундан икки баравар катта бўлади. Токи юзлаб одамлар сиғадиган бўлсин. Мусофирлар ҳеч иккиланмай ҳовлимга кириб келсин.

Мен унинг нияти амалга ошишини сўраб дуо қилиб қўйдим. У айтганини қиладиган одам.

Энди Абдуллоҳнинг болалиги ҳақида икки оғиз айтиб ўтсам.

АБДУЛЛОҲНИНГ БОЛАЛИГИ

Абдуллоҳнинг отаси кўзи тўқ, қалби бой, илмли ва тақводор инсон эди. Ўғли Абдуллоҳ ҳам назари тўқ бўлиб улғая бошлади. У бошқалардек шўх, аммо ўйинқароқлик қилмасди. Бир куни ўртоқлари ўйнаб келиб: “Кетдик ташқарига от ўйин ўйнаймиз”, деди. абдуллоҳ уларга ҳатто ақлини таниган инсонлар лол қоладиган гап айтди: “АЛЛОҲ Таъоло мени ўйин кулгу учун яратмаган”.

У ота-онасига ҳақиқий ёрдамчи эди. Ишлардан ортиб, жанг санъати билан шуғулланади. От миниш ва камондан отишни ўрганади.

Жуда кизикувчанлигидан ўзини ҳар томонга урарди. Отаси унга қаттиқ тақиқ қўймаган, чунки ортиқча танбеҳ ва тақиқ болани бетарбия қилиб қўяди. Отасининг тарбиядаги ажойиб услубини у сўнги нафасигача гапириб юрди.

Айниқса қиблагоҳининг унга Қуръони Карим ёдлашда қўллаган услубини кўп эслайди. От миниш, камондан ўқ узиш, қиличбозлик, жанг санъатига қаттиқ қизиққанини билгач, падарибузруквори агар бир бет ёдласа, жанг санъатига, икки бет ёдласа, от миниш, уч бет учун ўқ отиш, тўр т бет учун қиличбозлик, беш бет мусобақага рухсат, олти бет учун сувда сузиш мукофотини тайин қилди. Абдуллоҳ жон дили билан ёдлашга берилди. Отасини қойил қилиш учун баъзан ўн, ўн беш бетлаб ёд олди. Шу тарика қиска муддатда АЛЛОҲ Таъоло нинг Каломини қалбига жойлади. Отаси эса ҳеч замон мукофотни бермай қолмади.

У ҳали еттига тўлмасдан отаси савдо сирларини ўргата бошлаган. Узум, майиз сотиш, катта савдогарлардан улгуржи сотиб олиб, доналаб сотиш, уйга бозор қилиш каби илмларни у анча эрта олди.

Отасининг ишларини диққат билан кузатди.

Илмий йиғин, савдо мажлисларида бўлганида араб тилини билиш жуда муҳим эканини тушунган отаси унга араб тилини жуда тез ўзлаштириши эвазига от совға қилишни ваъда қилди. Отаси ўта бой бўлмаса-да, ўғлининг илм олиши учун давлатини аямасди. Абдуллоҳ

қиска фурсатда араб тилида эркин сўзлаша бошлаганидан, дўстларидан эртароқ саман отли бўлади. Кейин мадрасага дарсга қатнай бошлади (ушбу сарлавҳа матни ўқувчини зериктирмаслик учун қисқароқ берилди).

Мана нима учун у таржимонлик қила олади. Айниқса, тижорий атамалар, сўзлар, фаолиятдаги муносабатлар жуда мураккаб, аммо у тожирлардан савдо илмини ўргангани учун осонгина тожирга таржимон бўла олди.

АСЛ БАРАКА

Мана устознинг уйида туриб ўқишни ҳам бошладик, аммо Имоми Аъзам ҳазратлари билан пешингача кўриша олмадик.

Устозни минглаб одамлар орасидан ҳам бемалол таниб олса бўларкан. Ўрта бўйдан узунроқ, буғдойранг, кенг елкали, кўзлари катта, қотмадан келган. Кийимлари нафис ва тоза, ундан энг сара мушк иси келади. Юзидан нур ёғилади.

Ҳазрат билан кучоклашиб кўришдик. Абдуллоҳга узоқ термулди. Биздан олдин шамолимиз келган экан. Балки устоз унга термулганида яқин орада илмда, авлиёликда, савдода пешқадам бўладиган инсон сиймосини кўрган бўлса ажабмас. Балки юрт соғинчи

устун келиб, ота ватан кенгликларини, ширин булоқларини кўз олдига келтиргандир.

Биз ичкарига кириб анча гаплашиб ўтирдик. Пешиндан сўнг дарсни бошладик. *Устоз кунларини жуда аниқ режа асосида ўтказаркан.* Кечаси умуман ухламасди. (Бир шогирди 20 йилдан бери у зотнинг елкаси тўшак кўрмади, деганида ишонмаган эдик). Кечани Қуръони Карим тиловати билан ўтказди. Бомдоддан кейин АЛЛОҲ Таъолони зикр қилади. Савдо ишларига қарайди. Пешиндан сўнг асргача дарс беради. Асрдан шомгача масала сўраб келганларнинг, ҳожатмандларнинг ҳожатларини чиқаради. Шомдан хуфтонгача тафаккурга чўмади. Хуфтоннинг таҳорати билан бомдод ўқийди. Илми денгиз қадар. Зехни ўткир. Ўзига ҳам, шогирдларига ҳам ўта талабчан. Савдода ҳалол ва эҳтиёткор.

Бир куни бозорга ипак ва газламаларни тартиблаб, тахлаш учун бизни олиб борди. Унинг бир шериги шойини 200 дирҳам эмас, 400 дирҳамга сотибди. Шеригини қойиб, харидорни топиб келишни буюрди. Харидор келгач, унга 200 дирҳамини қайтиб берди. Уларнинг ўртасида гўзал “тортишув” бўлди.

– Мана бу пулни олинг. Бу матони биз 200 дирҳамдан сотамиз.

– Йўқ, устоз сиздан АЛЛОҲ Таъоло рози бўлсин. Мен берганимга розиман. Бозорда шу мато 500 дирҳам туради.

– Мен 200дан сотаман. Бу нархнинг ичида фойдам ҳам бор. Қолгани ҳалол бўлмайди. Бозорни биламан, аммо Худодан кўрқаман.

– Майли устоз, АЛЛОҲ Таъоло савдо ва илмингизга барака ато этаверсин.

– Омин.

Ўша куни устоз ҳамкорлари билан ишни тўхтатди. Ҳалоллик учун шундай йўл тутди. Биз бу воқеадан таъсирландик. Узоқ муҳокама қилдик. Абдуллоҳ билан кун келиб савдода устоздек иш тутишга келишиб олдик.

Бомдоддан кейин ҳовлига чиққандик, устоз хузурига чорлади.

– Келинглар, – деди устоз ўрнидан туриб. – Сизлар ҳақингизда суриштирдим. Мисрдаги илм таҳсили ва тирикчиликларингизни ҳам сўраб билдим. Тижоратга иқтидорларингиз борлигини сезганим учун ҳам кеча бозорга олиб боргандим. Тижоратдан етарлича илмингиз борми?

– Йўқ, устоз, – деди Абдуллоҳ (У одатда озгина билса ҳам билмайман дер ва ўрганишга киришарди), аммо йўл-йўриқ кўрсатсангиз ўрганиб кетамиз.

– Илмсизлик билан қилинган тижорат ҳаромга олиб бориб кўяди. Шунинг учун савдо илмини пухтароқ эгаллаш керак. Пайғамбаримиз Саллаллоҳу Аълайҳи Васаллам: “Эй мусулмон тижоратчи, олишда ва сотишда, қарз беришда ва олишда доимо осонлик ва қулайликни асос қилиб ол, шунда тижоратингни хотиржам бир

тарзда амалга оширган ҳолда АЛЛОҲ Таъолонинг раҳматига эришасан”, дея марҳамат қилганлар. Шунга мувофиқ кеча шеригим билан ишни тўхтатдим. Пайғамбаримиз Саллаллоҳу Аълайҳи Васаллам ҳақиқий тижоратчи эди. Маккадан мол олиб Ясриб, Шомга бориб сотар, у ёқдан турли буюмлар сотиб олиб, Маккада сотарди. Бугун мен ҳам тўрт томонга карвон жўнатиб савдо-сотик қиляпман. Кун келиб сизлар ҳам моҳир савдогар бўлиб етишишингизга ишонаман. Қани энди илм олишга ғайрат қилаверинг.

Биз бу даргоҳда асосан Ҳадиси шариф ва фикҳдан дарс олардик. Абдуллоҳ шу даражада закий ва иштиёқли эдики, баъзан таомланиш ёдидан чиқиб қоларди. Илм олиш истаги ўта кучлилигидан устознинг ҳар бир сўзини қалбига жойларди. Бир куни ундан хотираси нега бу қадар кучлилигини ва ёдлаган нарсалари ёдидан чиқмаслигини сўрадим.

– Мен нимани қалбимга ишониб топширган бўлсам, у мени ҳеч қачон ноумид қилмаган ва унутиб қўйиш қўркувидан озод қилган, – деб жавоб берди.

Унинг жавобидан лол қолдим. Қалбга ишониб топшириш нима эканини билмасдим. Кейинчалик англадим. Илм бутун вужуд, роҳати дил билан олинса, қалбга мустаҳкам ўрнашар экан, аммо устоз бу қарашим озгина хато эканини тушунтирди. Илмни тақво билан ҳосил қилиш керак экан (Тақво АЛЛОҲ Таъоло буюрганларини қилиб, қайтарган ишларини қилмаслик).

Яъни гуноҳлар, ҳаром ишлар, шубҳалардан тийилиб, илм, савдо қилиш ҳақиқий барака келтирар экан. Тушунчам ниҳоят бутун бўлди.

Илм қалбга мустаҳкам ўрнашиши учун, тижорат баракали бўлиши учун ҳаром ишлардан, гуноҳлардан, шубҳалардан, ғирромликдан тийилиб, роҳати дил билан ҳаракат қилиш керак.

Куфада ҳам катта бозор бор экан. Бўш вақтларимизда бозорга чиқа бошладик. Мисрда йиққан пулларимизга Форсдан, Шомдан келадиган карвонлардан мол олиб сотишни йўлга қўйдик.

Бир куни бир аёл келди. Устозда иши бор экан. У ҳурмат билан гап бошлади.

– Ассалому алайкум ҳазрат. Ўғлимни олиб кетмоқчиман.

– Нега?

– Оилада боқувчим йўқ, у эса ишлаш ўрнига бомдоддан шомгача илм билан машғул.

– Ишлаш учунми?

– Ҳа, ўзим ишлолмайман.

– Бир ойда рўзғор учун қанча сарфлайсиз?

– 50 дирҳам.

– Илтимос, ўғлингизни олиб кетманг. Унинг зеҳни ўткир, китоб ёзиш, илм тарқатиш қобилияти бор. Сизга ойига 100 дирҳам бериб тураман. Яна бирор хизмат бўлса, тортинманг.

– Сиздан АЛЛОҲ Таъоло рози бўлсин. Умрим охиригача дуо қилиб ўтаман.

Шу воқедан кейин биз билдирмасдан савдо қиладиган бўлдик, лекин бунинг иложи йўқ эди. Ахийри Абдуллоҳ устозга айтишга қарор қилди. Ҳазрат унинг гапларини табассум билан тинглаб, сўз бошлади.

– Сен айтаётган гапларни бир ойдан буён кутиб юргандим. Тушунаман, мендан ҳайиқиб турибсан. Савдони тўхтатиб қўяди деган хавотирдасан. Кўнглинг хотиржам бўлсин. Илк кўришганимдаёқ, етти иқлимга донғи тараладиган тижоратчи бўлишингни сезгандим. Тўхтама, аммо илмдан қолма.

– Худо хоҳласа илмдан ортган вақтимдагина тижорат қиламан, аммо кунимни қандай режалаштиришга ҳайронман.

– Кунингни мендек режалаштир, аммо ухлашни тарк этма. Сенга бир саволим бор. Қўйлар нима учун кўпайиб кетишини биласанми?

– Билмайман устоз.

– Қўйлар туни билан ухлаб сахар вақти уйғоқ бўлади. Маъраб эгасини уйғотади. Улар куёшни уйғотади. Сен ҳам куёшни уйғотишдан тўхтама, чунки сахар вақтида барака бор. Энди кунингни режалашингга келсак, ҳозир баъзи қилишинг керак бўлган ишларни айтаман. Аввало бомдодни ўқиганингдан сўнг кунлик зикрларингни қил, Қуръони Карим ўқи ва Ҳадиси шариф ёдла. Кейин тижорат қил. Пешин намозини ўқиганингдан

кейин дарсларимни тингла. Асрдан сўнг яна тижоратинга кара, улуғларни зиёрат қил. Шом ўқигач, масжиддан чиқиб уйингга бор ва тафаккур қил. Хуфтондан олдин бугунги кунингни ҳисоб-китоб қил. Савобинг кўпроқми, гуноҳингми аниқла. Дангасалик қилган ўринларингни белгилаб қўй. Фикҳни, Ҳадиси шариф шарҳлашни, тафсирни ўрган ва иложи бўлса, китоб ёз.

Ундан сўнг эртанги кунингни режалаб ол. Режалаштиришга кетган вақтинг кунингни тежаб беради. Хуфтонни ўқигач, ўрганган билимларингни бир такрорла. Таҳоратли ҳолда ухла. **Беш вақт намозини ўринлатиб қўймаган одамнинг бошқа ишларни қойил қилишига ишонмайман.** Намозга эҳтиёт бўл.

– АЛЛОҲ Таъоло сиздан рози бўлсин устоз. Айтган тавсияларингизга албатта амал қиламан.

Ўша кундан эътиборан илм олишга янада шижоат билан киришдик. Ибодатнинг завқини теранроқ ҳис қила бошладик. Тижоратимиз ҳам ривож топди.

Кунлик режаларни намозлар орасига қўйиб олганимиз учун адашмасдик ва чалғимасдик. Абдуллоҳ бир вақтнинг ўзида фақат бир ишни қиларди. Ўша ишни битирмагунча бошқа ишга ўтмасди. **“Чала қилинган иш бошланмаган ишдир”**, деган гапни кўп такрорларди.

Мана орадан беш йил ўтди. Шу вақт ичида Абдуллоҳ 10 та китоб ёзди. Ҳадиси шариф ўрганиш мақсадида дунёнинг тўртдан бир қисмини кезиб чикдик.

Тижоратни кенгайтирдик. Янги ҳовли сотиб олдик. Ҳовли жуда катта бўлиб, минг кишини бемалол сиғдирарди. Мана салкам бир йилдан буён усталар девор айлантириб, уй қурмоқда. Абдуллоҳ ният қилган орзусига эришди. Умуман устознинг кўрсатмалари асосида режали ишлаганимиз босиб ўтадиган қийинчиликларимизни енгиллаштирди. Устозсиз бир ҳафталик йўлни, етти йилда босиб ўтасан, деган гап рост экан. Бу орада устоз Абдуллоҳни чақириб уйланиш таклифини берди.

Абдуллоҳнинг тўйи соддагина бўлди. Оиласи ҳақида батафсил айтолмайман, чунки у алоҳида масала. Хуллас уйлангач ҳам илмни тўхтатмади, ишларини қолдирмади. Унинг Ироқда ҳам Хуросонда ҳам камида минг кишини сиғдирадиган ҳовлиси бор эди. Тижорат билан Хуросондан араб диёрларига, Шомга қатнаганида ўз уйида турарди. Ундан ташқари илм истаб ва тижорат билан юриши сабабли ўндан ортиқ мамлакатда уйлари бор эди. У уйлар бўш эмас, мухтож ёш оилаларга берилган ва қачон борса ўша ерда туриш учун рухсат олинган эди.

УСТОЗДАН АБАДИЙ ИБРАТ

Бир куни устознинг илм мажлисида ўтиргандик. Устоз бизга фикҳдан дарс бераётган эди. Имоми Аъзам ҳазратларининг ўрнак бўларли одатлари кўп бўлар, аммо бир одати бизни доим лол қолдирарди. Устоз ўзи савол бериб, ҳар биримиздан жавоб эшитар ва охирида ўз жавобини айтарди. Ўша куни ҳам шундай бўлди.

– Айтингларчи, қайнаб турган шўрвага қуш тушиб кетди. Энди шўрванинг масаласи нима бўлади?

– Биз бирин-кетин жавоб бера бошладик.

– Шўрва ҳалол бўлади.

– Қайнаган сувда ҳамма нарса пишиб кетади ва ҳалолдир.

– Эгаси билмагани учун ҳалол бўлади.

Навбат Абдуллоҳга келди.

– Устоз қушни олиб ташлаб шўрвани ичса бўлади, чунки қуш ҳалоллаб сўйилмаган. Устоз кулиб турдида, ўзлари жавоб берди.

– Шўрвага тушган қуш тозаланмаган ва ҳалоллаб сўйилмаганидан нажосатдир. Нажосат тушган шўрвани ичиб бўлмайди, ҳаромдир. Шўрванинг ҳаммаси тўкиб ташланади.

– Биз умримизнинг охиригача устознинг олдида кетолмаслигимизни, илмлар денгизидан баҳраманд бўлиб туришимиз лозимлигини яна бир бор англадик.

– Бир вақт бир киши шошиб дарсга кириб келди. Устоздан узр сўраб, келиши сабабини билдирди.

– Устоз шомдан йўлга чиққан карвонингизни қароқчилар талабди. Афсусдаман.

– Устознинг ҳолати умуман ўзгармади. Бир мартагина “Алҳамдулиллаҳ”, деб қўйди. Кейин яна дарс ўта бошлади. Орадан икки пора Қуръони Карим ўқийдиган вақт ўтгач, ўша киши тағин ҳаллослаб келиб қолди.

– Минг бор узр, устоз, сизни ташвишга қўйдим. Қароқчилар урган карвон сизники эмас экан. Сизники соғ-омон келаётган экан, – деди. Бу гапни эшитган устознинг ҳолати яна ўзгармади. Тағин бир мартагина “Алҳамдулиллаҳ” деб қўйди. Жавобдан ажабланган хабарчи савол сўради.

– Устоз, карвонингизни қароқчи урди, деганимда ҳам “Алҳамдулиллаҳ” дегандингиз, Карвон соғ-саломат экан деганимда ҳам “Алҳамдулиллаҳ” дедингиз. Бунинг ҳикмати нима?

Устоз табассум қилиб жавоб қилди.

– Сен менга карвоним талон-тарож қилинибди деганимда қалбимга қулоқ солдим. Агар у дунёга боғланиб қолганида ҳам чекиши керак эди, аммо ўзгаришни сезмадим. Шунинг учун “Алҳамдулиллаҳ” деб қўйдим. Сал туриб карвоним саломат эканини хабар қилганимда яна қалбимга қулоқ солдим. Дунёга боғланган қалб тезда хурсанд бўлиб кетади, бироқ

қалбимда ўзгариш сезмадим ва бу сафар ҳам “Алхамдулиллаҳ” дедим.

Устознинг жавоблари ва гўзал ахлоқи қиёматгача келадиган умматлар учун ҳақиқий ибрат бўлди. Дарс олиб бир хурсанд бўлган бўлсак, шундай кенг кўнгилли устоз билан суҳбатлашиб турганимиздан бир қувонамиз. Абдуллоҳ билан савдо иши юзасидан кўп мамлакатларга боришга тўғри келади. Устоздан йироқда илм мажлисларини чўлда қолган инсон сув истаганидан ортиқроқ хоҳлардик.

ОМАД КАЛИТИ

Биз одатдагидек устознинг олдида масала тинглаб ўтирибмиз. Биз у зотдан файз олардик. Барака олардик. Шунинг учун тез-тез олдиларига бориб, дарс олишни қанда қилмасдик. Яна шуни ҳам билардикки, ҳар сафар бу даргоҳдан янги бир нарса ўрганиб кетамиз. Бу сафар устоз дарсдан сўнг, бизни хурмозорга бошлади. Ўз хурмозори ва бошқа боғларни кўрсатди. У ерда ҳатто ҳазратнинг боғидан ҳам чиройлироқлари, серҳосиллари бор. Умуман яхши ишлов берилмаган боғлари ва шохлари тарвақайлаб ётганлари айниқса кўп эди. Устоз ҳар доимгидек аввал бизга савол берди.

– Шу боғларни кўриб, қандай хулосага келдиларинг? Нега ҳамманинг боғи ҳар хил?

Биринчи мен жавоб бердим.

– Устоз, менимча боғ парваришлашга укувсизлик туфайли бу ерда мева бермаётган хурмолар кўп бўлса керак.

Мендан сўнг Абдуллоҳ жавоб берди.

– Устоз, менимча бу ерда меҳнатга эътибор бериш керак. Мана бу гуллаб-яшнаб турган боғларнинг эгалари муносиб меҳнат қилган, ёввойи боғга айланганларида меҳнат яхши бўлмаган. Бизнинг жавобларимизни тинглагач, устознинг ўзи жавоб берди.

– Иккалангизнинг жавобларингиз ҳам тўғри, аммо мен сал бошқачароқ жавоб бераман. Бу ерда омадсизлик ва омаднинг чегараси бор. Мана бу боғга қаранглар қурий деб қолган. Эгасини танийман. Биз у билан бу ерга хурмоларни бирга экканмиз. Боғимнинг ёнидаги меникиданга серҳосил ва чиройли ишлов берилган боғ эгаси ҳам биз билан бирга эккан. Боғлар орасидаги фарқ шу қадар аниқки, хурмони парваришлаш нима эканини билмаган одам ҳам сезади. Биз бу ерни ўзлаштиришни бошлаганимизда жуда унумсиз ва ўғитталаб эди, таваккал қилдик. Меҳнатни бирга бошладик. Биринчи йили эккан хурмоларимиз кўкармади. Иккинчи йили ерни ўғитладик. Қайтадан экдик. Яна биз кутган натижа бўлмади. Учинчи йили кўкарди. Кейин сув бериб, ўғитладик. Парвариш қилдик. Мен савдо иши билан ва илм билан кўп банд бўлдим, аммо боғга қарашни унутмадим. Икки тарафдаги боғ эгалари ҳам меҳнат қилди, аммо гуллаб турган боғ эгаси биздан кўпроқ

ишлади. У совукни совук, иссиқни иссиқ демасди. Боғта биздан олдинроқ келиб, кейинроқ кетарди. Аксига олиб, унинг ери унумсизроқ экан. Қайта-қайта меҳнат қилишга, қуриб қолган кўчатлар ўрнига янгисини экишига тўғри келди. Унинг бошқа тирикчилиги йўқ эди. Ҳосилдорликни оширишга минг марталаб уринишлари самара берди ва бойиб кетди. Иккинчи тарафдаги кўшним ҳам меҳнат қилди, аммо биздан кейинроқ келиб олдинроқ кетарди. Қуриб қолган кўчатлар ўрнига янгисини экмасди. Совук пайтлар уйдан чиқмас, иссиқ пайтлар фақат жуда кам меҳнат қиларди. Оқибат у ҳамон фойда кўргани йўқ. Умидини узиб ҳам қўйган. Бозорга борсаларинг ҳозир ўша одам мардикорлик қилиб юрибди. Менинг боғимга келсак, ўзим меҳнат қилмаганим учун ишчилар кўнгилдагидек меҳнат қилмади. Ҳосилдорлик кўшниникидан уч баробар кам. Айтганларимни тушундингизми?

– Тушундик, – деб тасдиқладик.

– Йўқ сизлар тўлиқ тушунмадингиз.

Англамаганингиз кўзингиздан маълум, – дея устоз гапида давом этди. – Бу ерда муваффақият ва муваффақиятсизлик орасида аниқ фарқни кўрмайсизларми? Камбағал одамнинг такрор-такрор уринишлари самараси ва омадсизнинг қилишни истамаган ишларини қилгани учун бойиб кетгани зўр ибратку. Ўртаҳол одамнинг дангасалиги ва ўзига ёқмаган, лекин фойда келтириши муқаррар ишларни

қилмасдан мардикорга айлагани асл фожиадан бўлак нарса эмас. Бугунги дарсимни ҳеч қачон унутманглар. **Омад – омадсизлар қилишни истамаган ишни қилишингда.**

Биз устознинг гапларидан шу қадар қаттиқ таъсирландикки, то боғдан чиқиб, масжидга келгунча бир оғиз гапирмадик. Мен Абдуллоҳнинг ёзган асарларини кўчиришга дангасалик қилганларимни, савдо ишидаги баъзи келишувларни арзимас баҳоналар билан ортга сурганимни, оқибат ўша ишлар ўхшамаганини эсладим. Яна ёғингарчилик пайтлари муҳим сафарларни бекор қилганларимни, оқибат фойдадан курук қолганларимизни афсус билан хаёлдан ўтказдим. Абдуллоҳга қарасам шижоати янада ортган, кўзлари ёниб турарди. Яна ҳам қаттиқроқ меҳнат қилишга бел боғлаганини ва натижада даромадларимиз мислсиз ортиб кетишини ҳис қилдим ва ўзимга ўзим ваъда бердим: энди қулай фурсатни кутмайман. **Омадсизлар қилишни истамаган ишларни қиламан.**

ҲИСОБЧИНИНГ ИШГА ОЛИНИШИ

Мана бир неча йилдан буён тижоратимиз гуллаб-яшнапти. Абдуллоҳнинг карвони дунёнинг тўрт тарафига қатнаб тижорат қилади. Асосан газлама ва мўйна сотилади. Тижорат бошланиб, то шу кунгача энг

моҳир ишчилар йиғилди. Савдо ва бошқа ишларга жами 300 киши ёлланди. Уларнинг орасида ҳисобчилар алоҳида танлаб олинди, чунки агар ҳисобчи қинғир бўлса, ишлар олдинга юрмайди. Шу ишни бошқаришга Абдуллоҳ роса икки йил деганда бир одам топди. Унинг бир шиори бор: **“Ишга секин, синаб оламиз, бўшатсак, норози қилмаймиз ва муддат берамиз”**.

Хуросонда тижорат қилиб турганимизда Абдуллоҳ тез-тез бозорларни айланар, хунармандчилик ишлари билан танишар ва янгилик изларди. У ишлаб чиқарувчилар билан савдо фақат у орқали бўлишини келишиб оларди. У бу ишни нархлар кўтарилиб кетмаслиги ва чайқовчилар оддий халқни қийнаб қўймаслиги учун қиларди.

Бир куни у менга бир жойга ўтиб келишимизни айтди. Кўчираётган китобимни тўхтатиб, унга эргашдим. Биз хунармандлар бозоридаги бир дўконга кирдик. У ерда 20 ёшлар атрофидаги бир йигит алоҳида дафтарларга бир нималарни ёзиб ўтирарди. Бизга қайрилиб қарамади ҳам. Абдуллоҳ салом бергач, бизга эътибор қилди. Хижолат бўлиб, ишларини тўхтатди-да, муздек сув олиб келди. Абдуллоҳга “устоз”, деб мурожаат қилди. Мен таажжубланиб турганимда Абдуллоҳ гап бошлади.

– Бу йигитни мен икки йилдан буён кузатаман. Ўз ишини билиб қилади. Мана шу дўкон хўжайинининг ҳисобчиси. Мен дўкон эгаси билан гаплашдим. Энди у

биз билан ишлайди. Мана икки ойдан бери ўзига шогирд тайёрлаяпти. Шогирди дўкондаги ишларни эплайдиган бўлиб қолди. Яқинда биз билан Ирокка қайтади. Кейин менга бир имлаб қўйди-да, ўзи ташқарига чикиб кетди. Бу ишонмасанг, ўзинг бир ишини кўргин, дегани эди. Ундан иши билан таништиришини илтимос қилдим. У менга бир неча дафтар олиб келиб кўрсатди. Мен шу вақтгача бу қадар аниқ ҳисоб-китобли ишни кўрмагандим. Дафтарлари алоҳида ишлар учун тутилган экан. Биттаси фақат кириб келаётган пуллар учун, яна бири харажатлар, яна бири қарзлар, тагин биттаси шартномалар, биттаси режаланган харажатлар, биттаси соф фойда, биттаси бажарилган ишлар учун экан. Яна бир неча дафтарлари бор эдики, уларда нархлар ёзилган бўлиб, ҳар катакчасида ўзгарувчанлари, янги ва эски нархлари ёзилган эди. Азбаройи қойил қолганимдан уни кечки овқатга таклиф қилиб келдим. Шомдан сўнг у Абдуллохнинг уйига келди. У билан узоқ суҳбатлашдик.

Абдуллох унга саволлар берди, у одоб билан жавоб кайтариб турди.

- Уйинг тинчми?
- АЛЛОҲ Таъолога шукр, тинчмиз.
- Синглингнинг тўйини қачон қилмоқчисан?
- Озгина пул йиғсам, келаси йили кўкламга тўй киламан (Содиқ ҳам сахийлардан бўлиб қўлида пул турмасди).

– Сенга қанча пул керак?

– Икки динор.

– Сенга шу пулни ортиғи билан бераман. Синглингнинг тўйини эртагаёқ ўтказгин. Яхши ишларни кейинга суриш мўминнинг иши эмас. Тўй ўтгач, биз билан Ироққа кетасан.

– Раҳмат, сиздан АЛЛОҲ Таъоло рози бўлсин.

– Хўжайинингта шогирдинг маъкул келдими?

– Ҳа, ишлар унчалик кўп эмаску. Ундан кейин янги ходим мендан анча ёш, тезда ўрганиб олди. Эплаб кетади.

– Жуда соз. Сенга ҳозир Абдуссалом пул беради. Тўйга ҳозирлик кўр. Тўй ўтгач, сиёҳ, қалам, дафтарлардан керагича ол. Бу ерларда анча арзон бўлади.

– Хўп бўлади.

– Кечки таомдан сўнг у ховлига чиқди. Дарвоқе, унинг исми Содиқ экан. Мен икки динор олиб чиқаётган эдим Абдуллоҳ тўхтатди ва беш динор беришимни айтди. “Ахир бу жуда кўпку” деганимда: “У ўз эҳтиёжидан келиб чиқиб пул сўради, мен ўз ҳолимдан келиб чиқиб пул беряпман”, деди.

Орадан уч кун ўтиб биз янги ҳисобчи билан Ироққа қараб йўлга чиқдик, лекин мен учун ҳамон Абдуллоҳ уни қандай топгани жумбоқ эди. Ахийри ундан бу ҳақда сўрадим.

– Мен уни икки йилдан бери кузатаман. Аслида уни ўша дўкончига мен ишга жойлагандим. Унинг ҳаракатлари менга маъкул келгани учун.

Бир куни бир дўконга кирдим. У ерда бир неча киши овора бўлиб ўтирган экан. Сабабини сўрасам, ҳисоб-китоблар аралашиб кетаётганини айтишди. Дўкончи билан танишлигим учун ишни кузатиб турдим. Бир пайт шу йигитча келди. У дўкон эгасини сўради. Айтишича, у турли тижоратчиларга ёлланиб, ҳисоб-китобларини қилиб бераркан. Ушбу дўкончига ҳам ҳисобчи кераклигини айтибди бир таниши. Дўкончи дўстим уни ичкарига чақирди. Йигитча пухта экани сезилиб турарди.

– Ассалому алайкум, – деди у одоб билан. Алик олингач гапида давом этди.

– Сизга ҳисобчи керак экан. Бир танишим тавсия қилганди. Ишингиз билан таништирсангиз.

– Албатта, қани омборга ўтайлик, – деди тожир дўстим. Улар омборхонада то пешингача ишлар билан танишди. Ниҳоят пешинни ўқиб бўлганимиздан кейин уни ишга қабул қилишини билдирди.

– Бу йигит менга ишларимни бир ҳафтада тартибга келтириб беришга ваъда берди, – деди дўстим. Мен кизиқиб қолдим, чунки унинг тижорати меникидек катта эди. Шунчалик катта тижорат ишини бир ҳафтада тартибга туширадиган одам менга жуда керак.

Шу-шу бир ҳафта унинг ишини кузатдим. Муддат яқинлашганда у 7 дона дафтар билан дўстимнинг олдида турарди. У ҳар бир ишни ўта аниқлик билан алоҳида қилиб ёзиб чиққандики, дўстим қойил қолганидан икки

баравар тўлашини айтиб юборди. Асли шу йигитни тавсия қилган мен эдим. Менлигимни айтмаслигини тайинлагандим. Хуллас унинг моҳирлигига ишондим, аммо яна синаш керак эди. Уни икки йил обдон ўргандим. У шу икки йил ичида дўстимнинг тижоратдаги фойдасини йигирма баробар ошириб берди. Унинг ҳалоллигига қойил қолганман. Мени энг лол қолдирган жойини сенга айтаман. Айнан шу сабабли уни ишга оляпман.

Хуллас, бир ҳафта бурун бу ерга келганимизда, ўша тижоратчи дўстим келганди. У билан узоқ суҳбатлашдик. Содик ҳақида антиқа бир воқеа айтиб берди. У Содикқа маош берибди. У эса бир қисмини унга қайтарибди. Ажабланиб турганини кўрган дўстимга:

– Ажабланманг, – дея гапида давом этибди. – Мен маошни тўлиқ ололмайман, чунки бу ой бошқа тожирларнинг ҳам ишини сизнинг дўконингизда ўтириб бажардим. Тўғри сизнинг ишингиз ҳам ҳар доимгидек битди, аммо уларнинг ишларини сизнинг ишхонангизда ва иш вақтига ажратилган соатларда бажардим. Илтимос мендан рози бўлинг.

Дўстим роса ҳайрон бўлибди. Нима қиларини билмасдан менга айтди, аммо Содикни қаттиқ хурмат қила бошлабди. Агар иложи бўлса, у билан бир умр ишламоқчилигини айтди. Мен унга ҳақиқатни айтдим. У бироз ўйланиб қолди, аммо рози бўлди. Сен нега ҳисобчини унинг олдига жўнатганимни биласанми?

– Йўқ, – дедим қисқа қилиб. – Чунки дўстимнинг талабчанлиги ортида унча бунча одам ишлолмасди. Агар шу йигит ишлаб кетолса, мен билан бемалол катта-катта ишларни қила олишига ишондим. Дўстим ишчиларини мавсум пайти тонг отгандан кун ботгунча ишлатади. Аммо ҳаққини ортиғи билан беради. Бу атрофда унингдек кўп ҳақ тўлайдиган одам йўқ. Унингдек кўп ишлатадиган одам ҳам йўқ. Унинг босимига чидаган ҳар қандай ишчи, дунёнинг исталган бурчагида ўзига иш топиб кета олади. Агар унга рақобат қилиб ишлашни эпласанг, дунёнинг ҳар қандай бурчагидаги улкан тожирлар билан осонгина рақобатлаша оласан. Сенга бир воқеани айтиб берайин.

...Икки йил олдин у бошқа мамлакатдан яхши сопол идишлар олиб келарди. Бир куни ўзи ишлаб чиқара бошлади. Кейин шу атрофдаги бозорларда сопол буюмлар нархи тушиб кетди. Қолган савдогарлар энди ундан ола бошлади. Нега бундай қилганини сўрадим. Жавоби жуда ажойиб бўлди.

– Мен сопол буюм оладиган савдогардан бир сафар фақат мен учун катта миқдорда сопол буюмлар ясаб бера оладими-йўқми сўрадим. У мижозлари кўплигини, ҳатто улгурмай қолаётганини айтди. Ўн кунга Шомга боргандим, аммо шу билан уч ой қолиб кетдим. Обдон сополга ишлов бериш сирларини ўргандим. Ҳатто сармомядан ҳам пул тикдим. Ниҳоят ўрганиб олгач, Хуросонга қайтиб келиб ясай бошладим. Мана кўриб

турибсан одамлар хурсанд, чунки улар ярим баҳосида сотиб оляпти маҳсулотларни.

Мана Абдуссалом шунинг учун ҳам Содикни унинг олдига жўнатгандим. Биринчидан у савдо сирини ўрганеди, иккинчидан кўзи пишади. Ўйлаганимдек бўлди. Қани шомни ўқиб олайликчи. Намоздан сўнг Абдуллоҳ бизга Ҳадиси шариф ривоят қилди. Фикҳдан масалалар айтди. Хуфтонни ўқиб бўлганимиздан сўнг чодирга дам олиш учун кирдик. Менинг уйкум қочди. Бир вақтлар Абдуллоҳнинг газлама ва мўйна ишлаб чиқарувчиларни қандай топгани ёдимга тушди...

ЎЗИГА ИШОНГАН ИНСОН СЎРАШНИ ҲАМ БИЛАДИ

Бир неча йил олдин Абдуллоҳ газлама ва мўйна сотишни ният қилди. Устоз Имоми Аъзам ҳазратларидан рухсат бўлгач, йўлга тушдик. У билан кўп бозорларни айландик. Ниҳоят биз хоҳлаган маҳсулотларни топдик. Бироқ улар жуда қиммат эди. Пулимиз ҳам унчалик кўпмасди. Биз катта миқдорда қарз олиб, ишлаб чиқарувчининг ўзидан олмоқчи ва халқ қийналмаслиги учун нархни пасайтирмоқчи бўлдик. Шу пайт Абдуллоҳ мени яна лол қолдирди. У биринчи кичик бир хонтахтача устига матоларни ёйиб савдо қилётган одамнинг олдига борди. Унда нари борса икки тўп мато бор эди. Абдуллоҳ ундан:

– Менга шу матодан йигирма тўп керак.

– Унда унча мато йўқ эди. Бошқа дўконни кўрсатди. У айтган дўконга бордик. У ерда ўн беш тўпча мато бор экан. Абдуллоҳ улардан ўттиз тўп сўради. Шу тариқа дўкон катталашгани сари сўрайдиган мол ҳам катталаша борди. Катта бир дўкончидан юз тўп сўради (Абдуллоҳ агар биз сўраган молни ишлаб чиқарувчига етказмасдан “бор” деб қоладиган савдогар чиқса иккиланмай сотиб олишимизни режаллаган эди). Шунда тожир қизиқ гап айтди.

– Сизлар бизга мол тарқатадиган савдогарнинг олдига боришингиз керак. У асрдан кейин келади. Ўша одам сизларга истаганингизча газлама топиб беради.

– Биз унга раҳмат айтиб, мажсидга жўнадик. Асрни ўқиб бўлгач, яна бозорга келдик. Излаган одамимизни топдик. Унинг дўкони ҳақиқатда катта экан. Бизга ҳатто уч юз тўп ҳам топиб бероларди. Шунда Абдуллоҳ саломалиқдан сўнг кўрқмасдан тожир билан гаплаша бошлади.

– Сиз ҳақингизда бозордагилардан сўраб билдик. Шу бозорда энг катта садогарлардан экансиз. Бизга газлама керак, аммо бозорда биз сотиб оладиган миқдорда газлама йўқ экан.

– Сизларга қанча керак? – деди у хушламайгина.

– Икки минг тўп, деди Абдуллоҳ дадил. Шунда тожир ўрнидан туриб кетди. Кейин жиддий туриб саволлар берди. Абдуллоҳ эса хотиржам жавоб бериб турди.

– Қачонга керак?
– Шу бугунга.
– Бугун бунча молни сизга етказиб беролмайман. Аралаш қилиб бер десангиз, ҳар хилидан беришим мумкин.

– Менга мана бу оқ матодан керак. Бошқасини кейинги сафар оларман, агар талаб бўлса.

– Унда сизга фақат ишлаб чиқарувчигина айтган молингизни, хоҳлаган миқдорда сота олади. Шомгача улгурсангиз келишиб оласиз. Мана манзил: катта карвонсарой, учинчи бурилиш. Мўлжал: Катта оқ масжид. Абдуссомад тожир.

Биз тезда берилган манзил томон ошиқдик. Ҳамон кўнглимда хавотир бор. Ахир у айтаётган миқдордаги молни яқин йиллар ичида ололмаймиз. Нега Абдуллоҳ ўзига ишонч билан жуда катта миқдордаги газламани сўраяпти? Саволларимни очиқчасига унга беролмасдим. Одатда у ишлар битгач, менга сабабларини тушунтиради. Лекин менга ҳозирги ҳолатди бир нарса жуда қизиқ: нарх борган сари пастлаб кетяпти. Биринчи савдогарнинг айтган баҳосидан деярли икки баравар тушди. Шом вақтига улгурдик. Лекин тожирнинг олдига эмас, шом намозини ўқиш учун тўғри масжид томон йўл олдик. Намоздан сўнг манзилга бордик. Катта дарвозага оддийгина илгак кулф сифатида осиб қўйилган экан. Тақиллатдик. Дарвозанинг четида бир мушт сиқадиган жой бор экан. Бир одам ўша жойдан “нима хизмат”,

деди. Муддаомизни айтдик. У эртага эрталаб бомдоддан кейин келишимизни айтди ва ортига қайтиб кетди. Абдуллоҳ “Кутамиз”, дегандек уёқдан буёққа бориб кела бошлади. Мен чидолмасдан унга савол бердим.

– Абдуллоҳ қоровул эртага келинглар дедику, нега яна кутяпмиз?

– Масжидда жамоатга етиш учун хуфтон вақти албатта ташқарига чиқади, – дея гапида давом этди. – Биз ўша вақтда у билан гаплашиб оламиз. Маҳоратли тижоратчи харидорни рад этмайди. Устознинг гапи ёдингдами?

– “Мижоз биринчи ўринда туради. Харидор, халқ биринчи ўринда. Агар улар бўлмаса, биз маҳсулотимизни қаерда сотамиз? Уларнинг ҳурматини сақлашимиз керак. Дўконимиз улар билан обод. Агар халқ бўлмаса дўкон кимга керак? Бу худди бепоён чўлга дарвоза қургандек гап”, – деганди. Шунинг учун кутамиз.

– Биз зикр қилиб савдогарни кутиб ўтирдик. Абдуллоҳ ўйлагандек, савдогар хуфтонга чикди. Абдуллоҳ унга яқинлашиб:

– Ассалому алайкум, Абдуссомад ака, биз Хуросондан тижорат мақсадида шу ерларга келдик. Сизга ишимиз тушиб турибди. Ҳожатимизни чиқаришингиздан умидвормиз, – деди.

– Ваалайкум Ассалом, мухтарам меҳмонлар, дея саломга очиқ чехра билан алиқ олган савдогар бизга

яқинлашиб, гапида давом этди. – Хуросон дедингизми? Ахир у юртлардан ҳалитдан олимлар етишиб чиқа бошлади. Хуфтонни ўқиб олайлик меҳмоним бўласизлар, ҳожатларингизни кўлимдан келса, албатта чиқараман.

– Биз масжидга бирга бордик. Намоздан сўнг у уйига бошлади. Қуюқ зиёфатдан сўнг, муддаомизни айтдик. У мол сотишга рози бўлди. Мени энг лол қолдирган жойи Абдуллоҳнинг гапи бўлди.

– Бизга икки юз тўп мато керак, – деди у. Ахир шунча мато бозорда ҳам бор эдику. Ётиш олди ундан изоҳ сўрадим. У табассум билан бирма-бир тушунтириб берди.

– Сенинг гапинг тўғри бозорда ҳам бор. Бирок у ерда қиммат эди. Мана бу ерда арзон бўлади Худо хоҳласа. Ҳали савдогар нархини айтмаган бўлса-да, арзон бўлишини сезиб турибман. Биз келажакда шу одамдан олиб сотсак, халқ қийналмайди. Уларга арзон сотамиз. **Чайқовчилардан шундоқ ҳам одамлар азият чекапти.**

Биз савдогарникида тунадик. Бомдоддан кейин омборхонага бордик. Абдуллоҳ ўйлагандек нарх арзон экан. Икки юз тўп эмас олти юз тўп олдик. Агар истасак, қарзга ҳам яна шунча мол олишимиз мумкинлигини ҳам айтишди. (Насия савдо ҳалол бўлиши учун харидор қарзга мол олганда олдиндан бир дирхам бўлса ҳам тожирга бериши керак) Юкларни олиб, карвон билан

Хоразмга келдик. Шу билан савдомиз мислсиз кенгая бошлади.

ФИРИБГАРЛИК ИНСОННИ ХАРОБ ҚИЛАДИ

“Албатта, то бир қавм ўзларини ўзгартирмагунларича, АЛЛОҲ уларнинг ҳолини ўзгартирмас”. (Раъд сураси, 11 оят)

Устозимиз шу оятни доимо такрорлаб, бизларга эслатиб турарди.

– Ўғлонларим, ёдингизда бўлсин, фикрингиз ўзгармагунча, ҳаётингиз ўзгармайди. Ўзингизни ўзгартирмагунингизча, АЛЛОҲ Таъоло ҳам сизларни ўзгартирмайди.

Биз олдинлари инсонни ўзгалар ўзгартиради, устоз тарбиялаб кўя қолади, деган фикрлар билан яшарканмиз. Аслида инсон аввало ўзгаришга ўзи қарор қилиши ва устозга бориши керак экан. Акс ҳолда ҳеч ким инсонни ўзгартириб қўёлмас экан.

Ҳозир орада бир воқеани айтиб ўтишни лозим топдим. Биз ҳам бу воқеага озгина алоқадормиз.

Тижоратни илк бошлаган вақтимиз бир фирибгар ҳақида эшитдик. У одамлардан қарз олар, муддати келганида бошқадан қарз олиб ёпар, иш касодга учраганини айтиб, тўловни йиллар мобайнида ортга

сурарди. Баъзи пулдорлар билан музораба қилар ва шерикликни бузиб, сувдан куруқ чиқарди (Музораба шарти шуки, савдо касодга учраса пул берган фойдадан куруқ қолади, холос, чунки савдогарнинг укувсизлиги учун пул берувчи жавобгар эмас. Табиий офат сабабли маҳсулот ёки пул ҳалок бўлса шундагина пулдор пулига ҳам куйиб қолади). У бошқа шаҳарлардаги бойларнинг қизига уйланиш учун совчи қўяр ва тўйгача бойдан пул олиб, еб кетарди. Аксар бузгунчилигини Хоразмда эмас бошқа шаҳарларда қиларди.

Ўша пайтларда туя, айниқса, қизил туя ҳақиқий обрў эди. У мана шундан ҳам устамонлик билан фойдаланган. Қизил туя савдоси султонлик тасарруфидаги иш эди. У одамларга арзонроқ нархларда қизил туя олиб бермоқчи бўлган. Султоннинг амалдорлари билан келишиб, ишни бошлаган. Улар фирибгарлик йўлида бирлашган ва натижада туя сотиш яккаҳокимликка айланган. У одамлардан пул йиғиб олиб, аввал бошда туяларни етказиб берган, аммо охирида туя танқислигини, амалдорлар пора бермаса, сотмаслигини айта бошлаган ва одамлардан туя нархидан зиёдроқ пул олган. Амалдорларга ҳам бир қисмини доимий етказиб турган. Султон уларнинг ишини билиб қолгач, туя сотувини эркинлаштиришга буйруқ берди ва бошқа туя сотувчиларни ҳам мамлакатга жалб қилди, аммо фирибгар ва Худо беҳабар амалдорлар дастидан туя нархи ўша кўтарилгани билан қайтиб тушмади. Одамлар

ижарага туя олиб минадиган, айна туя керак бўлганида ижарачилар ҳам нархни кўпроқ сўрайдиган бўлиб қолди. Вазият шундай ҳолга келдики, энди амалдорлардан таниши борлар кўплаб туяларни навбатсиз сотиб оладиган ва икки баравар нархида халққа пуллайдиган бўлди... Айтганча, фирибгарнинг исми Қоплон эди. Ишларимиз айна авжида бўлган паллада олдимизга келиб, шериклик таклиф қилган. Абдуллоҳ билан бироз суҳбатлашгани.

– Исмин Қоплон, катта савдогарман. Амалдорларнинг ярми мен билан таниш. Чегарадан мол олиб кириш муаммо эмас. Отам ҳам савдогар ўтган. Сизлар билан савдода шериклик қилмоқчиман. Айтишларича, бозорда энг арзон баҳода сифатли газлама ва мўйна сотаётган экансизлар.

– Исмин Абдуллоҳ. Отам қул эди. Ўзим илм толибиман. Савдо қилаётганимиз рост, аммо ҳозирча шерикка эҳтиёжимиз йўқ.

– Хато қияпсизлар. Катта савдогарлар мен билан иш бошлагач, савдолари мислсиз кенгайган. Бош қозининг ўғли, соқчи бошининг жияни, вазирнинг куёви, ғазна бошининг ўзи барчаси мен билан ҳамкор. Улар билан катта ишларни амалга оширяпмиз.

– Зарурат туғилса, сизлар билан ишлаймиз. Омон бўлинг.

Абдуллоҳ ўрнидан туриб уни кузатиб қўйди. Кейин менга у ҳақда гапирди.

– Абдуссалом агар уни тўхтатиб қолмасак, келажакда улкан фалокатлар олиб келади. Қозидан фойда йўқ. Султонга етказишимиз керак, чунки у яқинда тахтга келди. Халқ дардини эшитади, лекин ўзимиз унга етолмаймиз, етказишмайди. Бошқа тасири катта инсонлар орқали вазиятни билдирамыз.

– Шу орада бир ойча вақт ўтди. Бир куни қози одам жўнатиб, асоссиз равишда ишларимизни текширишни бошлади. Жарима ҳам солди. Шу тариқа сергак тордик. Қоплон билан ҳамкорлик қилишга рози бўлдик. Унинг бизни чув тушириб кетишини ҳисобга олиб, Маккадаги танишлар билан бир ишни келишиб олдик. Макка ҳокими орқали султонга хат жўнатдик. Ниҳоят уни зиндонга қамашди. Ишлари очилиб, қози, вазир, соқчи боши ва бошқалар амалидан айрилди. Айримлари қочиб кетди.

Сиз шунчалик осон бўлдимиз, деб ўйлаётгандирсиз. Таассуротингиз тўлиқ бўлиши учун ғазна боши аралашуви билан мамлакатда судхўрлик авж олиб кетганини ҳам айтмасам бўлмас. Мамлакатда рибо (судхўрликнинг авж олишига бозорда исломни билмаган савдогарларнинг кўпайиб кетгани ва порахўрлик авж олгани ҳам сабаб бўлди) яширин тарзда ривожлана бошлади. Динни тушунмаган одам фоизга аралашиб қолиши аниқ. Шундай қилиб ғазна боши савдогарларга фоизга қарз бера бошлади. Ўзи эмас қариндошлари орқали. Ошкора эмас яширин. Натижада барака қоча

бошлади. Хуллас, уларнинг ишларида Қоплон катта кўмакчи бўлди. У одамларни рибога ўргатди. Рибони муомалага киритган яхудийлар ва насоролар энди ошкора иш олиб бора бошлади. Янги султон ишларни тартибга солишни бошлади, аммо энди рибони тўхтатиб бўлмасди, чунки рибо расмий тус олган. Пулдорлар уюшиб, рибо уюшмасини тузган ва ғазна уларни қўллаб турганди (бугунги банклар, ломбардлар – муаллифдан). Шундай бўлсада, султоннинг аралашуви билан фирибгарларнинг фаолияти тўхтатилди.

Қоплон ва амалдорлардан азият чеккан халқнинг пуллари секин-аста эгаларига қайтарилди. Қоплон тавба қилмагани учун қатл этилди. Ростдан ҳам инсон ўзини ўзгартирмаса, одамларнинг қўлидан ҳеч нарса келмас экан. Сўроқ жараёнидан қизиқ бир воқеа юз берди.

Амалдорлар ва қоплон сўроқ қилинпти. Даъвогарлар кўп. Шунда ғазнабоши ва қоплон даъвогарлар билан музокарага киришмоқчи бўлди.

– Агар сизлар шикоятларингизни қайтиб олмасангиз, бизни зиндонга тиқишса, икки дунёда ҳам пулларингизни қайтариб ололмайсиз, – дейишди улар.

– Пулимизни султон олиб беради. Шикоятларимизни қайтариб олмаймиз, – дейишди пули куйганлар.

Хуллас, ўртада анча тортишув бўлди. Энг ачинарлиси, халқнинг кўксигаги дарди, алами, эзилгани, соқчию, жангчиларнинг дастидан кўрқиб қолгани бир

жабрдийданинг айтганларида яққол исботини топди. У кози хузурида шундай деди.

– Майли шикоятимизни қайтиб оламиз, уларнинг кутулиб қолиши учун товон пули ҳам йиғайлик. Агар шундай қилмасак, улар тез орада зиндондан чиқиб, оддий халқни баттар эзади. Менинг ҳеч кимим йўқ, фарзандларим, аёлим вафот этди. Бу гапларни айтишимдан мурод, бир сафар кўрикчилар бошлиғининг устидан арз қилгандик, аввалига арзни кўриб чиқишди, кейин бироз тинчланди, аммо бир ойга қолмай шикоят қилганлар уруғ-аймоғи билан зуғумга учради. Кўпи қатл қилинди, кўпи зиндонбанд қилинди. Афсуски, ўша бегуноҳ ўлдирилганлар ичида икки ўғлим ҳам бор эди. Аёлим фарзанд доғига чиқолмай оламдан ўтди. Қозининг олдида шу гапларни айтиб қолмасам, билмадим ҳақиқатни султонга қандай етказаман...

ЯНГИ ХОДИМ ЎЗ РИЗҚИ БИЛАН

Устоз Имоми Аъзам ҳазратларининг бир гапи бор: “Уйлансанг хотининг, фарзандларинг ўз ризқи билан келганидек, янги ходимга ҳам АЛЛОҲ Таъоло ажратган ризқ бор. Шунинг учун ишлаётган ходимларингнинг иш ҳақида адолатли бўл ва даромадинг камайса уларнинг маошларини камайтирмагин. Шунда асл баракани кўрасан”. Мен доим устознинг ҳақ бўлиб чиққанига гувоҳ бўламан. Бу сафар ҳам ҳисобчининг қадами қутлуғ

бўлиб, ризки ортиғи билан келди. Ишлар тезда шундай тартибга тушдики, ҳатто даромадимиз уч баравар ошди. Илгари ҳисоб-китоб чўзилиб, мол сотилиши бир неча кун кечикарди. Содик келгач, анча вақтимиз тежалди. Натижада Абдуллоҳ илм билан кўпроқ шуғуллана бошлади. Бу орада “Тарих китоби” асари битди. Бир неча йиллик сафарлар таъсирида ёзилган бу китоб буюклар, жойлар, миллатлар ҳақидаги мўжазгина қўлланма бўлди. Ҳа, майли мақсаддан чалғимайлик. Ўрни келганда бошқа китобда унинг асарлари ҳақида батафсил тўхталиш ниятим бор. Хуллас, Содикнинг баракасидан ишлар жадал ривожланди. Даромадлар ҳам ортиб боряпти. У бозорларга мол етказиб бериш, пулларни йиғиб олиш, буюртмалар қабул қилиш, зарур моллар рўйхатини тузиш, бозорни ўрганиш ишларини ҳам тезда ўз кўлига олди. Энди илмга вақтимиз янада кўпайди. Ўз навбатида ҳисобчининг маоши ҳам икки баробарга ошди. Ундан яна бир яхши одатни ўргандим.

Бир куни хонасига бир иш билан кирсам, пулларини тақсимлаб ўтирган экан. Мен ундан:

- Қарзинг борми? – деб сўрадим.
- Йўқ, – деди у қисқагина.
- Унда нега пулларингни алоҳида тақсимляяпсан?
- Отам ўргатган. Тақсимларимни сизга ҳозир тушунтираман. Ойлик топган даромадимнинг ўндан бирини ота-онам учун, ўндан бирини эҳсон қиламан,

ўндан бирини ўзимнинг келажакдаги эҳтиёжларимга ажратаман. Қолган қисмини заруратга қараб сарфлайман.

– Ҳаммасини тушундим, аммо ўзинга икки марта пул ажратганингни менга тушунтир.

– Биринчи ажратган бир қисм бу келажаким учун. Эртага қандай кунлар бўлишини билмайман. Шунинг учун доимо ўзимга маош ажратиб бораман. Ўтган йилги ўз пулимга ўн та китоб сотиб олдим. Жуда ноёб китоблар, лекин қиммат экан. Бу йилги пулимга қўй сотиб олмақчиман. Тақсимотдан ортган пулларимни ўз эҳтиёжимга ишлатаман. Агар ортиб қолса синглимга юбораман.

– Сен бу одатингни бошқа ходимларга ўргатишинг керак экан. Шунда кўпчилик ҳали маош олмай туриб, ишлатиб қўйишдан сақланган бўларди.

– Ўргатаман Худо хоҳласа.

– Яша. Ҳа, айтганча, Шомдан келган моллар савдосидан тушган пуллар ҳисобини берсанг. Хўжайин сўраётганди (мен ишчилар олдида Абдуллоҳни хўжайин дейман). Китоб ёзаётганларга эҳсон қилмоқчи.

– Хўп бўлади. Сиз хўжайиннинг олдида етгунингизча, ортингиздан ҳисоб-китобларни етказаман.

У ҳақиқатдан аниқ ишлайди. Ўзи ваъда бергандек, тезда дафтарни олиб келди. Абдуллоҳ даромадни кўргач, харажатларни ҳисобладида, бира тўла минг динор пулни эҳсон учун ажратди.

Бу пул кичикроқ савдогарнинг ўн йиллик даромади эди. Шошиб қолдим, лекин бир сўз деёлмадим. Агар Абдулоҳ бировга пул бермоқчи бўлса, фикридан қайтариб бўлмасди. Қайтаришга уринган одамга шундай муомала қилардики, унга тоабат дарс бўларди.

ҲИСОБЧИГА ДАРС БЎЛДИ

Бир куни Абдуллоҳ билан илмий мажлисда ўтиргандик. Одам кўп эди. Савол бергувчилар ҳам талайгина. Бир киш унга шундай савол берди.

– Устоз АЛЛОҲ Таъоло наздида кучли мўмин кучсиз мўминдан устун экан. Шунинг бизга изоҳлаб бероласизми?

– Абдуллоҳ табассум билан одатча одамларга бир кур назар солди. Кейин сўровчига қараб жавоб бера бошлади.

– Сиз ҳақсиз, кучли мўмин афзалдир. АЛЛОҲ Таъоло буйруқларини бажариб, қайтариқларидан қайтган барча бандаларини яхши кўради, аммо ҳар томонлама кучли мўминни афзал билади. Агар мўмин киши жисмонан, моддий томондан, ақлан кучли, илми баланд бўлса, жамият ундан наф олади. Бой, билаги бакуват, ақли тўла кишига фитначиларнинг найранглари ўтмайди, у яшаб турган жамиятда ахлоқсизлик урчимайди. Бўлмағур одатлар шаклланмайди. Агар шундай кишилар жамиятда кўпайса, аёллар хор, эркаклар қул бўлиб

қолмайди. Мамлакат мустақил бўлади. Агар ўз фикрига, таъсирига эга виждонли кишилар кам бўлса, мамлакат оғиздагина мустақил бўлади. Аслида бошқа давлатга қарам, унинг йўригига юриб турган бўлади. Ахлоқсизликлар, рибохўрлик (фоизга пул олди берди қилиш), қотилликлар, тухматлар, бегуноҳларнинг зиндонга ташланиши авж олади. Шунинг учун ҳар бир ақлини таниган киши илмли, жанг санъатини ўзлаштирган ва албатта бой бўлиши керак. Мусулмонлар мана айтилган дамда шу сифатлари билан дунёга машҳурдир. Бирор мамлакат уларга қарши чиқолгани йўқ. Агар молиявий мустақилликка ҳаракат қилинмаса, жанг санъати ўрганилмаса, ҳар томонлама илм олинмаса, **ҳар бир оғзи шалоқнинг ва ҳар бир суюқоёқнинг сўзи ҳикмат, ҳаёти ибрат бўлиб қолади.** Ўтирганлар Абдуллоҳнинг сўзларини зўр қизиқиш билан тинглади. Шунда бир киши олдига яқин келиб:

– Устоз етти юз дирҳам қарзим бор. Бир йилдан бери тўпланиб шунча бўпти. Қарз эгаси ёқамдан ушлаб, бермаганимга қўймапти. Мен учун шу пулни тўлаб тура оласизми? Қурбим етса қайтараман Худо хоҳласа, – деди ерга қараб.

– Бераман, – деди Абдуллоҳ ва ҳисобчига бир хат ёзди. Хатда: “Шу хатим сенга етиб борса ва маъносига тушунсанг, уни олиб борганга етти минг дирҳам бериб юбор”, дейилганди. Хатни бояги муҳтож киши олиб кетди.

У етиб боргач, ундан хўжайин қанча беришини сўраган. У етти юз дирхам деган. Хатда етти минг дирхам ёзилган. Англашилмовчилик бўлибди, дея у қайтадан хат ёзган. Хатнинг мазмуни қуйидагича: “Хўжайин хатда озгина хатолик ўтибди. Пул сўраган одам сиздан етти юз дирхам сўраган экан, сиз етти минг деб ёзибсиз. Аниқлик киритиб юборсангиз, мен пулни бериб юборардим”. Абдуллоҳ индамай қуйидаги мазмунда хат ёзди: “Шу хатим сенга етиб борса ва маъносига тушунсанг, уни олиб борганга ўн тўрт минг дирхам бериб юбор. Агар сен менинг ходимим бўлсанг айтганимни қил, агар мен сенинг ходиминг бўлсам, ўрнимга кел мен сенинг ишингни қилай”.

Мен ушбу Ҳадиси шарифни эшитгач, савобидан умидворман. Ибн Аббосдан (Р.з.) нақл қилинган ривоятда Расулulloҳ саллаллоҳу аълайҳи васаллам айтадилар: **“Кимки бир мусулмон биродарига тўсатдан бир хурсандчилик келтирса, АЛЛОҲ Таъоло унинг гуноҳларини кечириб юборади”.**

Мен ҳам у биродаримга кутилмаганда бир хурсандчилик келтиришни хоҳладим.

Ана шу воқеадан кейин Абдуллоҳ бирор жойга пул чиқармоқчи бўлса, ҳеч биримиз сабабини сўрамаймиз. Ҳисобчи айниқса, анчагача унинг кўзига қарай олмади. Ушбу сабоқ унга катта дарс бўлган эди.

БОРМАСДАН ҚАБУЛ БЎЛГАН ҲАЖ

Биз тижорат билан турли мамлакатларда бўламиз. Уйда кам турамиз. Шунинг учун ҳам атрофдаги одамлар билан тез-тез борди-келди қилолмаймиз. Бу сафар Абдуллоҳ уйга келгач, савдо ишларини менга топшириб, ўзи ҳажга кетишга тайёргарлик кўра бошлади. У ҳажга борадиган бўлса, катта маблағ тўпларди. Кетиш олдида бир эҳсон қилиб, сафарда ҳам садақалар берарди. Маккада ҳам мухтожларни эсидан чиқармасди. Бир куни унинг ўғли Абдурахмон йиғлаб келиб қолди. Сабабини сўраган отасига: “Кўшнимиз қозонида гўшт қайнатаётган экан, менга бермади. Шунга изза бўлдим”, деди. Абдуллоҳ таажжубланиб кўшниникига чиқиб кетди.

Кўшнимиз бева бир аёл эди. Абдуллоҳ эшикни тақиллатди. Мен девор оша қараб турдим. Аёл эшикни очгач, уялиб савол берди.

– Ассалому алайкум, хуш келибсиз!

– Ваалайкум ассалом, яхшимисиз? – дея алик олди Абдуллоҳ. Кейин қалбларни ўртайдиган суҳбат бўлди. – Сизни мусулмон деб биламан. Меҳрибонлигингиз фарзандларингизнинг тарбиясида сезилади. Аммо бир англашилмовчилик бўлганга ўхшайди. Ўғлим қизиқ гап айтиб чикди. Болаларингиз билан ўйнагани кирганида гўшт қайнатаётган экансиз, не сабабки ўғлимга бермасдан уйга чиқариб юборибсиз.

– Минг бор узр. Ўғлингизни қаттиқ ранжитдим, аммо бесабаб дилозорлик қилмайман. Эрим вафот этганидан кейин қийналиб қолдик. Биласиз илгари пулга муҳтожлик сезмаганмиз. Қўшниларга билдирмай уйдаги нарсаларни сотдим. Қўлга илинадиган бирор нима қолмагач, уч кун оч қолдик. Мен иш кидириб тополмадим. Яқин атрофдаги жарлик олдидан туш пайти ўтаётсам, бир катта буқа харом ўлиб ётган экан. Қош қорайганда бир бўлак кесиб келдим. Эрта тонгача пиширолмай ўйлаб ўтирдим. Болаларимнинг ноласи юрагимни эзгач, қозонга солдим. Тушгача қайнади. Абдурахмон болаларим билан ўйнаётганди. Улар тез-тез қозон олдига келиб, овқат қачон пишишини сўрашарди. Охири тайёр бўлгач, ўғлингизга жавоб бериб юбордим, чунки бизга у гўшт ҳалол. Фарзандингизга эса ҳаром бўлади.

– Сизни нотўғри тушунибман. Шундок ён қўшним муҳтожлигини билмаган одамни кечиринг. Мен ҳозир.

– У қайтиб чикди-да ҳажга йикқан пулларининг ҳаммасини аёлнинг олдига олиб келди. Унга:

– Сиз муҳтож бўла туриб мен ҳажга борсам, ибодатим мақбул бўлмайди, – дея пулларни унга берди. Аёл қўллари қалтираб узоқ дуо қилди.

– Садақага берган пулларингиз ҳар сафар икки баравар бўлиб тўлиб қолаверсин. АЛЛОҲим сизни дўзахига туширмасин...

Абдуллоҳ уйга келгач, кечги таомни емади. Тонг отгунча йиглаб чикди. Йиғи аралаш “қўшнисининг ҳолидан беҳабар мен ғофилни кечир АЛЛОҲим”, дерди. Мен ҳам ухлолмай чикдим. Орадан маълум вақт ўтгач, ҳожилар қайта бошлади. Улар бир тўп бўлиб Абдуллоҳникига келди. Бирин кетин табриклаб кетди.

– Устоз, ҳажингиз қабул бўлсин!

– Устоз, ибодатлар қабул бўлсин!

– Ҳазрат, нега биз билан бирга келмадингиз? Қандай қилиб биздан олдин келишга улгурдингиз?

Шу каби саволлар, англашилмовчиликлар бўла бошлади. Табиийки, биз таажжубда эдик. Абдуллоҳ уларга ҳажга бормаганини такрор-такрор айтди. Шунда бир кексароқ қўшнимиз сўз қотди.

– Эй, Абу Абдурахмон, сиз билан биз бир сафда ҳаж қилдик. Сизнинг ростгўйлардан эканингизни биламиз, аммо нега бу сафар ёлғон гапираётганингизни тушунмаяпмиз.

Шунда Абдуллоҳ уларга ўша воқеани айтиб берди. Кейин кўрган тушини ҳам сўзлади.

– Қўшника ҳажга йиққан пулимни берганимдан кейин туш кўрдим. Тушимда бир нидо қилувчи “муборақ бўлсин, ҳажингиз қабул бўлди”, деди. Ҳозир сизларнинг сўзларингизни охиригача эшитганимдан кейин АЛЛОҲ Таъоло нинг қудрати олдида ожизлигимни яна бир бор ҳис қилиб, марҳаматини сўзлаб беришдан ўзга чорам қолмади. Шу қўшнимнинг баракаси ва дуосидан бунда

ишлар бўлди. Унга Холиқ Зот икки дунё саодатини насиб этсин. Қани ичкарига киришлар, меҳмоним бўлинглар. Сизларнинг дуоларингиз биз учун ғанимат.

Ўша куни гўзал суҳбат бўлди. Ҳожилар хурсанд бўлиб уйларига тарқалди. Биз бўлган ишлардан ҳамон каттиқ таъсирда эдик. Шу кундан бошлаб савдо ишларимиз жуда ҳам авж олди. Пуллар ақлни шоширадиган даражада оқиб кела бошлади.

АБДУЛЛОҲДАН ҲАРИДОРЛАР ХУРСАНД

Абдуллоҳ бозорга тез-тез бориб савдонинг бошида туради. Мен у ёзган қўлёзмаларни оққа кўчиришдан дам олиб турганимда унинг савдо ишини кузатаман. Хуллас, у асл тижоратчи. Харидорлар дўконга кирганида бутун эътибори уларда бўлади. Агар олувчи ҳамма молларни кўриб, индамай чиқиб кетса ҳам кайфияти ўзгармайди. Баъзи савдогарлар “шунча оввора қилдинг, олмасанг нима қилардинг мени умидвор қилиб”, “кийиб кўрдингми, энди оласан”, “донага сотмаймиз”, каби нағмалар қилади. У эса бирор мижознинг дилини оғритмайди, чунки устоздан дарс олганда.

Бир куни устоз бизни бозорга чақирди. Ишлари кам бўлгани учун шу ерда баъзи масалаларни муҳокама қиладиган бўлдик. Уч пора Қуръони Карим ўқийдиган вақт оралиғида ўн битта Ҳадиси шарифни шарҳлаб

берди. Шу пайт бир аёл хижолатдан юзлари қизариб кириб келди. Минг истиҳола билан салом берди.

– Ассалому алайкум, ҳазрат. Минг бор узр. Икки кун олдин олган матом ёқмай қолди. Қайтариб ололмайсизми? – деди зўрға. Биз ҳайрон эдик. Мен агар сотсам, икки кундан кейин қайтиб олмасдим. Олсам ҳам пулини тўлиқ қайтариб бермасдим ёки ўрнига бошқа мато олишини талаб қилардим. Устоз буткул бошқача йўл тутди.

– Ваалайкум ассалом. Қайтиб оламан. Қўлингиздаги матони сизга уч юз дирҳамга сотгандим. Мана пулингиз. Хижолат бўлманг, деди табассум билан.

– Кейин бизга “туринглар. Энди бозорда қиладиган ишимиз қолмади. Мен сотган молини оғринмай қайтиб олган савдогарнинг саодати ҳақидаги Ҳадиси шарифга амал қилмоқчи эдим. Энди бозорга келмайман. Иш бошқарувчиларим ўзлари эплайди. Ёдларингдан чиқмасин харидор ҳар доим ҳақ. Иш вақтида диққат эътиборларинг халқни рози қилиш ва қандай қилиб уларга сифатли хизмат қилишда бўлсин. Шундагина ўндан тўққиз барака сизники бўлади”.

Шунинг учун Абдуллоҳ харидорларга жон дили билан хизмат қилади. Мен ҳаёл суриб ўтирсам, бир кексароқ одам дўконга шошиб кириб келди.

– Ассалому алайкум, бу Абу Абдурраҳмоннинг дўконими? – деб сўради. Тасдиқладик. Кейин гапида давом этди.

– Бир ҳафта олдин ўғлим мана бу газламани олиб кетган экан. Энди зарурати йўқ. Тўйга деб олинган экан. Агар пулини қайтариб берсангиз, озгина қарзимиз бор эди шуни тўлардик. Ўғлим онасинг гапига юриб олган экан. Менга қолса ортиқча чиқим эди бу. Узр ўғлим, кўлингдан келса менга яхшилик қил. Бўлмаса шу молни сал арзонроққа сотиб ола қол қайтариб. Ўғлим матони қайтариб келишга уялгани учун келгандим.

– Ота хижолат бўлманг, – деди Абдуллоҳ. – Ўғлингиз келганида ҳам матони олиб пулини қайтарардим. Сизни овора қилибмиз. Маъзур тутинг. Бу мато икки юз дирҳамлик. Мана сизга пули. Абдуллоҳ нинг муомаласидан хурсанд бўлганидан у узоқ дуо қилди. Ҳа, у устозниг ҳақиқий шогирдига айланибди.

АБДУЛЛОҲНИНГ КИТОБ ЁЗИШИ

Ўзи аслида фақатгина савдо ҳақида айтмоқчи эдим, аммо озгина Абдуллоҳнинг китоб ёзишидан ҳам айтмасам бўлмас. Юқорида айтганимдек, Абдуллоҳ ўта аниқликда ишлайди. Унинг вақти ҳатто бир ойлаб режаланган бўлади. Китоб ёзишга эса алоҳида меҳр билан эътибор беради. У китоб ёзадиган вақтларда савдо ишига кам вақт ажратади. Ҳисобчи кўпроқ ишлайди. У бир куни тафсир қилишга киришди. “Тафсир китоби” устида узоқ вақт маълумот тўплади. Кейин бирдан ёза бошлади. Унинг бир кечада ёзганларини уч тўрт киши

кечгача оққа кўчирардик. Қандай қилиб бу қадар баракали бўлиб кетишини тушунмасдик.

Ниҳоят уч ойда Курьони Карим тафсирини тамомлади. Кейин дўстларини зиёфатга чақирди. Муҳтожларга ва илм аҳлига минг динор эҳсон қилди. Дўстлари шомдан сўнг йиғилди. Гўзал суҳбатлар бўлди. У масала ечмаган, Ҳадиси шариф шарҳламаган вақтлари жуда қисқа гапиради. Бу сафар ҳам шундай бўлди.

– Дўстларим, кадрдонларим, – дея гап бошлади Абдуллоҳ. – Келганингиздан севиндим. Тафсир қилиш мақсадим бор эди. Ниятимга етдим. Яна бир қанча мақсадларим бор, АЛЛОҲ Таъоло етказсин. **Кимнинг мақсади бўлмаса, мақсади борларга хизмат қилади.**

– Шу билан гапини тамомлади. Ҳамма жим бўлиб қолди. Ўша вақтда кўпчилик “мен мақсади борларга хизмат қиляпманми ё ўз мақсадим сари қадам ташляпманми?” деб ўйлаётган бўлса не ажаб!?

Мана орадан бир ҳафта вақт ўтди. Шу вақт оралиғида савдода жиддий ўзгаришлар бўлди. Шу Абдуллоҳ савдога аралаша бошлаши билан баракаси сезилади. Шу қадарки, юрмай турган ишлар чопиб кетади. Менимча, қилган эҳсонлари сабаб АЛЛОҲим ишларига баракасинини кам қилмасдан берса керак. Ўзимча ўйлар билан ўтирсам, елкамга кимдир қўлини қўйди. Абдуллоҳ экан.

– Ҳаёл суриб ўтирибсанми, Абдуссалом? – деди у табассум билан.

– Келганингни сезмай қолибман, бирор хизмат бормиди? – дедим саволига савол билан. Кейин у менга қараб ўйчан гапира бошлади.

– Абдуссалом, қара ўнлаб китоблар ёзипман, тижорат қияпман. Тижоратим шу қадарки, карвонларим дунёнинг тўрт томонига бориб келади. Мени бир ҳаёл баъзан қийнаб қўяди. Китобларим ва савдо илмим келажак авлодга бус-бутун етиб борармикан? Улар аждодларининг тижорий сирларини ўрганиб, улардан-да кучлироқ бўлармикан? Ё бошқалар ўзиб кетадими? Агар дунёда бошқа диндагилар мусулмонлардан бойиб кетса, ислом дини аёвсиз зулм ва таҳқирлар остида қолиши аниқ. Ишқилиб авлодларимизни дин уламолари адаштириб қўймасин, чунки баъзи Имомлар бойликни нотўғри талқин қилиш орқали, одамлар ўзгалар қўлига қараб қолиши мумкин. Улар аслида умматни икки дунё учун ҳам қаттиқ ҳаракат қилишга чақирса яхши бўларди.

– Нега бирдан бу ҳақда гапириб қолдинг? – деб савол бериб юборибман гапини бўлиб. У бир тўхтаб гапида давом этди.

– Бир ҳафта олдин шаҳарга боргандим. Жума маърузасини тингладим. Имом кўпчилик олдида қаттиқ хато қилди. У бойликни аёвсиз танқид қилди, бойларни жаннатга кирмайди, кирса ҳам энг охирида киради, деди. Бойларнинг ҳисоб-китоблари жуда қаттиқ бўлишини айтиб одамларни кўрқитди. Фақат ибодат қилиш ҳақида гапирди. У билмайдики, ҳалол тирикчилик қилган, тўғри

тижорат юритаётганлар ҳам ибодатда аслида. Фақат охират учун ҳаракат қилиш керак, дейилди у ерда. Абдуссалом, агар шунақа Имомлар кўпайиб кетса, ислом олами камбағаллашиб қолади. Оқибатда рибохўрлар ўз ишини катталаштириб юборади. Бошқа диндагилар кучайиб, мусулмонни эзади. Аслида Имомлар асл Ҳадиси шарифни яширмасдан айтишлари керак. Ҳадиси шарифларда ҳам охират, ҳам дунё учун ҳаракат қилган одам хайрли экани айtilган бўлса: **Бизнинг Имомлар ҳам берган қўл олган қўлдан афзал эканини, закот берадиган бойлар кўпайиши кераклигини жумъаларда эслатса. Бойлар кўпайса, тадбиркорлар бойиса, халқ бой бўлади. Йўллар, шаҳарлар обод бўлади. Муҳтожлар қийналмайди. Ишсизлар иш билан таъминланади. Одамларни қўрқитмасдан бой бўлишга, молиявий мустақилликка, пулдор бўлиб, жаннатга олиб борадиган садақаларни қилишга тарғиб қилиш керак. Шунда қиёматгача мусулмонларнинг қўли баланд бўлади. Бу - адолат бўлади дегани. Мен жумъадан кейин Имомга хатосини айтдим. Узр сўради. Бошқа қайтармаса керак хатосини, лекин калта ўйлаб, одамларни ишбилармонлик, бадавлатликдан қайтарадиганлар чиқяпти. Бу яхши эмасда. Қара Ҳадиси шарифларга қанча сохталари кўшилиб кетди. Росулulloҳ саллаллоҳу аълайҳи васалламнинг тижорий сирларига мингта ёлғон кўшиляпти. Мен ҳам китобларим атай йўқотиб**

юборилишидан ва авлодларим тижорий илмлардан бебахра қолишидан қаттиқ хавотирдаман.

– Хавотиринг ўринли, – дедим унга тикилиб. – Аммо китоб ёзишдан тўхтамаслигинг керак. Юзлаб китобларингдан биттагинаси етиб борса ҳам катта хазина бўлади келажак учун. Душманлар, кўролмаслар ҳар доим топилган. Асарларинг етиб боради Худо хоҳласа, аммо менда бошқа ўй бор. Эсингдами, Шом тарафга борганимизда султон кутубхонасидаги кўлёмалардан фойдаланишга рухсат йўқ эди. Гўёки улар асрамоқчи эмиш. Китоб ўқиб турилса, варақлаб турилса, яхши сақланади. Султон китобни асрамоқчи эмас, йўқотмоқчи аслида. Менинг хавотирим келажакда золим шоҳлар устозимиз Имоми Аъзам ҳазратлари, ундан олдингилар, сен ва сен каби фидойиларнинг асарларини сақлаш баҳонасида кўлёмалар сақланадиган жойга тўплаб йўқотиб юбормасайди. Ҳозирдан асарларни халқдан яшириш бошланган пайт. Ҳадиси шарифларга ҳужум қилиняпти. Ишқилиб келажак авлодимизга АЛЛОҲ Таъоло инсоф берсин.

– Шунини мен ҳам ўйлагандим, – деди Абдуллоҳ жиддий. – Авлодларимизни агар инсофли шоҳлар бошқармаса, динларини унутсалар, ўзлари ва қариндошларини таъминотларини қилолмасалар, ишчи ўрин яратишга тиришмасалар, бошларига кўп кўргуликлар ёғилади. Худо асрасин уларни, аммо ислом дини ҳамиша ғалаба қозонади. Шу умид билан китоб

ёзавераман. Авлодларим барибир асарларимни излаб топади. Агар дин уламози асарларимни яшириб, ёки ўзгартириб юбормаса, асрлар оша китобларим одамларга эзгулик улашади.

АБДУЛЛОҲ “ЙЎҚ” СЎЗИНИ ИШЛАТМАЙДИ

Биз тижорат қилиб кўп тажриба тўпладик, аммо ҳамон баъзи бир камчиликлар бор эди. Абдуллоҳ ўрганишдан тўхтамасди. У - абадий ўқувчи. Бир куни ундан сўрашди.

– Устоз сиз ўқиш-ўрганишни қачон тўхтатасиз?

Абдуллоҳ уларнинг саволига шундай жавоб берди.

– Ҳеч қачон, чунки илм олувчи, ўрганувчига ҳатто дарёдаги баликлар ҳам барака тилайди, уларни АЛЛОҲ Таъоло кечирешини сўраб дуо қилади. Шундай экан ўқувчиликни ташлаб бўладими?!

Абдуллоҳ савдо соҳасидаги барча қўлланмаларни ўрганишдан эринмайди. Ҳатто шу соҳада ёзилган бирор китоб бўлса, туя баҳосида сотиб олади. У тижорат қилиб турганда ҳеч қачон йўқ демайди. Унинг ўрнига бошқа сўзларни ишлатади. Кимдир газлама сўраб келса, у истагани бизда бўлмаса, “Ўрнига мана бунни кўрингчи”, “Бизда ундан бошқачароғи бор” дейди, аммо “йўқ” демайди. Бир куни бир кекса киши бўялган яхши мато сўраб келди, лекин бизда йўқ эди. Мўлжали юз дирҳам

экан. Абдуллоҳ унга эринмай бошқа матоларни кўрсатди. Чолга ёқмади.

– Бошқа дўкондан сотиб оламан унда, – деди у раҳмат айтиб. Шунда Абдуллоҳ:

– Сиз шу ерда ўтириб туринг. Мен омборни қараб келаман, – дея чиқиб кетди. Бироз вақт ўтиб харидор истаган матони олиб келди. Унга юз дирҳамга сотди. У миннатдор бўлиб чиқиб кетгач, мен чидолмасдан:

– Нега унга уч юз дирҳам турадиган матони юз дирҳамга сотиб юбординг, кейин бу мато омборда йўқ эдику, – дея ундан сўрадим. У менга бироз тикилиб турдида жавоб берди.

– Абдуссалом, бу кекса киши ҳақида эшитганман. У юз дирҳамни йиққунча бир йил ишлаган. Кампири ва кизларини хурсанд қилиш учун бугун мато сотиб олгани келган. Агар йўқ деб қайтариб юборганимизда у кўлидаги пулига ундай мато сотиб ололмасди. Эҳтимол, яна ишлаб пул йиғар ёки тушкунликка тушиб қоларди. Шунинг учун бошқа дўкондан бу матони уч юз дирҳамга сотиб олиб келдим ва унга юз дирҳамга сотдим. У яқин орада газлама олиш учун бозорга тушмайди. Умри узок бўлсин. Фарзандлари бадавлат бўлсин.

Мен унинг жавобидан ва жўмардлигидан лол бўлиб қолдим. Агар менга валломати келса ҳам ўша мато бизда йўқлигини айтиб қайтариб юборардим, лекин Абдуллоҳ ундай қилмайди. Мижознинг кўнглини олади. Уни рози қилади.

БИРОВНИНГ ИЛОЖСИЗЛИГИ – ФОЙДА ОЛИШ МАНБАИ ЭМАС

Бир куни устоз бизни йўқлатибди. Шошилиб йўлга чиқдик. Уйларигача икки кунлик йўл. Абдуллоҳнинг яхши бир одати бор. Агар ҳазрат йўқласа, бор ишини ташлаб ўша ёққа чопади.

Етиб борганимизда аср вақти эди. Намозни ўқиб олдиқда, олдиларига кирдик. Салом-алиқдан сўнг кўзимизга тикилиб қаради. Кейин табассум билан гап бошлади.

– Ўғлонларим, тижоратларингиз сиз ўйлагандан ҳам, мен умид қилгандан ҳам гуллаб - яшнаб кетди. Ота-онангизнинг дуоларини олиб турганингиз учун шундай бўляпти. Абдуссалом охирги марта ота-онангнинг олдига қачон боргандинг? Сенчи Абдуллоҳ?

Биз жавоб беришдан олдин ўйланиб қолдик. Олти ойдан буён Хуросонга бормабмиз. Уялдик. Бирдан уларни эсладим.

Биз Хуросондалигимизда ота-онамизнинг хизматларини жону дил билан қиламиз. Абдуллоҳнинг отаси ҳам тижорат қиларди, ҳозир кўпроқ ибодат қиляпти. Онаси уй ишлари билан банд. Бир икки марта уларни ва ота-онамни ҳажга олиб бордик. Бир муддат Ироқда ҳам яшади, лекин ота маконларини кумсайверди. Улар кексайган, аммо қадрлари тик. Ҳалол тирикчиликлари туфайли жонлари ҳаловатда. Бир куни отам менга

“Ўғлим ҳалол яша тинч ухлайсан”, деганди. Абдуллоҳнинг отаси ҳам шундай фикрда. Уларнинг дуоларини кўпам ололмаётганимиздан баъзан сиқиламиз. Ана шундай лаҳзаларда молиявий мустақилликнинг қадри ва ўзгаларга тегадиган фойдасини ўйлаб, яна тижоратга зўр берамиз.

– Олти ойча бўлди, – дедим жавобни куттирганимдан ҳижолат бўлиб. Устоз ним табассум билан гапира бошлади.

– Мусо алайҳиссалом АЛЛОҲ Таъолога эрқаланиб дуо қиларкан. Бир куни шундай дуо қилиб турса, нидо келибди “Эй, Мусо, бошқа эрқаланиб дуо қилмагин!”. Мусо алайҳиссалом бу гапни эшитгач, илтижо қилиб “Ё, Роббим, шу вақтгача шундай дуо қилардим, аммо танбех эшитмагандим, сабабини менга билдир АЛЛОҲим”. АЛЛОҲ Таъоло жавоб берибди. “У пайтларда онанг тирик эди”.

– Она дуо кўрғони. Мен онамнинг дуоси билан шу даражаларга етганман. Абдуллоҳ ҳам, сен ҳам дуо кучи билан ҳимоялангансиз. Хизматларинг кам эмас, аммо фурсат бўлди дегунча, албатта уларнинг ёнига шошилинглар. Хизматини қилинглар. Омонат дунёда омон бўласизлар. Ота-онангизга пул ажратиб турасиз, бу барака омили. Савдойингиз шунинг учун гуллайверади. Ҳолидан хабар олсангиз, жаннат эшиклари очилади. Ҳа, майли асли бошқа сабаб билан чақиртиргандим. Бир ўғитим бор сизларга. Қалбингизга муҳрлаб олинг. “Ҳеч

**качон бировнинг иложсизлигидан ё халқнинг
ноиложлигидан фойдаланиб дунё орттирманг!”**

– Кейин шом ўқидик. Кечаси ортимизга қайтдик. Устознинг насиҳати ҳақида жуда узоқ ўйладик. У зот бизга ҳеч қачон ёнғокни чақиб бермасди. Шундоқ бутун берарди. Биз чақиб олардик. Бу сафар ҳам шундай бўлди.

Эртасига яна савдо ишига киришиб кетдик. Ҳисобчимиз бир ойлик ҳисоботни менга берди. Даромад, харажат ва биздан қарздорлар рўйхати. Уларни Абдуллохга кўрсатдим. У қарздорларнинг моддий аҳволи, тўлов қобилиятини сўради. Улар ҳақида батафсил маълумот бердим. Кейин бироз савдо ҳақида гаплашдик. Шу пайт Абдуллохни йўқлаб бир киши келганини айтишди. Ташқарига чиқдик (Абдуллох ишда бўлса, одатда уни сўраб келганларнинг олдига катталик қилмасдан ўзи чиқарди). Одмироқ кийинган одам бизга салом берди. Аликдан сўнг гап бошлади.

– Сизлардан ўтган ой мўйна сотиб олгандим. Тўлашга пулим етмаяпти. Бир саман отим бор. Уни нархлаб сотиб олинг. Қарзимга етса, хурсанд бўламан, етмаса бошқадан қарз олиб тўлайман.

– Қарзинг қанча? – деб сўради Абдуллох унга яқинлашиб.

– Бир динор, – деб жавоб берди харидор ерга қараб.
– Вақтида қайтаролмадим, аслида шу отимни олиб келиб, олинг деб мажбурлашим хато, аммо иложим йўқ бошқа.

– Отинг қанча туришини биласанми?
– Бозорга олиб бормадим. Бир савдогарга пул кераклиги учун сотмоқчилигимни айтгандим етти юз дирхам беришини айтди.

– Бу от ундан қиммат туради.
– Тўғри, бир танишим уни бир динор сўраган эди.
– У бундан ҳам қиммат туради.
– Майли бир динору икки юз дирхамга олинг.
– Мен отингни уч динорга оламан.
– Нега бунча қимматга оляпсиз?
– Икки ҳафта олдин бозорда шундай отлар шу нархда сотилаётганини кўргандим.

– Савдонгизга, умрингизга, илмингизга АЛЛОҲ Таъоло барака берсин. Ўлгунимча унутмайман бу яхшилигингизни.

– Бу - яхшилик эмас, оддий савдо. Миннатдорлигинг ортиқ даражада бўляпти. Ўз баҳосида бозорга сотсанг, шу нархда сенга тўлашганида ҳам уларни шундай дуо қилармидинг?

– Ҳали мол сотганимда бундай дуо қилмаганман. Баракасини берсин, деб кетаверардим.

– Бугун ҳам шундай дегинда, уйингга қайтавер. Сенга ҳисобчи икки динор ҳозирок беради.

– Раҳмат. Баракасини берсин АЛЛОҲим.

Ҳисобчи унга икки динор берди. Мен аллақачон ичкарига кириб кетган Абдуллоҳнинг олдига бордим.

Қарасам, дуо қилиб ўтирган экан. Юзига фотиҳа тортгач, менга юзланди.

– Биласанми, Абдуссалом, устознинг кечаги айтган гапининг мағзини чаққандекман. Бояги қарздордан қарзи эвазига отни олиб қолишимдан устозимнинг ўгити қайтариб қолди, – деди кўзи ёшланиб.

ҚАЛЪ БОЙЛИГИ

Бир куни Абдуллоҳ талабаларга дарс ўтиб турганди. Уни ҳамма жон қулоғи билан тингламоқда эди. У ўқувчиларга бойлик тўплаш ва уни тасарруф қилиш ҳақида гапирарди.

– Ҳурматли талабалар бой мусулмоннинг зиммасида ўзгаларни бойлик сари тўғри бошлаш, садақа ва эҳсонлар қилиш, одамларни иш билан таъминлаш, жамиятга янгилик олиб кириш, илм оладиганлар ва олимларга ёрдам бериш каби мажбуриятлар бор. Шунинг учун бой бўлишга қарор қилган одам, хасисликдан воз кечиши, кўнглини кенг қилиб ишлаши керак. Бойликнинг қалбга кириб олиб, васваса қилишига йўл қўймаслиги лозим. Унинг сўзини шогирдларидан бири бўлди.

– Сиздан узр сўрайман. Устоз бойликни тасарруф қилиш ва қалбни ундан қаттиқ эҳтиёт қилиш ҳақида гапириб турибсизу, савдо қарвонларингиз дунёнинг тўрт

томонига бориб келмоқда. Бу ишдаги ҳикматни англамаяпман.

– Абдуллоҳ унга оталарча меҳр билан боқиб шундай деди.

– Агар сизлар бўлмаганингизда мен савдони бу қадар кенгайтирмаган бўлардим. Кейин у ташқарига чиқиб кетди. Ҳамма жим бўлиб қолди.

Мен юқорида Абдуллоҳнинг орзу ва мақсадларини айтгандим. У орзу қилгандек катта уй солди, минглаб шогирдлар сиғадиган жой ҳозирлади. Хайр-эҳсонда ҳам пешқадам бўлди. Тижоратини устозникидан ҳам каттароқ қилиб кенгайтирди. Илм аҳлига минглаб динор хайрлар қиляпти. Устозларига ҳам катта-катта эҳсонлар қилади. Кимдир китоб ёзаяпти деб эшитса, ўша одамга пул жўнатади...

...У шогирдига айтган гапини асло миннат учун айтмади. У миннатчи эмасди. Ўзи ўтаётган дарсидагидек, бойлар сифатига эгалик учун айтди. Ўз зиммасидаги ишларни бажариш учун улкан тижорий иш қилаётганини билдириб қўйди.

Ўрни келганда яна баъзи маълумотларни ҳам айтиб қўйишим керак. Унинг савдоси Хуросондан Макка, Мадина, Шомгача кенгайган эди. Унинг тижоратидан мақсади мол тўплаб, бойлик йиғиш эмас, балки бу мол-дунё билан ўз обрўсини сақлаш ва илмли дўстларига хайру эҳсон қилиш эди.

...Бир куни бизни меҳмонга айтиб кетишди. Бордик, жуда чиройли суҳбат бўлди. Абдуллоҳ бирор нафи бўлмаган учрашувларга бормас, борган жойида халққа фойдаси тегадиган бир масала ечишга уринар ё ишсизларга иш ўрни яратишни тарғиб қиларди. Бора-бора одамлар ҳам ўрганди. Бефойда суҳбатдан кўра ҳаммага нафи тегадиган амалий ишлар қилинадиган бўлди. Бу сафар бир дўстимиз китоб ёзаётган кўшнисини ҳақида гапирди.

– Кўшним китоб ёзпти. Қандай мавзудалигини сўрасам, Ҳадиси шарифлардаги тадбиркорлик, тирикчилик, ҳалол ризқ топиш, бой бўлиш ҳақидаги ўринларини шарҳлаётган экан. Роса қизиқиб қолдим. Кўпчилик Имомлар бойликни ёмонлаб, “Қалбни ўлдиради, камбағаллик, фақирлик яхши, ҳисоб осон бўлади, бойлар жаннатга кеч киради”, деб нотўғри гапириб турганларида, кўшнимнинг иши бир жасоратда. Қози танишим бўлади. Унга кўркмай ёзавер, агар сенга кимдир тазйиқ ўтказса, ўзига тазйиқ ўтказиб кўямиз дедим. Ўзи бой эмас-да. Баъзан мардикорлик қилиб чарчайди. Китоби кўлимизга келиши кечикиб кетяпти. Мен бироз ёрдам қилдим, аммо барибир бутун оилани таъминлаш осонми.

Унинг гапларидан ростини ҳайратга туширдик. Ҳамма катта қизиқиш билан тинглаб турарди. Шунда Абдуллоҳ ҳиммат қилди. Китоб хабарини етказганга қарата дадил шундай деди.

– Мен ўша одамга икки юз динор бераман. Унинг гапидан шошиб қолдим, чунки харажатлар кўп эди. У бераётган пул китоб ёзадиган кишига ўн йиллаб яшашига ва китобини чиқаришига ҳам етарди. Бу пулни ўртача савдогар бир йил ишлаб топарди, аммо бир нима деёлмадим. Пул уники, истаганини қилади. Ўтирганлар ҳам хайратда эди. Китоб ёзадиганга шунча эҳсон қилсая. Даврада ўтирганларнинг кўпчилиги бунча пулни ҳатто ушлаб ҳам кўрмаган. Орзу ҳам қилмаган. Шу ўйлар миямни чизиб турганида Абдуллоҳ қозини танишим деган дўстимизга яна бир гап айтди.

– Қозига тайинлаб кўйинг илтимос, кўшнингизнинг пулига кўз олайтирганни жазоласин, солиқчиларнинг кадамини унинг уйдан узсин. Унинг беш йиллик солиғини эртага ҳисобчим тўлаб қўяди. Бой ва кучли мусулмон инсон бўлишга тарғиб қиладиган одам учун бу хизматим жуда ҳам оздир. Китоби чиққанида насиб этса, карвоним етган жойгача уларни сотаман. Мусулмонлар бой бўлишлари керак. Шунда дунёда адолат ҳукм суради. Ишсизлик камайиб, инсонлар бахтли яшайди. Йўқсиллар топталмайди, илм хор қилинмайди, ўқитувчи ва табиблар камситилиб, обрўлари тўкилмайди. Аёллар ишлаш учун ташқарига чиқмайди. Ислом дини ёмонотлик қилинмайди.

ЯНА БИР БОРИЛМАГАН ҲАЖ

Мана ниҳоят яна ҳаж мавсуми бошланди. Абдуллоҳ ҳажга отланди. Биз барча нарсаларни тайёрлаб, йўлга ҳозирлик кўра бошладик. Бу сафар Абдуллоҳнинг ҳисобидан эллик киши ҳажга борадиган бўлди. Мен ва ҳисобчи бутун қарвондаги ишларга бош бўлдик. Йўлга чиқадиган куни юз динор хайр қилинди.

Мана зикр қилиб йўлда кетяпмиз. Чўлда тез-тез шоқолларнинг овозлари эшитилиб туради. Тунда айниқса ҳаёлни бўлади. Мен ҳар доимгидек Абдуллоҳнинг кечаси ёзганларини фурсат бўлди дегунча оққа кўчираман. Дилимдаги умидим: келажакда шу асарларни ўқиганида бутун аждодларининг ҳаққига авлодлар дуо қилса. Айтганча, жамоат бўлиб намоз ўқиб турганларимизда ҳам шундай дуолар қиламиз.

Тонгда биринчи Абдуллоҳ уйғонади, аниқроғи тунда ухламайди. Олдинда йўлни билиш учун беш-олти кишини жўнатадида, уларни пойлаб ўтиради. Ўзи мохир жангчи бўлгани учун, қарвонга жанг санъатини яхши биладиганларни олади. Доимий савдо қарвонларида бундай соқчилар сони юздан зиёд. Мана хабарчилар ҳам қайтиб келди. Абдуллоҳ га тўлиқ ахборот бера бошлади.

– Яқин ўттиз чақиримда шубҳали бирор нарса сезмадик. Қароқчиларнинг изи йўқ. Турли йирткичлар ҳам кам экан. Кечаси олов ёқсак, улардан ҳам хавфсирамасак бўлади.

– Яхши, раҳмат. Энди дам олинглар. Соқчи бошига вазиятни тушунтиринглар йўлга ҳозирлик кўраверсин.

– Абдуллоҳ кўрсатма бергач, пешиндан сўнг йўлга тушдик. Икки кун тўхтамасдан юргач, карвонга дам берилди. Хуфтонни ўқиб бўлганимиздан кейин яна китоб кўчириш иши билан банд бўлдим. Абдуллоҳ тиловат қилди. Унинг овози шундай ёқимлики, қалбларни эритиб юборади. У Қуръони Каримни ўқиб бўлгач, албатта тафсир ҳам қилишга ҳаракат қиларди. Бу сафар ҳам анча фикр қилди. Узоқ тафаккурдан кейин менга қизиқ гап айтди.

– Абдуссалом, Мусо Аълайҳиссалом Фиръавндан қочиб, қизил денгизга борганидаги ҳолатни эслайсан. Денгиз қоқ иккига бўлинган. Қандай бўлинганини тафсилотлари билан ўқигансан. АЛЛОҲ Таъоло Мусо Аълайҳиссаломга асо(ҳасса)сини денгизга уришни буюради. Сенингча, бир зарб билан денгиз бўлиниб кетдими? Йўқ, Роббим пайғамбарига озгина сабаб қилса, қолган ёрдамани Ўзи бериб юборишини маълум қиляпти. Сенингча бизнинг юз минглаб топаётган динорларимизга ўзимиз барака бериб юборяпмизми? Ишларни ўзимиз юргизиб юборяпмизми? Йўқ, биз озгина ҳаракат қилдик. Қолган ишни АЛЛОҲим битириб қўйяпти. Бугунги тирикчилик, савдо, оила тебратиш ҳақидаги тушунчалар жуда саёзда қара. Парвардигор сендан ҳаракат -Мендан баракат қабилида иш тутяпти,

аммо банда шу озгина ҳаракатини ҳам қилмаяпти. Майли дам олақол, қолганини эртага гаплашамиз.

Мен лол бўлиб қолдим. Яна бир бор унинг илми баландлигига, Қуръони Карим маъноларини теран англашига амин бўлдим. Рост ишларим кўплигидан ухлолмадим. Бомдодгача ишларимни битирдим.

Эртасига карвондан илгарилаб кетдик, чунки у фикр қилар, ёзадиган китоби ҳақида кўпроқ ўйларди. Шунинг учун доим олдинда юрарди. Олдимиздан кичик бир қишлоқ чиқди. Биз билан ҳисобчимиз ҳам бирга эди. Ҳаммамиз жим ўз ҳаёлларимиз биланмиз. Яқинмизда бир тепалик бўлиб, унинг атрофида турли чиқиндилар ташланган, бадбўйроқ экан. Бир аёл ўша ердан нимадир қидирарди. Яқинлашгач, мен ундан сўрадим.

– Ассалому алайкум! Бу қайси қишлоқ? Масжид борми бу ерда?

У жавоб беришдан уялди чамаси индамасдан кўлига нимадир олиб, уйига кириб кетди. Абдуллоҳ яна сезгирлик қилди.

– Содик ичкарига киргинда, уй эгасидан “бугун шу ерда тунасақ майлими”, деб сўрагин. Қолганини кейин кўрамиз, – деди.

Ҳисобчи ичкарига кириб, уч марта салом берди. Бояги аёл чиқди. Унга муддаони билдирганида, у қимтиниб жавоб қиди.

– Ҳеч вақомиз йўқ. Акам бемор ётибди. Меҳмон қилолмаймиз. Абуллоҳ унга савол берди.

– Уйингиз ҳашаматлигина экан. Меҳмон атоийи Худо. Сиздан ош сўрамаймиз жой сўраймиз. Уч кишилик жой топиладими?

Аёл кўзда ёш билан гапира бошлади.

– Биз меҳмондўст одаммиз. Уйга келган одамга таом бермасдан жўнатмаганмиз. Сизларни киритсам, емоқ учун ҳеч нарса беролмаслигимдан уяламан. Биз яқингача бой эдик. Қароқчилар хужум қилиб, отамни ўлдиришди. Боримизни талаб кетишди. Мен ва акам бекиниб, жон сақлаб қолдик. Анчадан буён очмиз. Тиланчилик қилолмайман, юзим чидамайди. Мана шу атрофда ўлимтикми ё бирор қушми учраб қолса, деган умидда ҳар куни атрофни айланаман. Бугун бир жонсарақ қуш топдим. Сизлар салом берганингизда мен уни олгандим. Уялганимдан уйга кириб кетдим. Акам хаста. Очликдан силламиз куриган. Бугун шу қушни пишириб емоқчимиз. худо хайрларингизни берсин, илтимос бизни қийнаманг.

Унинг юракларни ўртағувчи гапларидан бизнинг кўзларимиз ёшланди. Абдуллоҳ ҳисобчидан.

– қанча пулимиз бор? – деб сўради. у:

– минг динор, – деб жавоб берди. Абдуллоҳ унга ўта вазминлик билан буйруқ берди.

– Хуросонга қайтиб, уйга етиб олишимизга йигирма дирҳам етади. Сен қолганини бу қизга бер. Улар олдингидек меҳмондўстлигини давом эттирсин. Ҳамиятларини йўқотмасин. АЛЛОҲ Таъоло қалби бой

иффатли инсонларни яхши кўради. Роббим севганига биз ҳам муҳаббат билан муомала қиламиз. Энди қайтдик ортга.

Биз лом-мим деёлмадик. У бой савдогарнинг бир йиллик даромадини бериб юборди. Биз эса ҳажга бормайдиган бўлдик. Адашмасам бу ҳаж ўн бешинчиси эди. Карвоннинг олдига келгач, карвонбоши ва соқчибошига кўрсатмалар берди. Улар йўлида давом этди. Биз тезда оптимизга қайтдик.

Хоразмга қайтганимизданок яна тижоратга зўр бера бошладик. Ишимиз шундай жонланиб кета бошладики, яқин йиллар ичида бу қадар кўп фойда қилганимизни эслолмайман, чунки ҳисобчимизнинг ўзига ажратадиган пули (юқорида ҳисобчи маошининг бир қисмини йиғиб бориши ҳақида айтгандим) олдин оладиган маошига баробар бўлди.

АБДУЛЛОҲ МАҚСАДИ ЙЎҚЛАР БИЛАН ИШЛАМАЙДИ

Устозимиз Имоми Аъзам ҳазратларидан дарс ола бошлаганимиздан буён ҳаётимизда улкан ўзгаришлар содир бўляпти. Энди биз дунёга ҳайрон боқадиган одамлар эмасмиз. Аниқ мақсадларимиз, бутун инсониятга фойда келтирадиган орзуларимиз, пухта

режаларимиз бор. Нега бу ҳақда гапираётганимдан хайрондирсиз. Ҳозир сабабини айтаман.

Хуллас, Абдуллоҳга бемақсадлар ёки тўғри орзу қилишни билмайдиганлар ёқмасди. У билан савдони бошлаганимизда ишга қабул қилиш учун яхши саволлар рўйхатини тузиб чиққанмиз.

Улар қуйидагилар:

- Тўлиқ исмингиз ва насабингиз ҳақида айтинг.
- Яшаш жойингиз ва ижтимоий муҳитингиз ҳақида гапиринг.
- Қуръони Каримдан неча пора ёд олгансиз?
- Шарҳсиз Ҳадиси шарифни нечоғлик тушунасиз?
- Таваккалчимисиз?
- Мақсадларингиз ҳақида қисқача сўзлаб беринг.
- Қандай орзуларингиз бор?
- Иш борлиги ҳақида кимдан эшитдингиз?
- Агар ишга олсак, савдомиз учун нима қила оласиз, қандай фойда келтира оласиз?
- Маошингиз қанча бўлишини истайсиз?

Яна бир қанча саволлар борки, айтсам гап чўзилиб кетади. Иш кидириб келганлар билан суҳбатни мен ўтказардим. Кейин улар ҳақидаги хулосаларимни Абдуллоҳга айтардим. У биринчи навбатда яхши гумонли, яъни доимо яхши томонлама ўйлайдиган, ҳар қандай ишдан яхшилик умид қиладиган ва аниқ мақсади борларга қизиқарди. Қолганларини қайтариб юборардик.

Гарчи ислом дини ривожланиб, дунёдаги ҳар бир ишлардан яхшилик кутадиганлар кўп бўлса-да, ёмон гумонлилар ҳам учраб турарди. Шундай қилиб, Абдуллоҳга мақсади аниқ эмаслар умуман ёқмасди. У тез-тез фаолиятимизнинг мақсадини ходимларга тушунтириб, эслатиб турар, ўз мақсадларига эга бўлмаган ёки мақсад қўйишга дангасалик қилаётганларни уч оғоҳлантиришдан сўнг ишдан бўшатарди. Ишга кунлик режа билан келиш одат эди бизда. Эсимда, ишни энди бошлаганимизда устозимиз бизга мақсадни аниқ қўйишни тайинлаганди.

– Мақсадларингиз аниқ бўлсин. Ноаниқ мақсад сари юрсангиз, натижа ҳам ноаниқ бўлади. Юраверайликчи олдимиздан бир нима чиқиб қолар, қабилдаги ишнинг натижаси ҳақиқатдан бир нима, аммо номаълум нимадир бўлади. Мақсадингиз султонларни шошириб қўйиши, инсониятга фойда келтириши керак. АЛЛОҲ Таъоло ишларингизга ривож берсин.

Ушбу сўзлар қулоқларимиз остида ҳар куни жаранглайди. Орадан кўп вақт ўтмасдан Абдуллоҳ бир пишиқ матога сифатли бўёқ билан ўттизга мақсад ёзди. Яқин эллик йилда эскирмайди, ўчмайди ундаги ёзувлар. Мақсадлари шунчалик аниқ, кенг қамровли эдики, лол бўлиб қолдим. Энг тепасига “АЛЛОҲ Таъоло хоҳласа шу мақсадларимга албатта эришаман”, деб ёзиб қўйибди.

Ҳайратланиб турсам, табассум қилди ва елкамга қоқиб гапира бошлади.

– АЛЛОҲ Таъоло қарз олди-бердисидан тортиб, қилинажак ишларни ёзиб қўйишгача таълим берган. Ишонмасанг Куръони Каримга бок. У ерда ақл эгалари учун яхши тавсиялар бор. Мен ҳам мақсадларимни, режаларимни ёзиб боришни ният қилдим. Бутун инсониятга фойда келтирадиган ишларни орзу қиламан. Мана шу мақсадларимга ҳар куни қараб тураман. Токи улар эсимдан чиқиб кетмасин ва қалбимга жойлансин. Қалбга ўрнашган нарсанинг таъсири аъзоларда сезилади. Ҳаракат қила бошлайсан. Қорнинг очганида овқатланишга интилганингдек, ушбу мақсадларга етиш учун ҳам тинимсиз ҳаракат қиласан. Сен ҳам мақсадларингни ёзиб қўйгин. Миянга яхши фикрлар келса ҳам қоғозга туширгин. Улар бекорга келмайди. Қани ишга кириш.

Ўша кундан бошлаб мен ҳам мақсадларимни ёздим. Режаларимни қоғозга туширдим. Орадан бир ойча вақт ўтгач, ҳар бир қадамим олий мақсадларим сари ташланаётганини, беихтиёр улар сари одимлаётганимни сеза бошладим. Ёшимиз қирқдан ўтганида ёзғимиз шу ёзувларни. Мана ёзувнинг кучини англадик. Ана шундан кейин биз ходимлардан ҳам мақсадларини, орзуларини сўраб чиқдик. Қисқа вақт ичида савдомизда мислсиз ўзгаришлар бўлди. Энди юзлаб ишчиларимизнинг кўзлари ёниб турарди, аниқ режа билан ишларди.

Фойдамиз эса тобора ортаверди. Пулимиз кўпайгани сари Абдуллоҳнинг хайр-эҳсонлари ҳам ортиб борди.

УСТОЗНИНГ ВАФОТИ ОЛАМНИ ФАРЁДГА ТЎЛДИРДИ

Бир куни Абдуллоҳ бомдоддан сўнг менга тез йўлга чиқишимизни айтди. Отларни тайёрладим. Йўлда сабабини айтди.

– Бир туш кўрдим. Кўнглим безовта. Устознинг олдида тезда бормасак бўлмайди.

Мен ҳам хавотирга туша бошладим, чунки устозга каттиқ зулмлар қилинмоқда эди. Ироқда Хубайра ҳокимлигида қозилик таклиф қилиниб, рози бўлмагач, азобланганди. Ҳоким вафот этгач, Мансур ҳоким бўлди. У зотни аёнлар ва мусулмон бўлмаганларнинг зодагонлари фитна қилиб, азобга гирифтор қилишди. Улар устозни кўролмасди ва билардиларки, Имоми Аъзам ҳазратлари қозиликни икки дунёда ҳам қабул қилмайди. Кейин уюшиб ҳокимга устознинг кибрланиб кетганини, ҳатто ҳокимларнинг гапларини ҳам олмай қўйганини айтишган. Мансур у зотни чакириб, қозикалонликни таклиф қилади, аммо устоз унамайди. Улар баҳслашади.

– АЛЛОҲ Таъоло га қасамки сизни қози қиламан, – дейди ҳоким.

– АЛЛОҲ Таъоло га қасамки қози бўлмайман, – деб устоз ҳам қасам ичиб юборади.

Ана ундан кейин устозни қамаб кўяди. Ҳар куни олдига чакириб, таклиф билдираверади, аммо устоз рад этаверади. Кунига ўн дарра уришни буюради.

Биз бу ҳақда эшитганимизда устозни камоқдан чиқариб олишга роса уриндик. Абдуллоҳ амалдорлар билан гаплашди, аммо ҳокимнинг қарорини ўзгартириб бўлмади. Устоз билан учрашганимизда (камоқда) бизга насиҳат қилди.

– Азаматларим, ҳақни айтишдан ҳеч қачон тортинманглар. АЛЛОҲ Таъоло дан кўрққандан ҳамма кўрқади. Савдонгизни кенгайтириб, илм таратинглар. Бой бўлингларки, таъмадан кутуласизлар ва обрўларингизни доимо сақлаб юрасизлар. Душманларингдан доимо бир қадам олдинда юринглар. Мендан хавотир олманглар. АЛЛОҲ Таъоло меҳрибон, яқинда бу азоблар тугайди...

Биз отларга дам бермасдан манзилга шошилдик. Борсак, тумонат одам. Дуч келган биринчи одамдан:

– Устозни камоқдан қўйиб юборишдими? – деб сўрадим. У бўлса кўзларида ёш ғилтиллаб:

– Устоз оламдан ўтди, – деб жавоб берди.

Кўзларимга дунё тор келди. Кулоқларим ҳеч нимани эшитмай қолди. Тилимда “Инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиъун” (яъни, “Албатта, биз АЛЛОҲникидирмиз ва албатта биз Унинг ҳузурига

қайтажакмиз”) калимаси тушмасди. Бир замон Абдуллохга қарасам, кўзлари тўла ёш одамлар оша ичкарига қараб кетяпти. Лаблари пичирлаб дуо қиляпти. Ичкарига кирсак, бош шогирди Абу Юсуф йиғлаб ўтирган экан. Бизни кучиб, унсиз яна йиғлади. Ўғли Ҳаммодга таъзия билдирдик, аммо гапирай десак, ўпкамиз тўлиб, гапимиз бўғзимизда қолаверди. Бизни ғассолнинг сўзлари хушёр торттирди.

– Устоз бизни ташлаб кетди. Бир умр илм излади. Ўргатгани учун бировдан ҳеч қачон бир нима таъма қилмади. Қирқ йил елкаси кўрпа кўрмади (ухламади демоқчи). Шунчалик кўп илм жамланганидан киёматгача умматни чарчатадиган бўлди.

Мен минг ҳасратда бўлсамда ғассолнинг гапларидан каттиқ таъсирландим. Дардим икки баробар оғирлашди. Бир томондан устознинг энди орамизда йўқлиги бўлса, иккинчи томондан илмларини ёзаётган шогирди Абу Юсуфдан хавотирда эдим (аммо орадан йиллар ўтиб, хавотирим ўринсиз эканини вақт кўрсатди. Унга султонлар зуғум қилмади ва устознинг бутун илмларини китобат қилишга эришди).

Жанозадан сўнг кўпчилик устознинг ҳаққига дуо қилди. Шундай буюк зотлар устознинг тириклиги учун жонларини фидо қилишга тайёр эдилар, аммо вақт соати етган инсон бу дунёдан чин дунёга кетаверади. Ҳамма ҳам оила даврасида ё хурсандчиликда жон беравермас

экан. Устозимиз минг кийноқ ичра қамоқда вафот этибди.

Хуфтон намозидан сўнг Абдуллоҳ вафоти сабабларини қисқагина, тафсилотларга берилмай гапириб берди. Мен ҳам борича айтиб ўтирмайман. У зот ҳақида ёзилажак асарларда батафсил баён қилинади Худо хоҳласа.

Роса йигирма кун ортимизга қайтмадик. Устознинг шогирдлари илмий масалаларни, ҳазратдан қолган илмий меъросларни жамлаш билан банд. Абдуллоҳ эса Имоми Аъзам (Р.з.) нинг ўғли Ҳаммода савдо ишини юритиш, пул билан муомала қилиш, бозор қонуниятлари, нархлардаги фарқлар, маҳсулотлардаги алоҳида белгилар, рақобат иши, тижорат одобларини ўргатарди. Мен Абу Юсуфнинг ёзажак асарлари учун устознинг маълумотлари асосида тўпланган қоғозларга белги қўйиб тўрт энлик изох ёзиб турдим. Ишлар битгач, йўлга тушдик.

Ортимизга минг дард билан қайтдик, аммо биз Ҳадиси шарифга амал қилишга тиришамиз. Мўлкўлчиликка шукр, бало-офатларга сабр, қазога рози бўламиз. Устознинг жойлари жаннатнинг энг юқори даражаларидан бўлсин.

УСТОЗ ЎГИТЛАРИ

Устоз билан сўнги бор учрашганимизда бизга куйидаги ўғитларини берганди.

- Молни айбини айтиб сотинг;
- савдо иши тақводан айро бўлмасин;
- илм олиш ва уни тарқатишдан тўхтаманг;
- тижоратларингиз намозга халал бермасин;
- рибога аралашманг;
- замонни яхши англаг ва шунга мос ҳаракат қилинг;
- ўзгаларни ибодат ва меҳнатга руҳлантиринг;
- ҳар бир ишингиздан, ҳаракатларингиздан, сўзларингиздан одобли мусулмонлигингиз билиниб турсин;
- ишларингизни ортга сурманг. Ҳар бир кейинга қолдирилган иш кучингизни қирқади;
- мазмунсиз нарсадан ўзни тийган одам энг бахтли одам. Атрофингиздаги дўст, қариндошлар, танишларни фойдали ишларга тарғиб қилинг;
- шуҳратга ўч бўлманг, ғурурга берилиб кетманг;
- бойликни АЛЛОҲ Таъоло беради, Ўзи ато этганини қайтариб олиши ҳам мумкин.

ТОЖИРЛАР УЮШМАСИ ЁКИ САВДОГАРЛАР ЙИВИНИ ҲАҚИДА

Устоз васиятига кўра биз янада қаттиқроқ илм килиб, савдони кенгайтиришга ҳаракат қила бошладик. Савдомиз ва ишларимиз шу қадар кенгайдик, фойдамиздан ақл шошарди. Дунёнинг тўрт томонида бизни танишарди. Маҳсулотларимизни мамнун харид қилишар, сотиб оладиганларимизни савдогарлар арзон нархларда сотишарди. Устознинг вафотига мана ўн йил тўлибди. Ёшимиз ҳам элликдан ошди. **Ҳамон савдогарликни обрўимизни сақлаш, одамларни иш билан таъминлаш ва илм аҳлига моддий кўмак бериш учун қиялпмиз.** АЛЛОҲ Таъоло ҳаракатларимизга баракалар беряпти. Икки кунимиз бир хил эмас. Ҳар кунимиз илм, тижорат ва иш бериш, одамларга ёрдам билан бойимокда. Устознинг васиятларига қўлимиздан келгунча амал қилиб боряпмиз. Мана бугун ҳам бир янгилик билан кунимизни қаршиладик.

Абдуллоҳ доимо яхши гумонли ва келажакка ишонганлиги учун янги ғоялар устида ишларди. Бу сафар ҳам ажойиб фикр айтиб қолди.

– Абдуссалом, биз савдогарларни бир ерга тўплаб, ҳар олти ойда йиғилиш ўтказишимиз керак. Мажлисни ўзим бошқараман. Бу тадбир учун харажатлар менинг

зиммамда. Мақсад битта – халққа осон бўлсин. Бозорга тушган одам нархдан ранжимасин.

– Яхши таклиф. Энди буни савдогарларга билдириш керак, – дедим мен завқланиб.

Шу кундан бошлаб, савдогарларга бу хабарни етказа бошладик. Мен юздан ортиқ қоғозга олти ойдан кейин бўладиган йиғилишга Абдуллохнинг уй манзили кўрсатилган таклифнома тайёрладим. Кейин савдо карвонлари орқали машҳур тожирларга жўната бошладим. Уч ой деганда деярли барчасидан жавоб хати келди. Бу орада биз уйни таъмирладик, ўтирадиган жойлар тайёрладик. Меҳмонхоналарни созладик. Мен йиғилишни интизорлик билан кутардим, чунки ўнлаб катта савдогарларни бир жойда кўриш бошқача бир хайрат эди.

Орадан олти ой ўтиб, кутилган кун келди. Мусулмонлар жуда тартибли ва вақтига яхши эгалик қиладиган бўлади. Айтилган жойга вақтида келади. Ҳатто олдинроқ келиб кутиб ҳам туради. Ваъдабоз эмас мусулмон. Ишқилиб, биздан кейинги авлодлар ҳам вақтни исроф қилмаслик ва кадрлашда бошқаларга доимо ўрнак бўлсин. Акс ҳолда вақтини қадрлайдиган ажнабийларга йўл бўшатиб беради.

Хуллас савдогарлар бирин-кетин кириб кела бошлади. Дарвоза олдига тўрт йигитни кўлида обдаста билан сув қуйишга тайинлаганмиз. Елкасида сочик, чиройли салом билан уларга хизмат қиляпти. Қўлларини

ювгач, меҳмонхонага икки йигит йўл кўрсатиб туради. Эшикдан кираверишда икки йигит уларнинг оёқ киймларини бир четга териб туради. Киргандан ўнг ва сўлда тўрт йигит уларнинг кийимларини илгакка илади. Ичкаридаги тўрт йигит тортилган таомларни меҳмонлар олдига қўяди. Бўш идишларни йиғиштириб туради. Пешин вақтигача меҳмондорчилик бўлди. Таомларни исроф бўларлик даражада хилма-хил ва кўп тайёрламадик. Аввалига мева, туршаклардан турли шарбатлар, куруқ мевалар ва қайнатма шўрва. Кейин эса гўштдан кабоб қилинди. Қимиз ва таъбга қараб чой ҳам берилди. Пешин намозини жамоат бўлиб ўқиганимиздан сўнг йиғилиш бошланди. Абдуллоҳ тик туриб гапира бошлади.

– Ассалому алайкум дўстларим. Сизлар билан бир жойда халқнинг оғирини енгил қилиш ва қулайлик яратиш мақсадида йиғилиб турганимиздан ва таклифимизни рад этмай келганингиздан мамнунман! Орангизда мендан олдин савдо ишини йўлга қўйганлар, мен билан бирга тижорат бошлаганлар ва мендан кейин шу ишга таваккал қилганлар бор. Бу ерга йиғилишмиздан мақсад битта-бозордаги фирромликларга ва нарх навонинг сунъий кўтарилишига йўл қўймаслик. Мен бу ҳақда таклифномада ёзгандим. Келганлар таклифга розилиги билиниб турибди. Энди кўриб чиқиладиган ва тартибга солинадиган масалаларга келсак. Аввало буғдой, арпа ва ёғнинг нархини

одамларнинг чўнтаги кўтарадиган қилиш керак. Ундан кейин туз, қанд, газлама, мўйна, махси, ковуш, бош кийим, от савдоси, гўшт, мушк (атир), тилла буюмлар, кумуш буюмлар, гилам, сийёх, қоғоз, китоб, чинни, араб хурмоси, тўн (чопон), гуруч кабиларнинг нархларини иложи борича ушлаб туришимиз керак. Бу ердагиларнинг ҳаммаси ўзига тўқ ва пул билан муаммоси йўқ одамлар. Мен нархни бир хил ушлаб туриш ҳақида гапирмаяпман. Ошиб кетишининг олдини олишни назарда тутяпман. АЛЛОҲ Таъоло ҳам яхшилик қилиш йўлида бирлашини таълим берган. **“Яхшилик ва тақво йўлида ҳамкорлик қилингиз, гуноҳ ва ҳаддан ошиш йўлида ҳамкорлик қилмангиз”!** (Моида сураси, 2-оят). Таклифлар бўлса, эшитамиз. Кейин хулоса қиламиз.

Абдуллоҳдан сўнг бирин-кетин тожирлар фикр билдира бошлади. Бизга мўйна ва газлама сотадиган одам биринчи бўлиб сўз олди.

– Гапларингизга қўшиламан, аммо баъзан мўйна тайёрлаш жараёнида хом-ашё етишмай қолади. Биз ўша вақтларда қиммат нархга маҳсулот оламиз. Нарх ошмасдан иложи йўқ. Етказиб берувчилар вазиятни билгани учун нархни ошириб юборади. Биз ҳам ўз навбатида қиммат сотишга мажбур бўламиз.

Кейинги сўзга чиққан одам от савдосининг энг каттаси.

– От савдоси қизик. Бугунги кунда турли урушлар кўп. Натижада мен отни қимматроқ сотаман, чунки улар отсиз жангга чиқолмайди. Шунинг учун бозорда икки хил нархда савдо қилолмайман. Карвонлар ва халқ учун ҳам ўша нархда сотаман. Сабаби уруш бошланганда отлар тақчил бўлиб қолади. Мен катта сармоя эвазига бошқа жойлардан сотиб оламан. Устига меҳнатимни ҳам кўшаман. Бу борада бир нима дейиш қийин.

Ундан кейин тўн ва бошқа кийимларни сотадиган гапирди.

Бизда ишлар мавсумий деса ҳам бўлади. Абдуллохнинг шарофати билан совуқ жойларга ҳам сота бошладик. Бу дегани мавсум йўқ энди. Нархларни бир хил ушлаб турибман, аммо бошқа мамлакатга қимматроқ сотаман, чунки йўл харажатлари бор. Ростини айтсам, четга мол сота бошлаганимдан кейин чинакамига бойидим. Яна шуни ҳам тан олишим керакки бизнинг диёрларда қиммат дейилган тўнларнинг энг баланд баҳоси бошқа мамлакатларда энг паст ҳисобланади. Шунинг учун бемалол савдо қиляпмиз. Таклифни ўйлаб кўришим керак.

Шу тариқа ўнга яқин одам гапирди. Айниқса мушк сотадиган катта тожирнинг гапи кўпчиликка маъқул келди.

– Мен авваллари мушкни тайёрлаб жойида сотардим. Табиийки арзон баҳога, бироқ маҳаллий бозорларни, бошқа жойларни суриштириб ўтирмасдим.

Кетган меҳнат, тикилган сармоя, ишлатилган маҳсулотни ҳисоблаб нарх чиқарардим, аммо бир куни ўз мушкимни бир кичик бозорда кўриб қолдим. Нарhini сўрасам мендан олиб сотадиганларнинг нархидан ҳам икки барабар қиммат экан. Шундан кейин катта бозорларда ўз дўконимни очдим. Ўша ердан одамлар тўғридан тўғри оладиган бўлди. Одамлар хурсанд. Орада Абдуллоҳ билан танишдим. Кейин бошқа мамлакатларга ҳам сотишни бошладим. Энди қайси мамлакатга сотсам, ўз дўконимни очиб, ўша жойдан тарқатаман. Тўғри бир мамлакат ичида битта дўкон кам, оз бўлсада, халққа ёрдам бўлмоқда.

Унинг гапларини эшитганлар раҳмат айтиб юборди. Аср намозигача баҳс, мунозара бўлди. Олти савдогар норози бўлиб чиқиб кетди. Қолганлари бир тўхтамга келди. Ниҳоят Абдуллоҳ хулоса қилди.

– Дўстларим, ниҳоят бир тўхтамга ҳам келдик. От савдосида икки хил нарх бўлади. Уруш учун қиммат нарх, халқ учун арзон. Ёғ нархи ички бозор учун арзон, ташқи бозор учун чорак фоиз қиммат. Газлама, тўн, бош кийим, маҳси, ковушлар эҳтиёжларга қараб ҳар олти ойда йиғилганимизда бир муҳокама қилинади. Ун, қанд, туз кабиларда нархлар жиддий ўзгармайди. Қачонки қурғоқчилик келса оширилади, аммо халқни қийнаб даражада эмас. Биз энди катта савдогарлармиз. Инсоф чегарасини билишимиз керак. Бозордаги чайқовчиларнинг нархни кескин ошириб юборишларига йўл қўймаймиз.

Олиб-сотарларга ҳам ўта қиммат сотганини билиб қолсак, маҳсулот сотмаймиз. Халқ қийналган вақтларда ҳатто ўз баҳосида ҳам сотишимиз керак. Мана ёғ сотадиган дўстимиз Жафар ўтган йили зайтун, зиғир, масхар яхши бўлмаганида ўз баҳосидан паст нархда зарарига ҳам сотди. Оддий қийналганлар учун ойда бир марта текинга ҳам таркатди. Унинг омборида уч йиллик захираси бор. Биз ҳам у каби ҳимматлироқ бўлишимиз керак. Абдуссалом пишиқ газламадан ишланган матога исмларингизни ёзиб қўйган. Шартларга розилигингизни билдириб, бармоқ босинг. Олти ойда шу ерда ёки Ироқдаги уйимда йиғиламиз. Муаммоларни ҳал қиламиз. Яна бир муҳим масала: иш бериш. Газламачи дўстимиз ўтган йили олти юз кишига иш берган. Бу олти юз рўзғор обод дегани. Биз ҳам иш беришни кўпайтиришимиз, кўлидан иш келадиган одамларга ўз ишларини бошлашлари учун кўмак беришимиз керак. Самарқандлик чинни сотувчи дўстимиз олти ой аввал ёш йигитларга иш бошлашлари учун пул берди. Шу баҳона уч юзта устахона очилди. Этикдўзлик, маҳсидўзлик, каштадўзлик, новойчилик, тикувчилик каби устахоналар эди улар. Бир карвонбошининг сўзларига кўра икки мингдан ортиқ одам ишли бўлган. Дўстимизнинг айтишича, уларга беш минг динор қарз берган. Қарз муддати уч йил экан. Ҳатто новвой ва тўқувчиларга пулни шундай берган. Қайтариш шарт эмас. Биз ҳам одамларни мана шундай қўллашимиз керак. Шунда улар

янгиликлар яратади. Яна бир дўстимиз ўз шахридаги мухтожларнинг икки йиллик қарзини тўлаб, меҳнатга лаёқатлиларга иш топиб берибди. Ҳаммаси мақтагулик жиҳатлар. Боя биздан норози бўлиб чиқиб кетганлар, инсофсизлик қилса, бизга боғлиқ бўлган алоқаларини узамиз. Токи хатоларини англасин. Кейинги йиғилишимизга АЛЛОҲ Таъоло етказсин. Эслатиб қўйишим керак. Йиғилишда муаммолар ечилиб, янгиликлар ўйлаб топилади. Халқнинг оғири енгил қилинади.

Шундай қилиб уюшма ўз ишини бошлади. Тўғри, у расман эълон қилинмаган, кўпчиликнинг умуман хабари йўқ бўлса-да, тадбиркорлар доираси у ҳақда биларди. Чайқовчиларнинг халқни ортиқ қийнашига анча чек қўйилди. Одамлар харидни хурсанд ҳолда қиладиган бўлди. Бу орада яна ўн йилча вақт ўтиб кетди. Бу вақт ичида Абдуллоҳнинг ёзган асарлари ҳам эллиқдан ошди. Тижоратимиз ҳам кенгайди, лекин сўнги пайтлар у кўп эҳсон қилиб, ҳатто сармоядан ҳам ишлатиб юборадиган бўлди. Бу ҳақда сал кейинроқ яна айтаман. Ҳозир эса одоб ҳақида озгина.

*Ўқи, аъло бўлсин хулқинг,
То ҳалол бўлсин ризқинг.
Ҳақдан қувонсин кўзинг,
Ёмондан ўгиргин юзинг!*

Абдуссалом Қўшбақов

ОДОБСИЗ ОЛИМ БИЛАН УЧРАШМАГАНИМГА ШУКР ҚИЛАМАН

Бир куни Мисрга илми баланд бир олим зот келганини эшитиб қолдик. Абдуллоҳ унинг одоби хусусида сўраттирди. Жавоби келганида эса таъби хира бўлди. У одам сал одобсизроқ экан. Шунда у бизни хайрон қолдирадиган гап айтди.

– Агар шаҳарга дунёнинг илмини жамлаган олим келибди, аммо одоби сал камроқ экан деб эшитиб қолсам, ўша одам билан учрашмаганимга шукр қиламан. Аксинча, бир одобли одам шаҳарга келди. Илми озроқ бўлса ҳам, одоби севдирадиган даража экан, деб эшитсам, ўша одам билан учрашмаганимга надомат қиламан, чунки мен одобни ўттиз йил, илми йигирма йил ўргандим. Қани, ишларингизни қилинг. Ҳадемай карвон келади.

Унинг гаплари мени ўйлантириб қўйди. Шу чокқача унинг одоб учун ўттиз йил сарфлаганини ё сезмаганман, ё билмаганман. Ўзимча илм ортидан ундаги одоб шаклланиб қолган деб юрардим. Аслида одоб машаққатли меҳнат эвазига келишини у икки оғиз гапида исботлади қўйди. Ростдан ҳам Абдуллоҳ одобни минглаб шайхлардан ўрганган. Юқорида тўрт минг шайх билан суҳбатлашганини айтгандим. Унинг ўзини тутиши, ҳалимлиги ўзига ром этарди. Ёш болаларга ҳам салом беради. Доим унга йўлиққанимизда биздан олдин салом

беради. Ўзидан каттанинг йўлини кесиш у ёқда турсин, йўлда ҳатто ундан олдинга ўтиб кетмайди. Ота-онасини қаттиқ ҳурматлайди. Айтган хизматларини бажони дил қилган. Савдо ишида ҳам жуда чиройли муомала қилади. **Харидорлар ундан газлама эмас унинг муомаласини сотиб олади.** Тадбиркорлар билан музокарани ҳам жуда ажойиб тарзда ўтказди. Бировнинг гапини бўлмайди. Мен уни мақтамаяпман. Умуман мақташ ниятим ҳам йўқ, фақат АЛЛОҲ Таъоло берган илми ва шижоати орқали эришган ютуқлари ҳақида айтаяпман.

Одоби йўқнинг ҳеч нарсаси йўқлиги ҳақида устозлар таълим берган, аммо унинг моҳиятини бугунгичалик анғаламагандим. Илм олишдан эринмаган одам, аввало одобни ўрганишни биринчи бошлаши керак. Шунда мурод тезроқ ҳосил бўлади.

УМР ҲАМ ТУГАЯПТИ...

Абдуллоҳнинг саҳийлиги шу қадарки, агар кўлида тишлаган нони бўлса-ю, кимдир сўраб қолса, ўша нонини бериб юбораверади. Ҳиммати шу қадарки, ўз уйини дўстига бўшатиб беради. Ёшимиз олтмишдан ошганидан буён унинг пул сарфи кўпайиб қолган. Бир ҳафта олдин бир аёл келиб арз қилиб қолди. Арзга Абдуллоҳ ноодатий жавоб берди.

– Ҳазрат, ўғлим даргоҳингизда етти йил илм таҳсил қилди. Шу вақт оралиғида мен анча кексайиб қолдим. Энди эса пул ишлаб топишга мадорим кам. Шу пайтда ўғлим китоб ёзишга киришган. Ишлагин десам, “китоб ёзсам, нариги дунёда иккимизга ҳам савоби бориб туради” дейди. Насиҳат қилинг, ишласин. Олдин оилани обод қилиб, кейин китоб ёзсин.

– Синглим, ойлик харажатларингизга қанча кетади?

– Юз дирҳам.

– Мен сизга икки юз дирҳам ҳар ой жўнатиб тураман. Ўғлингиз китоб ёзсин. Унинг илми баланд. Зеҳнини тирикчилик учун сарфламасин. Яна бошқа ёрдам керак бўлса тортинмай айтаверинг.

Аёл бундай бўлишини кутмаганми ё ҳаяжонданми пулни олганидан кейин ҳам бир нима деёлмади. У гапиргунича Абдуллоҳ ичкарига кириб кетди. Орадан бир фурсат ўтгач, у йиғлаб дуо қила бошлади. Менинг ҳам кўнглим эриб кетди. Охирги тўққиз ойда минглаб талабага қирқ минг динор хайрия қилди. Уч юз олимга сакиз минг динор ёрдам қилди. Уч юз уйсизга уй куриб берди ва уларни иш билан таъминлади. Юзлаб кишини ҳажга жўнатди. Хоразм шаҳрида текинга китоб таркатди. Юзлаб кишини уйлантирди ва танишларига айтиб иш билан таъминлади. Яна бир қанча ёшларга ўз тадбиркорликларини бошлашлари учун йигирма минг динор ажратди. Хуллас, яна бир қанча эҳсонлари борки, уларнинг ҳаммаси эсласак, гап чўзилиб кетади.

Бугун айниқса роса қизик воқеа бўлди. Биз тадбиркорлик, савдо иши билан бўлиб, кўп пул топдик. Кейин шу пулларга анча меҳр ҳам кўйибмиз, аммо Абдуллоҳда ундай эмас экан. У пуллари кўпайгани сари эҳсонни, ёрдамни кўпайтирарди. Шунинг ҳисобига АЛЛОҲим барака бераверарди. У ойлик даромаднинг ўн фоизини хайрияга сарфларди, аммо сўнги пайтлар хайрияси фойдадан ўтиб, сармоягача келяпти. Табиийки, биз хавотирдамиз. Содик ҳам безовта...

Эрталаб етмишларни қоралаган нариги маҳаллалик Паҳлавон ака ташвишли кириб келди. Биз ҳовлида эдик. Абдуллоҳни сўради. Абдуллоҳ унинг овозини эшитиб чиқиб келди. Салом берди. Кейин озроқ суҳбатлашишди.

– Абу Абдурраҳмон мени танийсан. Икки кун олдин молларим жарга қулаб тушди. Улар ўнта эди. Қирқдан ошиб кўрган ёлғиз ўғлим боқиб юрарди. Жар ёқалаб ҳайдаб келаётганда тупроқ ўпирилиб, ҳаммаси тушиб кетибди. Ўғлим ҳам сирпанган, аммо икки ханжарини ерга суқиб омон қолган. Уйга бир аҳволда кириб келди. Молларни ўлдириб қўйганидан қаттиқ изтиробда. Унга қаттиқ гапиролмайман. Шу молларга қараб тургандик. Сал семирса, сотиб ўғлимни уйламоқчи, қолганига қўй олиб боқмоқчи эдим. Насиб қилмаган экан. Сендан қарз сўраб келдим. Менга йигирма динор бериб турсанг. Бир йилга қолмай қайтараман. Яна мол сотиб оламан, боқаман. Бир қисмига ўғлимни уйлантираман.

– Оға кўп ғам қилманг. Ўғлингизни танийман. Мендан уч йил дарс олган. Одобли йигит. Курьони Каримни ёд билади. Унинг кўнглига хавотир ораласа, илми озайиб қолади. Зеҳни ўтмаслашади. Мен сизга қарз эмас АЛЛОҲ Таъоло йўлида эллик динор бераман. Ўғлингизни уйлантиринг ва савдо иши учун пул беринг. Қўй сотиб олинг. Бу пулларни АЛЛОҲ Таъоло ризоси учун беряпман. Менда пул борки, АЛЛОҲим одам жўнатади. Хизмат бўлса, доимо бош устига. Ўғлингизга салом айтинг.

Содиқ Паҳлавон акага пулни бергач, Абдуллохнинг олдига келиб, минг хижолатда бир гап айтди. Жавоби нафақат уни балки мени ҳам танг аҳволга солиб қўйди.

– Устоз, сиз сармоядан ҳам пул олиб бериб юборяпсиз. Пулимиз тугаяпти.

– **Хавотир олма, Содиқ, умр ҳам тугаяпти.**

Содиқ жавобни эшитганидан кейин ялт этиб Абдуллохга қаради. Мен ҳам беихтиёр унга қарадим. Олдимда тик қоматли, кенг елкали, ўктам, аммо соқолларига оқ оралаган. Кўзлари ўсмир йигитларникидек ёниб турган басавлат одам турарди. Унинг умри тугашига ишонгинг келмайди, аммо муҳлат тугаса не-не забардастлару, қанча ёшлар чин дунёга сафар бошлайди. Демак ўтган умр сарҳисоб килиниб, қолган умрда яхшиликларни кўпайтириш керак. Абдуллох сезмаса гапирмайди. Ибодатлари орқали

АЛЛОҲ Таъолога яқинлашган банданинг дилига рост ҳаёллар келади. Шундай экан йўл тайёргарлигини янада қаттиқроқ қилавериш керак. Мен ҳам қолган умримни яхшиликлар қилиш учун режалаб қўйишим керак (қанча яшашимни билмайман, аммо хайрли ишларга муддат белгилаб қўявераман). Умр ҳам тугаяпти.

Бу гап қалбимда шундай асар қолдирдики, олтин-кумушлар бир арзимас матога айланди. Шу ҳаёллар билан омборга бориб қолибман. Қарасам, Содик бир четда йиғлаб ўтирибди. Унга халақит қилмадим. Унга ҳам осон эмас. Шунча йил хизмат қилиб, бир ёмонлик кўрмаган, эркаликларини оғринмай кўтарган инсонидан айрилиш чинданда оғир. Менга эса минг карра оғир. Ёзсам дафтар ёниб кетса керак дардимдан. Ҳалитдан уни соғинмоқдаман. Ё Роббим, унинг умрини зиёда қилгин! Илмидан одамларни қиёматгача баҳралантир! Ўзи эккан сахийлик дарахтларини ҳеч қачон қуритма, қовжиратма.

АБДУЛЛОҲ ДОИМИЙ ТАЛАБА

Абдуллоҳ доимо изланишда эди. Доим ўқир, дарс берарди. У доимо ўқиган нарсаларини бировга ўргатган киши тезроқ олим бўлиши ҳақида эслатиб турарди. Унинг шижоати шу олтмишда ҳам ўн саккиз ёшлиларникидан зиёд эди. Одамлар ундан:

– Сиз қачонгача илм талаб қиласиз? – деб сўраганларида,

– Мен ўлгунимча толиби илм бўлмоқчиман. Талабага барча нарса истиғфор айтади, ҳаттоки сувдаги балиқлар ҳам, дейилган.

Шундай экан уни ташлаб бўладими? – деб жавоб берарди.

Абдуллоҳ Шом соҳилидаги Тарсус, Масиса ёки Маккаи Мукаррама ва Мадинаи Мунаввара шаҳарларига қилган узок муддатли сафарларида у ердаги мусулмон аҳлига Расулуллоҳ Саллаллоҳу Аълайҳи Васалламнинг Ҳадиси шарифи муборакларини устозларидан қандай эшитган бўлса, шундай етказар эди. Шунингдек, у ўзининг Куфа, Басра, Шом, Хуросон, Макка ва Мадинага қилган сафарлари чоғида одамларга савдо сирларидан дарслар ўтар, уларни тижорат, ўз хусусий ишларини бошлашга кўмаклашар ва йўл-йўриқ кўрсатарди. Унинг ёрдами билан юзлаб инсонлар савдо билан шуғуллана бошлади. Касб қилди, илм олди, тирикчилик ташвишидан қутулиб китоб ёзди.

Бир сафар Хоразмга келганимизда кўпчиликнинг талаби асосида ўз уйида савдо сири ва савдодаги ҳалоллик ҳақида маъруза қилди. Маъруза жуда ажойиб бўлди. Айниқса, муҳтожлиги учун молини сотадиганлардан фойдаланмаслик, асл нархини билмасдан мол олиб чиққан одамлардан инсоф билан харид қилиш, қарзи эвазига уйидаги молини, қўйини, отини паст баҳода келишмаслик, мавсум келганида нархини кўтариб халқни қийнамаслик, маҳсулотни ўтказиш учун қасам ичмаслик, қайтиб келган маҳсулотни харидорни қийнамасдан қайтариб олиш ва пулини бериш, вақтга эгалик қилиш учун намозлар орасидан фойдаланиш, молиявий мустақиллик учун катта таваккал қилиш ва тушган даромаддан жамғариб бориш, ота-онага пул бериб туришнинг ишлардаги баракаси, ўз касби бўйича тинимсиз китоблар ўқиш ва бошқа масалалар юзасидан батафсил тўхталди. Одамлар шу даражада маҳлиё бўлиб эшитиб ўтирардики, ҳовлида сал тик этган товуш эшитиларди. Маърузадан сўнг саволларга навбат келди. Одамлар бирин-кетин саволлар бера бошлади.

- Савдоингиз нима учун доимо кенгайиб боради?
- Намозларни вақтида ўқийман ва савдо ҳақидаги илмларни ўрганишдан тўхтамайман, АЛЛОҲ Таъоло дан умид қилавераман. Доимо ўқиб, ўрганаман.
- Мен ҳам сиздек савдогар бўла оламанми?
- Ҳа, азаматим, бўла оласан. Агар ўз устингда ишласанг, устоз тутсанг, намозларинг орасидаги

вақтларга ишларингни режаласанг ва оғишмай мақсад сари интилсанг, АЛЛОҲ Таъоло дан доимо умидвор бўлсанг, менаданда буюкроқ тижоратчи бўласан АЛЛОҲ Таъоло хоҳласа.

– Тижорат учун камида қанча сармоя керак?

– Тижорат учун аввало кучли хоҳиш керак. Аниқ мақсад ва пухта режа керак. Агар шу айтилганлар бўлса, сармоя сени узоқ куттирмайди, шундай олдиндан чиқади.

– Мол кўпайтириб қандай тижорат қилса бўлади?

– Сутини сотасан. Ёғини шаҳарга бориб, айланиб сотсанг ва доимо етказиб бериб турсанг, одамлар сенга ўрганеди ва сендан бошқасидан олмайди. Рақобатда ютишинг учун нархини тушириб турасан. Терисини ошлаб сотасан, ичакларини этикдўз усталарга пуллайсан. Гўштини қуришиб кўйсанг, сафарга чиқадиган карвонларга яхшигина нархда ўтказасан.

– Кўпчилик бойликка меҳр кўйма дейди. Ҳатто Имомлар ҳар жума маърузасида бойлар камбағаллардан кейин жаннатга киради, агар киролса дейишади. Бойлик қалбни ўлдиради, олтинлар йўлдан оздиради қабалидаги гаплар билан кўрқитади. Сиз нима дейсиз?

– Ўғлим, ёшинг ўн бешларда чамаси. Сен уларнинг гапларини эшити, аммо ўйлаб кўр. Агар қалбингда ишонч, сахийлик ва хотиржамликни жойласанг, улар айтаётган гапларга ўйланма. **АЛЛОҲ Таъоло наздида қувватли мўмин қувватсиз мўминдан афзалдир.**

Кувват илмда, бойликда, кучда бўлади. Намоздан бўш вақтларинг тижорат билан жиддий шуғуллан.

– Мен дангасаликдан қутулолмаяман. Ишлайман деганда турли сабаблар билан иш қолиб кетади. Эшитишимча сиз кам ухлар экансиз. Кам уйқулик омад калитими?

– Йўқ, арслоним. Кам уйқулик агар гуноҳга, танани кийнашга ва бошқаларни безовта қилишга сабаб бўлса омадсизликдир. Сенинг ёшингда кечанинг аввалида тўлиқ ухлаш, охирида туриб намоз ўқиш ва илм олиш. Сўнг тирикчилик билан жиддий машғул бўлиш керак. Дангасаликдан қутулиш учун иш билан машғул бўлишинг керак. Қирқ кунда сенда янги одат шаклланиб, ўз-ўзидан содир бўлади. Одатларингни ўзгартирсанг ҳаётинг ўзгаради.

– Хотиним нукул нолийди. Кам топяпсиз, кўшнилар ундай, қариндошлар бундай. Сиз дангасасиз. Нима қилсам олтин ўрталикни топаман?

– Ўғлим сен фикр қил. Буюк эрлар ортида буюк аёллар туради. Устозим Имоми Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг ортида фазилатли аёли бор эди. Кийимлари тоза, таоми покиза, ётоқ жойи озода эди. Аёли устозимни қаттиқ ҳурмат қилар ва ҳаммадан кўра кўпроқ ишонарди. Кучига, иқтидорига, илмига шубҳа қилмас ва доимо яхши ишларга тарғиб қиларди. Шундай вақтлар бўлганки, устоз унутсалар ҳам аёли биз каби талабаларни унутмас, ўғиллари орқали динор, дирҳам,

кийим-кечак бердириб юборарди. Аёлингни тушун ва тушунтир, сенга ишонсин ва мадад бўлсин. Эр-хотин кўш хўкиз дегани иккиси барабар ишласин дегани эмас, эр топармон, аёл тутармон бўлиб рўзгорни обод қилиши демакдир. Эр кўчадан ризқ топади, аёл уни исроф қилмайди. Эр пул топади, аёл бола тарбиялайди. Қолганини ўзинг тафаккур қил ва оқил оила бошлиғи бўл. Роса қирқ кун жанжал қилмасдан, намозларни ўқиб бўлиб, оилани тартиблаш, топганингни режали сарфлаш, аёлингга чиройли муомала қилиш ва фарзандларингга эътиборни узлуксиз қилсанг, АЛЛОҲ Таъоло хоҳласа мурудинга етасан.

– Устоз инсон қандай ишни қилса чарчамайди?

– Ўзгаларга ва ўзига манфаати кўп ишни қилган инсон чарчамайди.

– Кўп ишлаш учун нима қилиш керак?

– Сен кўп ишлаганинга эмас қандай натижа олганинга қара. Агар кўп ишлаб оз натижа олаётган бўлсанг, демак вақтингни ва ишингни тартибга солишинг керак. Агар оз ишлаб оз натижа олаётган бўлсанг, дангасаликни бас қилиб, кўпроқ ишлашинг лозим. Савол сал ноаниқроқлиги учун жавоб ҳам шундай бўлиб қолмасин. Қулоқ сол! Иш устида сарфлаган вақтингга эмас нима иш қилганингга бок. Баъзилар “ўх бир кун ишладим”, дейди, аммо қилган иши бир пора тиловат қилганчалик вақтга тенг. Шунинг учун доимо натижага эътибор бергин.

Саволларнинг кети йўқ эди, лекин вақт чегараланган. Пешин намозига азон айтилди ва одамлар масжидга шоша бошлади. Биз ҳам ибодатга ошиқдик. Ўша куни ҳамма хурсанд, олган илмлари якин бир неча йил учун яхшигина дастак, қўлланма бўларди. Мен ҳам муҳим жойларини ёзиб қўйдим. Келажақда бир китоб ёзиш учун...

ҲОВЛИ ЭМАС, ҚЎШНИ ОЛЯПСИЗЛАР

Абдуллоҳ қўшничилик ҳаққини жуда яхши биларди. Унинг насроний, яхудий қўшнилари ҳам бор эди. Уларни ҳайит байрамларида таом, совға-салом билан хурсанд қиларди. Улар уни яхши кўрар, хол-аҳвол сўраб турарди. Бир куни яхудий қўшниси ҳовлисини сотмоқчи бўлиб эълон берди. Сувли жой, боғи ҳам бор. Табиийки харидорлар кўп бўлди. Бир куни савдога гувоҳлик учун мен билан Содикни чақирди. Бордик. Харидорга нархни айтди.

– Икки минг динор, – ҳайратини яширолмайд қолди харидор.

– Ахир ҳовли минг динор туради нари борса. Намунча нархи осмон?

– Тўғри, – деди у кулиб. – Аммо сизлар ҳовли эмас қўшни оляписизлар. Мен Абдуллоҳ ибн Муборак билан қўшниман. Шундай қўшни шарафига нархни яна минг

динор кўтардим. Истасанг сотиб ол, истамасанг ўзинг биласан.

Харидор узоқ ўйланмади. Айтилган нархни беришга рози бўлди. Ҳозирча ярмини қолганини уч кундан сўнг беришини айтди.

Яхудий рози бўлди. Биз унинг сотувчилик қобилиятига қойил қолдик. Кимнинг хаёлига келибти дейсиз шундай усул билан бойлик орттириш. Тағинам у савдогар эмас, агар тижоратчи бўлсайди, Абдуллоҳнинг кўшничилигини айтиб ҳар қандай молини икки баравар қимматига сотармиди?! Хуллас, ўша куни биз муҳим тажриба ўргандик, аммо одамларни кийнаб, бундай тажрибаларни оммалаштириш ҳақида ўйлаб ҳам кўрмадик. Афсуски, ушбу воқеани эшитган одамлар ҳовлисини, уловини, боғини пуллашда ўша одамнинг усулини қўллай бошарди. Энди олимлар, мохир таржимонлар, катта тожирлар, энг зўр ҳунармандлар, одам гавжум жойлар, уйлар, боғлар, уовлар нархи кўтарилиб кетди.

Бу аҳвол бизнинг ишларни қайта кўриб чиқиш, нархларни яхшилаб назорат қилиш, қимматчи чайқовчиларга мол сотмаслик каби чораларни қўллашимизга сабаб бўлди.

АБДУЛЛОҲНИНГ САФАРДАГИ ҲАМРОҲЛИГИ

Бир куни Абдуллоҳ Тусдан Хоразмга қайтаётганида унга соқчибошимиз ҳамроҳ бўлди. Уларга оқ йўл тилаб жўнатдик. Икки ойдан сўнг улар билан қайта кўришдик. Шунда соқчибоши менга бўлган воқеаларни айтиб берди.

– Устоз билан етти кун тўхтовсиз йўл юрдик. Мендан кўра жисмонан чиникқанроқ ва кучлироқ экан. Чарчаган бўлсамда, айтолмадим. Саккизинчи куни бир водийдан ўта бошладик.

Шунда мендан сўради:

- Сен бошлиқ бўласанми ёки мен бўлайми?
- Мен ходимингизман. Сиз бошлиқ бўла қолинг, дедим ҳурмат юзасидан.
- Унда айтганимга сўзсиз итоат этасан, деди.

Кейин йўлга тушдик. Пешин намозини ўртача ўқишдек вақт юрдик. Тунашга жой ҳозирлаб бошлаганимизда бирдан ёмғир ёға бошлади. Устоз бир кийимни олиб тонг отгунча мени ёмғирдан пана қилиб чиқди. Ўша кеча ухлолмадим. Бундан кўра ўлганим яхшийди, деб ўйлаб чиқдим. Ёмғир тиниб, йўлга чиқаётганимизда шундай деди.

– Ўғлим, сафарга чиққанингда яхши ҳамсафар бўлгин. Токи ҳамроҳинг сендан азият чекмасин.

Мен ҳеч нима деёлмадим. Ўзимни жуда ноқулай сездим. Мана ортга қайтаётганимизда ўзим бошлиқ бўлдим ва хизматларини бекаму кўст адо этишга уриндим. Бу ҳақда бутун қарвондагиларга, дўстларимга айтиб бераман.

Мен диққат ва ҳайрат билан эшитдим. Айниқса, Абу Абдурахмоннинг сафардаги ҳамроҳлиги ҳақидаги гаплар мени йиғлатди. Ўйласам, гўрлигим ёки одобсизлигимдан Абдуллоҳнинг кўп эътибор ва ғамхўрликларини ҳатто сезмай қолган эканман.

ТЎЙИБ ЕМАСЛИКНИНГ ЎЗИ ДАВО

Абдуллоҳ жуда бақувват инсон бўлиб, жанг санъати билан кун ора шуғулланар, камондан ўқ узишни ҳар куни машқ қиларди. Унга хасталик унга бегона эди. АЛЛОҲ Таъоло дард берса шифосини ҳам беради. Агар у бемор бўлса, шартга рўза тута бошлар, узоғи уч кунда дард чекинарди. Рўза тутган пайтлари овқатдан тийилар, сахарликда сув билан бирор егуликдан жуда оз истеъмол қилар, ифторликда сув билан озгина хурмо ерди. Унинг рўзадан сихат топишига ишончи комил эди. Мавриди келганда бир воқеани айтиб ўтай.

Унинг жасурлиги шундай эдики, бир гал юрт ҳимояси учун жангга чиқди. (душман томон билан қаршилашиб жанг бошланиш арафасида икки тарафдан

сара жангчилардан майдонга яккама якка курашга чиқадиған одат бор эди). Шу пайт икки жангчи олишувни бошлади. Афсуски, душман жангчиси ғолиб бўлди. Бу ҳолат яна такрорланди. Шунда бир одам юзида ниқоб билан душман билан яккама - якка олишиш учун майдонга тушди ва бир ҳамлада боскинчини ўлдирди. Кейин улар тарафдан бақувват жангчилардан бир нечтаси навбат билан жангга чиқди ва ёғийлар ҳаммасининг жасадини олиб чиқишга мажбур бўлишди. Аскарларнинг руҳи кўтарилиб, шиддатли мухорабадан сўнг душман мағлуб этилди. Шунда кўмондон бир кишини жўнатиб ниқобли кишини топишни тайинлади. Ортидан кузатиб келган одам хайратдан ёқа ушлади. Чунки шердай олишган паҳлавон Абдуллоҳ эди.

Бир куни бир савдогар бозорда гиёҳ сотиб юрганини кўриб қолдик. Абдуллоҳ у билан суҳбатлашди.

- Қандай дори сотяпсан?
- Овқатни тез ҳазм қилдирадиган.
- Қаердан олиб келдинг?
- Бу савдо сири.
- Жуда соз. Қанчадан бери шу гиёҳни сотяпсан?
- Икки йилдан буён. Яшаб турган мамлакатимнинг

солиқчилари бор-будимни тортиб олишгач, чайқовчилик қилдим. Кейин бир табиб билан танишиб унинг дориларини сота бошладим.

- Илгари нима иш қилардинг?

– Тўқув устахонам бор эди. Ўнта ишчи ишлатардим. Бозордаги сотувчим бир солиқчига йигирма газ матони текинга бермагани учун дўкондаги барча молларни тортиб олган. Устидан арз қилгандим, ўша солиқчи уйимгача тортиб олиб қўйди. Арзимни ҳеч ким эшитмади.

– Агар сенга Хуросондан шундай устахона очиб берсам, ишлайсанми?

– Ишлайман, бироқ оиламни боқишим учун табибнинг дориларини сотмасам бўлмайди.

– Шу дори сотувидан йилига қанча даромад қиласан?

– Юз динар.

– Устахонанг фойда келтиргунча, сенга пул бериб тураман. Кейин ҳар ой қилган фойдангнинг ўндан икки қисмини менга бериб турасан. Сен билан шерик бўламиз. Бор сармояни мен тикаман. Тўқув учун керакли маҳсулотларни ҳам ўзим етказиб бераман. Эвазига мана шу ҳазм қилдирадиган дорингни сотмайсан. Бу ерда одамлар илм олади, Қуръони Карим ёдлайди, савдогарлик билан шуғулланади. Агар ҳазм қилдирадиган гиёҳдан сотиб ола бошласалар, кўп овқат ейишни бошлайди. Илм қалбга кирмайди, дангасаликлари зиёда бўлади, савдодаги тиришқоқликлари йўқолади, зехнлари пасайиб кетади. Шунинг учун сотишни бугуноқ тўхтат. Мана олдиндан

ўн динор. Агар ушбу дорини сендан бошқаси сотишни бошласа, менга хабар бер.

Кўлидаги олтинларга қараб туриб, у одам йиғлаб юборди. Бегона юртда, бегона одамдан ўз юртида кўрмаган яхшилиқни кўриб тургач, қандай ҳам кўз ёш тўкмасин?!

Энди Абдуллоҳнинг музорабаси (шерикчилик) ҳақида ҳам айтмасам бўлмас. Ёшимиз олтмишдан ошгач, Абдуллоҳнинг тижорати мислсиз кенгайиб кетди. Шу қадарки, карвонсаройларда унинг карвони бўлмаган вақт кам бўларди. Унинг маблағи ортгач, қўлидан иш келадиган одамлар билан шерикчилик қила бошлади. Бутун сармояни у тикади. Шериғи иш қилади. Мана шундай шерикчиликлари ортидан турли мамлакатларда ўндан ортиқ тўқув ва тикув устахоналари, мўйна дўконлари, деҳқончилик ерлари, хурмозорлари, тери ошлаш корхоналари, этикдўзлик устахоналари ва бошқалар иш бошлади. У шерикчиликдан кўп улуш олмасди. Энг кўпи ўндан тўрт қисми бўлиб, у мўйна сотувидан келарди. Қолганлари ўндан уч, ўндан икки қисмга шерикчилик эди. Шу тариқа у одамларни иш билан таъминлар, турли маҳсулотларнинг нархларини ҳам халқ учун қулай қилиб қўярди.

Кўпчилик, тушган пулларни нима қиларди деб, ўйлаши мумкин. У ҳеч қачон қўлида катта миқдорда пулни ушлаб турмасди. Юқорида айтиб ўтганимдек, илм аҳлига, китоб ёзадиганларга, мухтожларга, беваларга,

масжид қурилишига, мадрасага, янги кутубхоналар ташкил этишга (китоб нархи жуда баланд бўлиб, бир кичик кутубхона очишга кетган пул ўртача тадбиркорнинг икки йиллик даромадидан кўпга тушарди) ва бошқа ишларга сарфларди.

У билан шерикчилик қилганлардан айримлари, хиёнат ҳам қиларди. Бир куни илгари соқчилик қилган, қайсидир айби билан ишдан четлатилган одам билан савдода музораба қилди. Олти ой ўтгач, у касод бўлаётганини айтиб, фойдадан пул ажратмай қўйди. Абдуллоҳ одам жўнатиб, ҳақиқатни билгач, ўзи олдига борди. Босикликда шерик билан гаплашди.

– Мен сен билан узоқ йиллар бирга ишлашни ният қилганман. Муаммоингни айтсанг, биргалашиб ҳал қиламиз.

– Касод бўляпман, бу иш менга тўғри келмас экан. Берган пулингизга рози бўлинг, мен меҳнатимга розиман.

– Пулимга рози бўлишдан олдин ҳақиқатни билишим керак.

– Яна қандай ҳақиқат? Менга ишонмаяпсизми? Ишонмасангиз нега шериклик қилдингиз?

– Шериклик таклифи сендан чиққанди. Чегарадан чиқма. Иззатингни билгин. Суриштирдим, фойданг яхши, аммо менга бергинг йўқ.

– Ҳали ортимдан жосуслик қилиб юрибсизми? АЛЛОҲ Таъоло дан уялмайсизми?

Шу гапи ортиқча бўлди. У гапини тугатмасидан кўксига тушган муштдан ағанаб кетди. Қайтиб қўл кўтармоқчи эди, Абдуллоҳ беш-олти марта мушт туширди. Ерга ётиб қолди. Аввал соқчи бўлгани учун кўполлик ва кўрслик одати қолмаган экан, акс ҳолда бетамизлик қилмасди.

Абдуллоҳ ёқасидан тутиб ўрнидан турғазди ва берадиган пул миқдорини ҳозироқ тўлашини талаб қилди. У кексароқ одамдан бунчалик важоҳат, жангдаги моҳирликни кутмагани учун ғурурга берилганди. Юввош тортиб, дўконидан пул олиб чиқди. Шериклик тугатилди.

Абдуллоҳ хотиржам ортига қайтди. У ортиқча асабийлашмас, табассум билан енгарди. Бу сафар ҳам шундай бўлди...

Хуллас, шундай ҳолатлар ҳам бўларди, аммо бу ишлар унинг фаолиятига жиддий таъсир этмас, саҳийлик, хайру эҳсондан тўсмасди. Ёши етмишни қоралаб қолганида айниқса, шамолдек саҳий бўлиб кетди у. Унинг саҳийлиги ҳақида ҳали авлодлар жилдлаб китоблар ёзса ажабмас.

АБУ АБДУРРАҲМОННИНГ ЎН ЎГИТИ

Орадан бир ойча вақт ўтиб, Абдуллоҳ мени чакиртирди. Борсам, кўлида бир қоғозга тикилиб турибди.

– Муборак бўлсин, Абу Абдуллаҳмон янги китоб учун режаларми?

– Топдинг. Режаларим. Бу ердаги ёзилганлар Ҳадиси шарифлар билан тасдиқланган. Устозимнинг ўғитларидан илҳомланганим, бутун тижорий фаолиятни қамраб оладиган китоб учун асос бўла олади.

– Жон деб оққа кўчираман.

– Балки ўзинг ёзарсан режага асосланиб.

– Мен сендан ўтиб китоб ёзсам, авлодлар маломатига қоламан.

– Ҳа, камтарсан, бироқ эртага нима бўлишини на мен, на сен биламиз. Қани бир ўқиб кўрчи.

Ҳар сафар унинг ёзганларини қўлга олсам, юрагим орзикади, хаяжонланаман. Бу сафар ҳам халқ учун манфаати бўладиган ёзувларни ўшандай ҳислар билан қўлга олдим. Катта қизиқиш билан ўқий бошладим.

ҲАЛОЛ САВДОГАР УЧУН ЎН ОЛТИН ҚОИДА

1. Эй мусулмон тижоратчи, Раззоқ зот бўлган АЛЛОҲ Таъоло ҳузуридан сенга битилган тақдирга рози бўл, бу йўлда таваккал қилиб, имонинга ярашадиган бир мақомга эга бўл!

Ҳадиси шариф: “Агар сиз ҳақиқаттан ҳам тўлиқ иймон билан АЛЛОҲ Таъолога таваккул қилганингизда эди, тонгда оч чиқиб, оқшомда тўқ ҳолда уясига қайтадиган қушларни ризқлантиргани мисоли АЛЛОҲ Таъоло сизни ҳам мутлақо ризқдан насибадор қилган бўларди”.

2. Эй мусулмон тижоратчи, АЛЛОҲ Таъоло жорий этган ҳалол ва ҳаром чегараларига риоя қилиб, шубҳали нарсалардан юз ўгиргин, токи номус ва ҳамиятингга доғ тушмасин.

3. Эй мусулмон тижоратчи, ризқ талабида эрта тонгдан ҳаракат қилиб, уйингдан чиқишинг, қуёшни уйғотишинг лозим, шунда асл баракага эга бўласан.

Ҳадиси шариф: Ҳазрати Али (Р.з.) айтадилар: “Мен Расулуллоҳ Саллаллоҳу Аълайҳи Васаллам: “АЛЛОҲим, умматим учун эрта тонгни баракатли қил”, деб дуо қилганларини эшитдим.

4. Эй мусулмон тижоратчи, олишда ва сотишда, қарз беришда ва олишда доимо осонлик ва қулайликни асос қилиб ол, шунда тижоратингни хотиржам бир

тарзда амалга оширган ҳолда АЛЛОҲ Таъолонинг раҳматига эришасан.

5. Эй мусулмон тижоратчи, сотаётган молингнинг сифатини туширадиган ва қийматини камайтирадиган бир қусур мавжуд бўлса, буни харидорга очиқчасига айт акс ҳолда фойданга ҳаром аралашиб, ўзинг бировларнинг лаънатига қолиб кетишинга сабаб бўлмасин.

Ҳадиси шариф: “Кимки, қусури бор молини сотаётганида бу ҳақда харидорни воқиф этмаса, доимо АЛЛОҲ Таъолонинг ғазаби ва фаришталарнинг лаънати остида бўлади”.

6. Эй мусулмон тижоратчи, фоиз борасида жуда хушёр бўлишинг, фоиз олмаслигинг ва бермаслигинг, фоиз аралашган жойда турмаслигинг ва бу хусусда ғоятда эҳтиёт билан йўл тутишинг лозим шунда Расулуллоҳ Саллаллоҳу Аълайҳи Васалламнинг уйилган қовоқлари ва оғир танбеҳларига рўбарў бўлмайсан.

Ҳадиси шариф: Жобир ибн Абдуллоҳдан (Р.з.) ривоят қилинади: “Расулуллоҳ Саллаллоҳу Аълайҳи Васаллам фоиз берганини, уни олганини, буни қайд этган котибни (яъни, уни қоғозга туширувчи кишини) ва бунга гувоҳлик қилган шохидларни лаънатладилар ва уларнинг барчаси бу гуноҳга тенг шерикдир, дедилар”.

7. Эй мусулмон тижоратчи, қиладиган ишингни сабот ила бажармоғинг, сабрли бўлишинг ва ҳисоб-

китобда яқин замонни эмас, балки узоқни кўзлаб ҳаракат қилмоғинг лозим, шунда муваффақиятга эришасан.

Ҳадиси шариф: Оиша (Р.з.) дан ривоят қилинган Ҳадиси шарифда Расулуллоҳ Соллаллоҳу Аълайҳи Васаллам айтдилар: “АЛЛОҲ Таъоло сизлардан бир киши учун бир томонни (нарсани) ризққа сабаб қилиб қўйса, бу ўзгаргунча ёки қийинлашгунча уни тарк этмасин (яъни, ундан воз кечиб кетмасин)”.

8. Эй мусулмон тижоратчи, дунё моли кўзни камаштирувчи ва ёқимли эканлигини, аммо АЛЛОҲ Таъоло хузурида фоний ва қийматсизлигини ҳеч қачон унутмагин шунда ҳирс ва тамаъгирлик домига тушиб, дунё талабида ҳаддан ошмайсан.

9. Эй мусулмон тижоратчи, молингни лойиқ бўлган баҳодан ошириб сотиш учун ногўғри йўлларга кириб қолмаслигинг ва харидорларни асло алдамаслигинг лозим ўшанда Расулуллоҳ Соллаллоҳу Аълайҳи Васалламнинг ҳақиқий уммати бўлиш бахтини қўлдан чиқармаган бўлсан.

Ҳадиси шариф: “Алдаган киши биздан эмасдир”.

10. Эй мусулмон тижоратчи, жаннатда энг яхши дўстлар билан қўшни бўлиш саодатига эришай десанг, ўз ишинг ва тижоратингни тўғрилиқ асоси устида бино этишинг ва ҳеч қачон ҳақиқатдан айрилмаслигинг лозим.

“Тўғрисўз ва ишончли тижоратчилар набийлар, сиддиқлар ва шаҳидлар билан бирга бўладилар”.

Ўқиб бўлдим, қилган тижоратларимиз, улкан савдо салтанатимиз, топган олтинларимиз, олган илмларимиз кўз олдидан ўта бошлади. Ахир шу ўнтагина ҳикматда бутун бир тожирлик фаолияти мужассам эди. Қиёматгача олтин қўлланма бўла оладиган ўғитларни кўксимга босдим. Ўйга толиб қолибман. Бир вақт қарасам, Абдуллоҳ узок-узокларга тикилиб турган экан. Қўлимдаги қоғоз билан индамай ортимга қайтдим. Одатда у узокларга ўйчан тикилиб турган бўлса, безовта қилмасдик. У ўша вақтда ё АЛЛОҲ Таъолони зикр қилаётган, ё тафаккур қилаётган, ё савдо ҳақида ўйлаётган, ё асар учун янги режа тузаётган бўлади.

АБДУЛЛОҲНИНГ ВАФОТИ

Абдуллоҳ мени ўз хузурига чакирганидан ажабландим, чунки бир пора қироат қилар муддат олдин ҳамма ишларни муҳокама қилиб, топшириқ олгандим. Шуларни ўйлаб хонасига кириб борганимни билмай қолибман.

– Абдуссалом келдингми, қадрдоним?

– Абдуллоҳ, боя муҳокама қилмаган бирор масала қолганмиди?

– Йўқ, бошқа гапим бор сенга. Дўстим, бошлаган ишлар бир кун яқун топади. Меҳмон мезбонниқида яшаб қолмайди.

– Нега дабдурустдан бундай деяпсан?

– Сафарга чиқяпман.

– Савдо карвонимиз кеча жўнадику ё Маккага бормоқчимисан?

– Биздан олдингилар кетган манзилга. Бошлаган ишларимни ўзинг тугатасан энди.

Бу гапларни эшитиб танам музлаб кетти. Ахир ҳали қанча ёзилмаган китоблар, қилинмаган ишлар бор эди. Жимликни Абдуллоҳ бузди.

– АЛЛОҲ Таъоло га таваккул қил. АЛЛОҲ Таъоло берган умрни муносиб яшадимми йўқми билмайман. Яратганга шукр, орзуларимга эришдим. Сендек дўсти борнинг ғами бўлмайди. Бошлаган ишларимизни ўзинг ниҳоясига етказиб қўясан энди.

Мен унинг сўзини бўлиб, минг дард билан гапира бошладим.

– Абдуллоҳ ҳали айтган ишларингни бирга тугатамиз, сен узоқ яшайсан, – дея кўз ёшимни яширолмасдан гапира бошладим. Дўстим, мени ҳеч қачон ходимдек кўрмагансан, қўл остингдагиларга зулм қилмагансан, уларни пастга урмагансан. Қул ишлатмагансан, уларни озод қилардинг доим. Бу не ҳолки, ўлимдан гапириб, мени маҳзун қиляпсан?!

– Дўстим ташвишланма, чин дунёда ҳам бирга бўламиз, аммо мени ҳеч мақтамасдинг, шу сафар ноўрин муболаға қилдинг. Мен АЛЛОҲ Таъолонинг қулиман. Қул эса ўзини муносиб тутиши керак. У бошқа бандаларни ўзидек билиши ва шунга яраша муомала

қилиши айни бандалик. Гапларим рост, қадрдоним. Ўлим соатим яқин. Ишқилиб авлодларимиз бизни унутмаса бас. Яна бир гап; йиғилишларни энди ўғлим бошқаради, лекин сен унга ёрдам бермасанг эпполмайди. Султонларнинг бозорга аралашуви, нарх-наво ва чайқовчиларнинг ўйини, солиқчиларнинг ҳийлаларидан хавотирдаман. Халқни улар қашшоқлаштириб юборади. Ёшлар фаол бўлса, йиғилиш самарали ишласа, одамлар ҳаққини таниса, тадбиркорларга султонлар ҳам, халқ ҳам кўмак берса, минг йиллар ўтсада, мусулмон диёрига номусулмонларнинг мақрлари ораламайди. Ислом ҳақоратланмайди. Қиз-аёллар хўрланмайди. Кейин сипоҳлар, кўриқчиларни ҳам қаттиқ назоратда ушлаш керак. Бу ҳақда султонга хат ҳам ёзгандим. Агар улар ҳаддидан ошса, жамият издан чиқади. Порахўрлик авж олиб, халқ давлатга ишонмай кўяди. Ўз давлатига ишонмаган халқ эса, фаровонликдан умидини узади. Лаёқатсиз султон эса халқнинг лаънатига учрайди. Ўғлимга ҳам айтиб кўйдим, сенга ҳам айтай: амалдорларга паст кетманглар. Энди тиловат қиламан. Ҳаммомни тайёрлаб кўйишса, ғусл қилиб, намоз ўқийман. АЛЛОҲимга юзлашиш вақтлари яқин.

– Хўп, мен сени тушундим. Айтганларингни АЛЛОҲ Таъоло хоҳласа, албатта, бажараман.

Унинг олдидан дилим вайрон бўлиб чиқдим. Кўз ўнгимда ўтган йиллар, у билан қилаётган ишлар гавдаланди. Шунчалик бой хотиралар, келажак учун

режалар бор эканки, АБДУЛЛОҲ бўлмаса, бу дунё бўшаб қоларкан. Агар у кетса, аксар илм аҳли етим бўлиб, олам мунғайиб қолади. Шу ҳаёллар билан ҳаммомни ҳозирлатдим. Қарздорларнинг қарзидан кечилганини маълум қилдим. Кейин айтган гаплари эсимдан чиқмаслиги учун қоғозга ёзиб қўйдим.

Абдуллоҳ тўлиқ уч пора қироатдан сўнг ғусл қилди. Намоз ўқиди. Узоқ дуодан кейин мени чақириб, бир энли қоғоз узатди. Савол назари билан қараб турганимни пайқаб гап бошлади.

– Мерос масаласидаги васиятимни сенга берганимга бир ҳафта бўлганди. Бу ердаги васият бутун мусулмонларга, авлодларимга. Уни кўпайтириб тарқат, китоб ёзсанг албатта васиятимни ҳам кирит. Энди оиламни чақир. Дўстларимга ҳам хабар бер.

Мен югуриб бориб оила аъзоларини чақирдим. Дўстларимизга одам юборгач, васиятни очиб ўқидим.

Бутун мусулмонларга васиятим: ҳеч қачон АЛЛОҲ Таъолодан ўзгасига муҳтож бўлманг. Намозларга эътиборли бўлинг, баъзи ишларни баҳона қилиб намозни ортга сурсангиз, ишингиз ҳам орқага кетаверади. Қаттиқ ишланг, изланинг, илм олинг, бой бўлинг. Султонларга ҳам шу гап. Агар халқ ва султон бирлашса, давлат бой бўлса, бошқа мамлакатга бўйин эгмайди. Мусулмонлар бир тану бир жон бўлса, ҳеч қачон ислом дини таҳқирланмайди. Илмдан, янгилик яратишдан, бировга ёрдам қиладиган даражада бой бўлишдан, жанг

санъатини пухта эгаллашдан эринманг. Сизнинг бирлигингиз, бойлигингиз, илмингиз, кучингиз мусулмонларни эзилишлардан қиёматгача асрайди. Агар акси бўлса, ислом дини оёқ ости, мусулмонлар бутун оламга ёмонотлиқ бўлади. Васиятимга амал қилишингизни илтимос қиламан.

Кўзимда ёш билан ўқиб чикдим. Ўзи вафот эта туриб ҳам ўзгаларни ўйлайдиган одамга АЛЛОҲ Таъоло раҳматини кенг қилсин. Уни дўзахига туширмасин.

Ўнта қондалар ёзилган қоғозни бекорга бермаган экан-да. Демак, сезган экан-да. Шу ўйлар билан яна унинг олдига бордим. Дўстларимиз ҳам келиб, розиризолик сўралди. Уларни ҳовлига чиқаргандан кейин кириб намоз ўқишни бошлади. Шундагина унинг дармони куриб, қуввати кетаётганини ҳис қилдим. Узок дуодан сўнг ўтирган ҳолида чин дунёга сафар қилди.

Жанозасини ўқиб, дил тўла фарёд билан дафн қилдик. Ҳамманинг кўзи тўла ёш. Яқин орада на Ироқда, на Шом ва на Хуросонда мусулмонлар кулмаса керак...

У вафот этган Ироқнинг Ҳийт деган шаҳарчаси Фрот дарёсининг ёқасида жойлашган бўлиб, қабри шаҳардаги кўзга ташланадиган, кўпчиликка маълум жойда.

Абдуллоҳнинг вафоти кўпчиликни чуқур қайғуга солди. У ҳақда ҳақиқатда таъсирли гаплар айтилди.

Бир дарвеш киши келиб, унинг ҳаётда қолиши учун жонини ўйланмасдан фидо қилишини айтганида,

йиғилганлар “воҳ”, деб юборди, чунки ҳаммамиз ўз жонимизни лаҳза ҳам ўйламасдан беришга тайёр эдик. У дилимиздагини тилига чиқарган, қалбимиздаги фарёдни изҳор қилганди.

Шогирди Абдуллоҳ ибн Муҳаммад “Ибн Муборакни тингладим, у замонамиздагиларнинг энг юксаги, замонимиздаги муаммоларни теран англаганларидандир”, деди.

Энг эътиборлиси, устози Суфёни Саврий (Р.з.)нинг гапи бўлди. “Мен бутун умримнинг Абдуллоҳ ибн Муборакнинг бир кунича бўлишини истардим, аммо унингдек кун ўтказиш қўлимдан келмайди”.

Орадан уч кун ўтгач, Абдуллоҳнинг савдодаги сирлар, қоидалар ёзилган дафтарини топиб олдим. Мана ундаги ёзувларни ўқияпман.

Мен илк савдога киришганимда жуда содда ва ғўр эдим.

Таржимонлик қилиб, энди бозорга кирган вақтим ҳаётим бунчалик ўзгариб кетади деб ўйламагандим. Савдони отам айтганидек, обрўйимни сақлаш, оиламни муҳтож қилмаслик ва илмиларга яхшлик қилиш учун қилишни ният қилгандим. Туя бир тилла қани бир тилла? Туя минг тилла мана минг тилла. Ҳа, вақтида биттагина қизил туям бўлишини орзу қилардим. Бугун юзлаб қизил туяларим бор. Сафар учун яхши айғирим бўлишини истардим. Бугунга келиб беш юздан зиёд отим сафарда юрибди. Ўз уйим бўлишини, унга минглаб одамлар

сиғишини АЛЛОҲ Таъолодан сўрагандим. Мана ўндан ортиқ мамлакатда ана шундай катта ҳовлиларим бор. Олдимга муҳтожлигидан пул сўраб келгани қайтармасам деб, орзулардим, АЛЛОҲ Таъолога шуқр узуримдан биров ноумид бўлиб қайтаётгани йўқ. Мен узоқ йиллик тажрибаларимдан баъзиларини келажак авлодим учун тавсия қиламан. Бутун савдо тизими ҳақидаги ёзганларим йўқолиб кетмаса, алоҳида китоб бўлиб савдогарлар учун қўлланмага айланар. Демак, қисқагина тавсияларимдан бироз айтиб ўтсам.

1. АСЛ БАҲОСИДА СОТИБ ОЛИШДА БАРАКА БОР

Мен илк сафарга чиққанимда бир аёл эри хаста ва болалари ёш бўлгани сабаб, муҳтожлигидан отини сотаётганига гувоҳ бўлганман. Ўшанда инсофсиз савдогар ярим баҳосида даллол билан келишиб, аёлга жабр қилганди, аммо кўпчилик гувоҳлар унга ёрдам бериб, ўз молларидан оз-оздан берган, бир табиб айниқса эри учун дори-дармонларни саралаб қўлига тутқазганди. Орадан икки йилча вақт ўтиб, ўша савдогарнинг абгор бўлиб юрганини эшитдим. Ўша воқеадан сўнг доим молни муҳтожликдан сотаётган одамлардан ўз баҳосида сотиб оладиган бўлдим. Улар нархни билмасди. Мен эса қалбимга қулоқ солардим ва бозор нархида сотиб

олардим. Ана шундан кейин ишларим шу қадар тез ривожлана бошладики, бирдан ишчилар ёллашимга тўғри келди. Ҳатто бир сафар бир одам бир тўнлик матога бераётган дирҳамларимни рад этган, чунки у матонинг нархи қимматлигини билмасди. Тушунтирганимдан сўнг рози бўлди.

2. САРМОЯ ЧЎНТАКДА БЎЛМАЙДИ

Мисрда таржимонлик қилишимдан олдин яқин дўстим Абдуссалом менга сармоясиз бозорга кириб бўлмаслигини айтганди, лекин сармоясиз бозорга кирдим. Ишларим гуркираб кетди. Тушундимки, сармоя чўнтакда эмас экан. Агар ақлингизни ишлатсангиз ва ҳаракатдан тўхтамасангиз, сармоя сизни узоқ куттирмас экан.

Таржимонлик қилиб топган пулларимдан жамғариб, газлама савдосини бошладим. Ўшанда топадиган олтинларимнинг ҳатто ярмидан кўпроғини тежардим. Ўзимни сармоя билан таъминлаш учун анча вақтгача таржимон бўлиб ишлашимга тўғри келган. Агар иш бошламоқчи бўлсангизу, аммо пулингиз бўлмаса, ақлингизни ишлатинг. Пул ишлаб топиш қобилиятингиздан фойдаланинг. Кимнинг қанча пул ишлаб топишига қараб, унинг пул ишлаш қобилиятига баҳо бериш мумкин.

Бугундан пул ишлаб топиш қобиятингизни ўстиринг. Катта сармоёга аввало тайёр бўлинг. Динору дирхамларни ишлата билган кунингдан бошлаб сармоёдорга айланасан.

3. ҲАҚГЎЙ ШЕРИК ЯРИМ ЙЎЛНИ БОСИБ ЎТГАНИНГ ДЕМАКДИР

Мен, устозим АЛЛОҲ Таъоло раҳматига олсин, Имоми Аъзам (Р.з.) ҳазратларининг хузурларига борганимда бир воқеанинг гувоҳи бўлгандим. Устознинг шериги бир матони бир неча барабар қимматга пуллаган, устоз ўша харидорни топтириб келиб, ортиқча пулини қайтарган ва ўша газламалардан келган пулларни тўлик эҳсон қилиш билан бирга шериги билан ишни тўхтатганди. Ўшанда агар бирга ишлашга тўғри келса шерик танлашда пухтароқ бўлиш кераклигини тушунгандим. Абдуссалом менинг энг яқин дўстим ва ишларимда шеригим бўлди. Шу вақтгача ундан хиёнат кўрмадим. У менга фойда деб берган пулимга розилигини айтганида, рости кўзимга ёш келганди, чунки бу қалбга ҳавола, виждонга баҳо эди. Ҳа, ўшандан бери бирор марта фойда тақсимоотида уникини кам қилмадим. Ҳар сафар олтинларни бўлаётганимда унинг гапи кулоғим остида жарангларди: фойда деб берган

пулингга розиман. Мана шундай шерик билан ярим йўлни аввал бошданок босиб ўтгандим.

Шерикли ишда ҳисоб-китобни жуда аниқ олиб бориш керак. Бу зехни кўп банд қилгани учун бир ҳисобчи ёллаган яхши. Ҳисобчилар одатда ҳар бир чакани назардан четда қолдирмайди. Мана шундай аниқлик тижоратнинг гуллашига сабаб бўлади.

4. РЕЖАЛАР НАМОЗЛАРГА ХАЛАЛ БЕРМАСИН

Устоз билан учраштирган АЛЛОҲ Таъолога шукр. Илк учрашувдан буён ҳаётимда туб бурилишлар бўлди. Қилган насихатлари кулоқларим остида доимо жаранглаб туради. Устоз менга ишларни намозларга халал бермайдиган қилиб режалашни буюрганди. Тавсияга амал қила бошлаган илк кунимдан катта фойдасини сезгандим. Шунинг учун ишларни беш вақт намоз орасига жойлашни одат қилган одамнинг муваффақияти аниқ кафолатланган бўлади. Намоздан кейин дуолар қабул, мақсадлар ҳосил бўлади. Бенамозлик - иллат. Баъзилар ишларини, пулларини, учрашувларини битириб олиш учун намозни ортга суради, билмайдик, сурилган ёки ўқилмаган намозлар

билан ишлари ҳам ортга сурилаверади, ўнгидан келмай тураверади.

5. ЯХШИЛИКДАН СУЮНИБ, ЁМОНЛИКДАН КУЮНИБ КЕТМА

Бу қоида менга устозим билан учрашганимдан таниш. У кишининг савдо қарвони ҳақидаги икки хил хабарга ҳазратимнинг жавобларидан лол қолгандим. Орадан йиллар ўтса-да, мен ўша воқеани эсимдан чиқармадим. Ақлни шоширадиган даражадаги олтинлар топсам ҳам қувониб ақлимни йўқотмадим. Оғир кўнгилсизликларга ёқа йиртмадим.

Бир куни фақат ўзим биладиган бир воқеа бўлди. Одатда мен касодга учраганларимни умуман айтмайман, аммо дафтаримга ёзиб қўяман. Хуллас, бир куни бозорда олиб сотар билан учрашиб қолдим. У менга катта миқдорда тери ва чилвир буюртма қилди. Пулини молни олгач, беришини айтди. Ишондим (чунки лафз инсоннинг тириклигидир, белафз инсоннинг ўликдан фарқи йўқ). Орадан икки ой ўтиб айтган молини етказдим. Теричиликни тушунмаганим учун уларга озгина шикаст етган экан, лекин сифати каттиқ бузилмаган. У молни олди. Пулини бир кун ўтиб беришини айтди. Мен асосий сармоямни ўша молларга

тиккандим. Эртаси куни ундан жавоб бўлмади. Газлама ва мўйна олиб келишим керак, мижозлар бетоқатлана бошлаганди. Агар вақтида етказиб бермасам, бошқа савдогар мижозларимни оғдириб олиши мумкин эди, аммо чайқовчидан ҳа деганда жавоб бўлавермади. Мен газлама олиб келиш учун бир танишимдан катта миқдорда қарз олдим. Муддатни бир ой деб белгиладик. Тери буюртма берган одам узоғи йигирма кунда пулимни қайтаришга ваъда берди. Мен савдо карвоним билан қайтиб келганимда роса бир ой ўтганди. Қарзимни қайтариш учун чайқовчидан пул сўрадим, у яна муддат сўради. Қарзининг ўндан бир қисмини қайтарди. Шу қадар жаҳлим чиқдики, жисмоний имкониятимдан фойдаланиб уни ўлдириб қўйишим ёки ўласи қилиб калтаклашимга оз қолди, бироқ устозимнинг насиҳатларини эслаб фикримдан қайтдим. Унга охириги муддатни бердимда, танишимнинг олдига бориб узр сўрадим. Танишимга пул жуда зарур экан. Мен икки кун ичида молни ярим баҳосида сотиб, қарзни бердим. Касодга учрадим. Яқин бир йил ичида на газлама, на мўйна олиб кела оладиган даражада сармоясиз қолдим. Шундай бўлсада, пули бор одамларни ахтардим, тўхтаб қолмадим. Бир сармоядор чиқди. У бир неча йилдан буён олтин йиғар, аммо ишлатмас экан. Ундан қарз сўрагандим, бермади. Кейин фойданинг ўндан уч қисмига шерикликка кўндирдим. Менга бир марта мол олиб келиш кифоя қиларди. Бир ярим ойда янги моллар

олиб келдим ва яхши фойда қилдим. Қарзимни * ва фойдадан улушни қайтардим. У яна шерикчилик қилиш истагини билдирди, аммо зарурати бўлмагани учун рози бўлмадим. Мол оладиган одамларга бир вақилдан хат жўнатиш ва пулини кейинги мол олишда бериш шarti билан ишни бошлаб юбордим. Ишончга кирдим. Чайқовчи ваъдасини бажаролмади. Олти ой ўтиб қарзини қайтарди. Жаҳл қилмадим. Пулни олдим ва қайтиб чайқовчилар билан пулини олдиндан бермаса ишламасликка аҳд қилдим. Тўқувчи, тикувчи усталар билан ҳар доим қарзга ишлайвераман, чунки уларга ишонаман. Хуллас ортиқча хурсандчилик бўлмағур ғурурга, ортиқча ғам эса омадсизликка сабаб бўларкан. Ўшандан буён ҳечам ғамларга куюнмадим, хурсандчиликларга ортиқча суюнмадим. Ўртача бўлдим.

6. ОМАД КАЛИТИ

Ҳали тижоратда тажрибам жуда кам пайтда бир ҳолатни бошдан ўтказдим. Қишда жуда қаттиқ совуқ бўлди. Ўн кунча совуқ сабаб дўконни ёпдим, аммо бозор ишлаб турди. Мен уйда ўтирдим. Ўша ўн кун ичида бошқа бир пулдор киши мен олиб келадиган моллардан бозорга олиб кирган ва нархни арзонлаштирган экан. Келсам, харидорларнинг аксари ундан мол оляпти. Шу

билан олти ойда нархни пастлатиш ҳисобига харидорларни кўпайтириб олдим.

Шу орада устоз билан учрашиб қолдик. Ҳазрат бизга хурмо боғларини кўрсата туриб, қўшни хурмозорлар билан ҳам таништирди. Бир хил сув ичадиган, бир хил ўғит солинадиган жойдаги дарахтлар уч хил кўринишда эди. Меҳнатнинг самарасини, яъни қишни қиш, ёзни ёз демай қилинган меҳнат натижасини кўрдик у ерда. Энг серҳосил хурмозорнинг эгаси аввал қашшоқ бўлгани, меҳнати ортидан фаровонликка эришганини айтиб берди устозим. Мевасиз боғнинг эгаси ўртаҳол бўлгани, аммо дангасалиги сабаб ҳозирда мардикор бўлиб қолганини ҳам билиб олдик. Устознинг боғи ўртача ҳосил берар, назорат камлиги ва устознинг оз аралашуви сабаб шундай бўлган экан. Ўша кун англадимки, илмда ҳам, тижоратда ҳам қулай фурсат кутилмас экан. Ҳар кун, ҳар соат, ҳар лаҳза қулай имконият, қулай фурсат бўларкан. Ходимларимга ҳам бутун умр шу қоидани ўргатиб келдим. Шу оддий қоидани ўзлаштирганимдан сўнг имкониятлар эшиги ланг очилиб кетди.

Ростдан ҳам дангасалик - иллат. АЛЛОҲ Таъоло ҳам шижоатли бандаларини яхши кўради. Шижоатли одамларда барака ҳам бўлади. Улар чиройли гумон билан яшайди.

7. ИШГА ҚАБУЛ ҚИЛИШ ҚОИДАСИ

Устозим менга доим “Оилага чакалоқ ўз ризки билан келганидек, ходим ҳам иш берувчига ўз ризки билан келади”, дерди. Мен шу вақтгача у зотнинг сўзларига шубҳа билан қарамаганман, аммо баъзан ходимга эҳтиёжим бўладию, тўлов имкониятим етарли бўлмай коларди. Таваккал қилиб ходим олсам, унга лойиқ маошдан ташқари фойда ҳам келарди. Узок йил савдо қилиб, кўп одамлар билан ишлаб тажрибалар орттирдим. Ходимларни секин ишга қабул қилиб, тез бўшатиш кераклигини англадим. Қирқ кун синов билан ишга оламан. Шу вақт ичида маош бермайман деб айтаман, аммо муддат тугагач, қўлига ишига яраша ҳақ бераман. Ходимларни уч марта огоҳлантираман. Биринчиси иш боши тарафидан, иккинчиси кўшимча иш юклаш билан (хатосини англагач, қўшимча ишни олиб ташлайман), учинчиси жарима соламан. Шунда ҳам талабимга жавоб бермаса хайрлашаман. Бўшатиш жараёни ҳам роса қирқ кун давом этади.

Мана шундай қоидалар асосида ҳисобчини ишга олганмиз, лекин унинг синов муддати икки йил бўлган. Шу муддат ичида уни бир дўстимнинг қўлида ишлашини таъминладим. Тажрибасини оширгач, ёнимга олдим. Мана бирор марта менга панд бергани йўқ. Тартиб билан ишлаши натижасида ишларимнинг ярмини ўзимдан соқит қилдим. Кўпроқ ўйлашга, китоб ёзишга, ўқишга

вақтим бўлди. Авлодларимга комил ишонч билан айтаманки, ходимни ишга олдингизми, албатта ўз ризқи билан келади. Ғам қилманг.

8. ЧИРОЙЛИ СЎРАШ – ИЛМНИНГ ЯРМИ

Отам менга доим “Чиройли сўраш - илмнинг ярми”, деб айтарди. Бу ҳақда Ҳадиси шарифларда ҳам келтирилган, аммо мағзини тўлиқ чақмаган эканман. Бозорга илк қадам қўйганимда, газлама савдосини бошлаётган вақтларимда ўша ҳикматнинг асл маъносини англаб етдим. Инсон чиройли сўраб, ўзига керак бўлган илм, тажрибаларни олиши мумкин.

Абдуссалом билан бир тўп мато сотувчисидан то газлама ишлаб чиқарувчигача етиб борганимиз ҳақиқий исбот бўлди. Биз оддийгина ҳийла қилдик. Озгина моли бор одамдан кўп молни қисқа фурсатда топиб беришини талаб қилдик. Оқибат ҳар бир тожир ўзидан йирикрок савдогарнинг олдига жўнатаверди. Ниҳоят ишлаб чиқарувчининг олдига бордик. У билан суҳбатлашдик. Бу тадбир орқали икки енгилликка эришдик. Биринчиси арзон нархда сотиб оламиз, иккинчиси чайқовчидан азият чеккан халққа арзон нархда сота оламиз. Натижада харидорларимиз кўпайиб, бозорни эгаллай бошладик.

Мен ҳар бир илм олувчига, ҳар бир савдо қилгувчига чиройли сўрашни маслаҳат бераман. Ниятни холис қилиб, инсонлар манфаатини биринчи ўринга қўйган ҳолда, халққа осонлаштириш йўлини қидириш керак. Бугун бир инсонга осон қилсак, эртага авлодларимиз бутун халқ юкини енгил қилади. Инсоф билан ишлаб, чиройли сўрасак, барака ҳеч қачон аримайди. Чиройли сўраш нафақат илмнинг, балки тижоратдаги фойданинг ҳам ярмидир.

9. САХИЙЛИК БОЙЛИК ГАРОВИ

Онам менга сахийликнинг ҳар бир шоҳи жаннатга олиб кириши ҳақидаги Ҳадиси шарифни айтиб берарди. Ёшлигимдан қизғанчиқлик ҳиссидан йироқ ўсдим. Ота-онамнинг меҳнатлари эвазига сахийликни ўргандим. Болалигимдаги соддагина ҳаётимда ота-онам мени кўп имтиҳон қиларди. Бир куни камонбозлик мусобақасидан келсам (ўшанда ўн ёшларда эдим), онам дастурхон ёзаётган экан.

– Кел ўғлим овқатланиб ол, – деб дастурхонга чақирди.

Дастурхонда яримтагина нон бор экан. Қорним жуда оч. Отам боғда ишлаяпти. Онам нонни қўйиб, ишга чалғиди. Айни тушлик маҳали. Биз доимо бирга овқатланардик. Негадир улар келмади. Шу вақт тиланчи

кеп қолди. Югуриб чиқсам, нон сўраб турибди. Дастурхондаги яримта нонни бериб юбордим. Бир муддат онамнинг овқат сузиб келтиришини кутдим, аммо таомдан дарак йўқ. Онамдан қачон тушлик тайёр бўлишини сўрадим. Жавобидан йиғлаб юбордим.

– Ўғлим бугун тушлик тайёрлолмадим. Уйимизда боя сен тиланчига берган нондан бўлак ейишга ҳеч вақо йўқ эди. Биз ҳам туз тотмадик. Ўша нонни сен учун асраб қўйгандим.

Мен нима дейишни билмай қолдим. Югуриб кўчага чиқдим. Узоқ ўйланмай бозор томонга юра бошладим. Шу вақтгача нон уйга қаердан келишини билмас эканман. Илм олиб, жанг санъати билан шуғулланиб юраверган эканман. Энди ишлайман. Ҳар куни ишлайман. Бозорга бориб, каттароқ бир дўконга кирдим. Хўжайинидан иш сўрадим. Иш сўраяпману, негадир уяляпман. Хижолат бўляпман. Савдогар инсофли экан. Менга бутун дўконни тозалашни, буюмларни тартиблашни эвазига яхшигина пул беришини айтди. Камида беш пора тиловат қилгунча вақт сарфлаб ишни битирдим. Менга бир дирҳам берди. Тангани олдимда, нон растасига бордим. Улар пулни олиб нон берди ва қайтимини ҳам унутмади. Қайтимига мева сотиб олдим. Қорним оч ва каттиқ чарчаган бўлсам-да, жуда хурсанд эдим. Ота-онам учун нон олиб бораётганимдан шод эдим. Ҳовлига кириб боришим билан онамни чақирдим.

Югуриб олдимга келди. Кўлимдаги нарсаларга қаради. Кейин саволлар берди, мен хурсанд жавоб бердим.

– Ўғлим кўлингдаги нарсаларни қаердан олдинг?

– Ишладим она.

– Қаерда ишладинг?

– Бозордаги бир дўконни тозаладим, буюмларини тартибладим. Эвазига бир дирҳам берди. Ўша пулга нон ва мева сотиб олдим.

– Вой ўзимнинг арслоним, ўғлоним, азаматим.

Онам йиғлаб юборди. Шу пайт кўшни чиқиб қолди. Уйига шошилишч меҳмон келганини, нон сўраб келганини айтди. Беихтиёр нонни кўксимга босибман. Онам кўлимдаги нон ва меваларни кўшнига шартта бериб юборди. Ичим узилди, аммо бир сўз айтолмадим. Индамай сўрига чикдим. Ҳали ўйлаб улгурмасимдан онам иссиқ овқат, нон-чай олиб келди. Отамни чақирди. Мен тушунолмамай ҳайрон эдим. Онам кулиб отамга қаради. Отам табассум билан бошимни силаб гап бошлади.

– Ўғлим, биз сендаги саҳийлик, ишчанлик, тез қарор қабул қилишни синаб кўрдик. АЛЛОҲ Таъолога шукр ҳеч кимга муҳтож эмасмиз. Сен катта йигит бўлиб қолдинг. Саҳийлик узоқ машқлар эвазига пайдо бўлади. Сен имтиҳондан ўтдинг. Файратинг, саҳийлигинг, меҳнатдан уялмаслигинг сенинг улкан ютуғингдир. Сен иккиланмай чарчашингга қарамай биз учун нон топишга уриндинг. Бу жасорат, ҳақиқий саҳийликдир. Унутма

сахий инсон бой бўлади. Сахийлик фақат олтин-кумушлар билан эмас, кимдир илмидан, кимдир тажрибасидан, биров кучидан, биров меҳридан сахийлик қилади. Берган қўл олган қўлдан хайрлидир, дейилган Ҳадиси шарифларда. Ҳа, ўғлим, Муҳаммад саллоллоху алайҳи васалламнинг ўғитлари қиёматгача бандалар учун ҳаётий қўлланма бўлади.

10. МИЖОЗ ҲАР ДОИМ ҲАҚ. УЛАРГА “ЙЎҚ” ДЕГАН СЎЗНИ ИШЛАТМАСЛИК КЕРАК

Мен устозимнинг савдосини узок вақт кузатиб бирор марта у зотнинг “йўқ”, деган сўзни ишлатганини кўрмадим. Харидор сўраган нархга “йўқ” дейилмас, сўраган нарсаси бўлмаса, бошқа мол таклиф қилинар, ёқмаса, мижозга шошилич бўлмаса, олиб келиб беришарди. Шундай воқеалар гувоҳи бўлганманки, устознинг дўконида йўқ матони бир камбағал киши сўради, аммо ундай мол йўқ эди. Устозим кутиб туришини айтиб, чиқиб кетди. Анча вақтдан сўнг олиб келди ва харидор сўраган нархда сотди. Харидор хурсанд бўлиб чиқиб кетди. Олиб келинган мато қирқиб сотилмас, тўплаб савдога қўйиларди. У одам ялинса ҳам берилмасди. Кейин билдимки, Имоми Аъзам ҳазратим бир тўп матони сотиб олиб, керакли миқдорини қирқиб сотган экан.

Устозим менга “харидор доимо ҳақ”, деб кўп айтарди. Баъзан харидорларнинг минг бир инжиқликларига чидашга тўғри келади. Савдога кирган одам ҳамма қийинчиликларни бўйнига олади, чунки савдосини одамлар гуллатади. Харидор бўлмаса, унинг дўкони ҳам, моли ҳам арзимас бир мато холос. Шу сабаб тортиша-тортиша мол олмайдиган, обдон дўкон айланиб, матоларни титкилаб, ҳатто кийиб кўриб ҳам айниб қоладиган, паст баҳо бериб кетадиган, жанжал кўтаргиси келиб қолса, қўполлашадиган олармонларга фақат сабр билан муомала қиламан, чунки дўконда шунинг учун ўтирибман. Мен олармонларнинг ходимиман. Бу хулосаларим, узоқ тажриба ва устознинг машаққатли дарслари самарасидир. Харидор ҳар қандай ҳолда ҳам ҳақ. Ҳатто ноҳақ бўлса ҳам, у билан қаттиқ тортишиш яхши эмас. Агар унда нотўғри фикр шаклланса, кўрган – билганига сиз ҳақингизда, савдойингиз ҳақида нолайик сўзларни айтиб юради. Савдони касод қилади. “Мана мол, истасанг ол бўлмаса йўқ” ёки “Олмасанг тегинма”, “ўзи ақчангиз борми?”, “олмасангиз нега мени оввора қилдингиз молни титкилаб” каби муомала харидорни бездиради. Қайтиб ўша дўконнинг яқинига йўламайди. Чиройли муомала ва сабр савдони ривожлантиради. Шунинг учун ҳар куни раҳбар (харидорлар сотувчиларнинг раҳбаридир) га муносиб хизмат қилиш, кўнглини олиш ва хурсанд қилишни ўйлаш керак. Ноҳақлигини билиб турсангиз ҳам ортиқча тортишманг.

Аксинча “агар нархлар ёки моллар маъкул келмаётган бўлса, бозорни кўринг ўзингиз истаган нархларда топишингиз мумкин” қабилида жавоб қилиш кифоя. Шунда тортишувнинг олди олинади. Молингизнинг сифатига ишониб айтган гапингизнинг исботини харидор қайтиб келганида кўрасиз. Агар тортиша-тортиша кетиб қолган ва яна қайтиб келган мижозга ҳам яна яхши муомала қилаверсангиз, нархни ошириб олмасангиз, у доимо сиздан харид қилади. Хулласи калом, доимо харидорнинг манфаатини кўзланг, ўшанда бой бўласиз.

11.ЎЗГАЛАРНИНГ ИЛОЖСИЗЛИГИ ИМКОНИЯТ ЭМАС

Устозим менга доим ўзгаларнинг иложсизлиги қулай имконият эмаслигини айтарди. Шунинг учун ноиложлигидан бирор нимасини сотаётган ёки қарзини узиш учун молини ярим нархда беришга тайёрлардан фойдаланмадим.

Бир куни бир одам мендан кўп миқдорда мол олди. Белгиланган муддатда қайтаролмади. Кейин яхши чопагон отини олиб келиб, ярим нархида қарзи эвазига бермоқчи бўлди, аммо мен ундан асл баҳосида сотиб олдим. Қарзидан ортган пулини қайтариб бердим. Жуда хурсанд бўлди. Унинг юзидаги розилик, кўзларидаги

кувончни кўриб, муҳтожнинг муҳтожлигидан фойдаланмасликка яна бир бор аҳд қилдим.

Кўпчилик баракасини ўзи қочиради. Бозорда ҳар – хил савдогар бор. Қарз бўлиб қолган одамдан бирор арзигулик нарсасини қарзидан ортиқ нархда турса-да, инсофсизлик қилиб, қарзи эвазига олади. Натижада барака кетади. Ёки бирон кимса азбаройи муҳтожлигидан бирор нарсасини сотмоқчи бўлади. Унга ақча зарурлигини билган олармон ерга уриб сотиб олади ва икки баравар қимматига сотади. Бу иш қароқчилик билан баробарлигини, ҳақиқий судхўрликдан ошиб тушишини устозим кўп таъкидларди.

Ҳалол савдо – илм. Уни яхшилаб ўрганиш ва ўзлаштириш керак. Агар шариатни тушунмай савдога киришилса, фоизга (рибо, судхўрликка) аралашиб қолиш ҳеч гап эмас. Инсонларнинг иложсизлиги имконият эмас.

12. ҚАЛЪ ОЙЛИГИ

Айримлар бойликни аввал бошда мен тушунгандек идрок қилади. Мен бойликни қўлим ҳамма нарсага етиши учун эмас, кўп тилла тангаларни йиғиб қўйиб, кўнгил тусаган нарсани сотиб олиш, маишатда камчилик бўлмаслиги деб тушунардим. Яна кўпчиликка ўзимни кўрсатиб қўйгим келарди. Кўпчилик эса бойликни ёмон

деб ўйлайди. Диндан чиқаради, бузади, ҳаловат кетади ҳатто жаннатга киришга тўсқинлик қилади, деб ишонади. Бу оддий халқнинг овунчоқ фикрларидир.

Агар инсон илмли бўлса, тирикчиликнинг ҳалоллини касб қилса, пул билан муомалани яхши қила олса, бойлик ундай одам учун катта бахт, мислсиз имкониятдир. Чунки берган қўл олган қўлдан хайрли экани ҳақида Ҳадиси шариф ҳам бор.

Кўпчилик Имомларга ҳайронман. Одамларни бойликдан нафратлантиради, хорлик сари етаклайди. Бу - хато. Аслида мусулмон бой бўлиши керак. Кучли бўлиши керак. Акс ҳолда номусулмоннинг, ҳатто илмсиз мусулмонларнинг орасида хор бўлади. Узоқ йиллик тажрибамдан тушундимки, инсонларни бойликдан кўрқитиш, қайтариш яхши эмас. Бойликни обрўни сақлаш, қариндош-уруғга яхшилик қилиш, илм толиблари, олимларга эҳсон қилиш, иш билан таъминлаш учун тўплаган яхши. Барибир мусулмон бой бўлса, жамиятда соғлом муҳит шаклланади. Мусулмон бой бўлса, турли фикрлар, четдан кириб келадиган алдамчи ғояларга йўл қўймайди. Мусулмон бойиса, дин ҳеч қачон обрўсизлантирилмайди. Яна бир муҳим гап: ҳар бир мусулмон албатта жанг санъатларида моҳир бўлиши шарт. Жисмонан бақувват, бой, ақли расо бир мусулмон тadbирсиз, кучсиз минглаб мусулмонлардан зълодир.

13. МАҚСАДСИЗЛАР БИЛАН ИШЛАШ НОМАЪЛУМ ЙЎЛГА ОЛИБ ЧИҚАДИ

Ҳаётда доимо олий мақсад билан яшаш керак. Мақсади йўқнинг борар йўли ҳам аниқ бўлмайди. У тасодифларга қурбон бўлиб ёки тасодифан ишлари яхши бўлиб кетишидан умидвор бўлиб юраверади. Мен савдо қилиб, илм олиб шунга амин бўлдимки, мақсадсизликдан кўра оғирроқ хасталик йўқ экан. Отам менга мақсадсизлар билан юриш номаълум томонга олиб бориши ҳақида айтганида ҳақ экан. Мана ҳар бир кунимда ҳамон ўша гапнинг тўғри эканига амин бўламан.

Инсон мақсадларини, режаларини албатта ёзиб қўйиши ва вақт белгилаб, кучига баҳо бериши керак. Шунда ўсиш бўлади. Режали юришни АЛЛОҲ Таъоло бизга ўргатиб қўйган. Мана беш вақт намоз мусулмоннинг кунлик режаси. Белгиланган. Бажарса яхшиликка эришади, бажармаса ҳалокатга учрайди. Демак, ожиз банда ҳам кунлик режаларини, ойлик, йиллик режаларини тузиб юриши керак. Шунда мақсадини топади. Ҳаётида маъно пайдо бўлади.

Лукмони Ҳаким ҳазратлари ўғлига ёмон одамлар билан дўстлашмасликни айтиб, огоҳлантирганида, ўғли имони бақувват, ақли оқ-қорани ажрата оладиган бўлганини, ёмонларга қўшилса ҳам хулқи ўзгармаслигини айтганида табассум қилиб қўяди.

Мевалар пишган вақтда, ўғли сал қуртлаган олмаларни ажратиб алоҳида қопга солаётганини кўради. Ўғлига: “ҳаммасини бир қопга солавер”, дейди. Орадан анча вақт ўтгач, улар қопни очиб кўрганларида ҳамма мевалар ириб кетганди. Ҳақим ўғлига маъноли қараб қўяди.

Мана шу ҳикоят бемақсадликдан ахлоқи бузуқларга қўшилиб, охири номаълум томонларга кетиб қолишнинг олдини олиш учун кифоя. Халқ учун яхшиликлар улашадиган даражадаги олий мақсадлари, жилла курса ўзини яхши томонга буриш мақсадлари бор инсонлар билан дўстлаши керак. Ана шунда мурод ҳосил бўлади.

14. ТАДБИРКОРЛАР ЭРКИН РАҚОБАТ ҚИЛСА ВА БИРЛАШСА, ХАЛҚҚА ЕНГИЛЛИК БЎЛАДИ

Тадбиркорлар бирлашиб, халққа енгиллик яратиш тарафдори бўлишлари керак. Агар улар нархни кўтариб ўйин қилиш учун бирлашса, аҳвол оғир бўлади.

Орамизда катта тожирлар келишиб бир хил нархни белгилаб, халқдан арзон сотиб оладида, бошқа мамлакатга қимматга сотади. Халқ дардини кимга ҳам айтсин?! Мен ҳали ёш вақтимда шу ўйинларга гувоҳ бўлганман. Бошқа мамлакатга мол сотиб, уёқдан мол олиб ўз мамлакатига сотадиганларнинг ўйинларини

кўрганман. Улар нарх белгилашда халқнинг манфаатини кўзламайди. Орадан йиллар ўтиб, улғайдим, тижоратим мислсиз кенгайди. Орзуим ушалди. Бой бўлдим ва ниҳоят тадбиркорлар йиғинини ташкил қилдим. Биз тожирлар жамоаси келишиб, халқни қийнаётган чайқовчиларга мол сотмайдиган, қаҳатчилик пайтлари ҳам қиммат бўлмаган нархларда мол сотадиган, энг муҳими – одамларни иш билан таъминлайдиган бўлдик. Хуллас, бир жамоа йиғилса, албатта халқнинг фойдасини кўзлаши, инсонларга манфаатли ишларни маслаҳатлашиши энг яхши ишдир. АЛЛОҲ Таъоло ҳам тақво йўлида бирлашишни таълим берган. *“Яхшилик ва тақво йўлида ҳамкорлик қилингиз, гуноҳ ва ҳаддан ошиш йўлида ҳамкорлик қилмангиз!”* (Моиди сураси, 2-оят).

15. ДОИМО ЎҚИНГ, ЎРГАНИНГ

Одамлар мендан қачонгача ўқишим мумкинлигини сўрайди. Менда ҳар доим жавоб битта – абадий ўқийман. Толиби илмга ҳатто сувдаги балиқлар ҳам истиффор айтаркан. Сувдаги жонзотларки илм оладиган одамнинг гуноҳи кечирилишини АЛЛОҲимдан сўраб турса, мен нима учун ўқишни, ўрганишни тўхтатишим керак!? Ахир Ҳабибимиз Муҳаммад Саллаллоҳу Аълайҳи Васаллам “Илм Чинда бўлса ҳам олинглар”, деган ўғитларини айтиб турган бўлсалар.

Инсон зоти ўқигани, ўргангани сари юксала боради. Мия ҳам худди мушакка ўхшайди. Мушаклар машқ қилинганида, юк кўтарганида бақувватлашганидек, миямиз ҳам ўқиганида, ўрганганида, ёдлаганида кучаяди. Мен ҳар бир инсонга ўқишдан ҳеч қачон тўхтамасликни тавсия қиламан. Бу менинг тажрибаларим йиғиндиси эмас, бу АЛЛОҲ Таъолонинг ҳукми ва Пайғамбаримиз Муҳаммад Саллаллоҳу Аълайҳи Васалламнинг ўғитларидир.

Негадир кундаликнинг қолган қисмлари йўқ эди...

АЛЛОҲ Таъоло дўстимни ўз раҳматига олсин!
Қиёматгача келадиган умматга яхшиликлар қилиб кетди...

МУНДАРИЖА

СЎЗ БОШИ	3
«ҲАҚИҚИЙ ОМАД КАЛИТИ ЁХУД САВДОГАРЛАР УСТОЗИ» БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ	7
АБДУЛЛОҲНИНГ ДУНЁГА КЕЛИШИ	9
ОДДИЙ ТАНИШЛИКДАН ҚИЁМАТ ДЎСТЛИККАЧА	13
ИЛК САЁҲАТ БОШЛАНДИ	16
АБДУЛЛОҲНИНГ БОЛАЛИГИ	22
АСЛ БАРАКА	24
УСТОЗДАН АБАДИЙ ИБРАТ	32
ОМАД КАЛИТИ	34
ҲИСОБЧИНИНГ ИШГА ОЛИНИШИ	37
ЎЗИГА ИШОНГАН ИНСОН СЎРАШНИ ҲАМ БИЛАДИ	44
ФИРИБГАРЛИК ИНСОННИ ҲАРОБ ҚИЛАДИ	49
ЯНГИ ХОДИМ ЎЗ РИЗҚИ БИЛАН	54
ҲИСОБЧИГА ДАРС БЎЛДИ	57
БОРМАСДАН ҚАБУЛ БЎЛГАН ҲАЖ	60
АБДУЛЛОҲДАН ҲАРИДОРЛАР ХУРСАНД ...	63

АБДУЛЛОҲНИНГ КИТОБ ЁЗИШИ	65
АБДУЛЛОҲ “ЙЎҚ” СЎЗИНИ ИШЛАТМАЙДИ	70
БИРСВНИНГ ИЛОЖСИЗЛИГИ ФОЙДА	
ОЛИШ МАНБАИ ЭМАС	72
ҚАЛБ БОЙЛИГИ	76
ЯНА БИР БОРИЛМАГАН ҲАЖ	80
АБДУЛЛОҲ МАҚСАДИ ЙЎҚЛАР БИЛАН	
ИШЛАМАЙДИ	84
УСТОЗНИНГ ВАФОТИ ОЛАМНИ ФАРЁДГА	
ТЎЛДИРДИ	88
УСТОЗ ЎГИТЛАРИ	92
ТОЖИРЛАР УЮШМАСИ ЁКИ САВДОГАРЛАР	
ЙИҒИНИ ҲАҚИДА	93
ОДОБСИЗ ОЛИМ БИЛАН	
УЧРАШМАГАНИМГА ШУКР ҚИЛАМАН ...	101
УМР ҲАМ ТУГАЯПТИ	102
АБДУЛЛОҲ ДОИМИЙ ТАЛАБА	107
ҲОВЛИ ЭМАС, ҚЎШНИ ОЛЯПСИЗЛАР	112
АБДУЛЛОҲНИНГ САФАРДАГИ	
ҲАМРОҲЛИГИ	114
ТЎЙИБ ЕМАСЛИКНИНГ ЎЗИ ДАВО	115
АБУ АБДУРРАҲМОННИНГ ЎН ЎГИТИ	121

ҲАЛОЛ САВДОГАР УЧУН ЎН ОЛТИН ҚОИДА	
.....	122
АБДУЛЛОҲНИНГ ВАФОТИ	125
МУНДАРИЖА	157

УЎК: 330.103.21

X 45

ББК: 68-:221.23

Аҳадкули Холмуҳаммад ўғли

ISBN 978-9943-7319-3-6

ҲАҚИҚИЙ ОМАД КАЛИТИ ЁХУД САВДОГАРЛАР УСТОЗИ
/ масъул муҳаррир: С. Сайфуллоҳ; / муҳаррир: Ш.Ортиқов; / тақризчи:
А.Ҳайитов; “ИЛМ-ЗИЁ-ЗАКОВАТ” нашриёти, Тошкент 2021й.-160 б.

ҲАҚИҚИЙ ОМАД КАЛИТИ
ЁХУД
САВДОГАРЛАР УСТОЗИ

Масъул муҳаррир:
Сайфиддин Сайфуллоҳ
Муҳаррир: Шаҳобиддин Ортиқов
Тақризчи: Алимардон Ҳайитов

Нашриётнинг гувоҳнома рақами № АІ 274, 15.06.2015 й.

Манзили: Тошкент вилояти,
Паркент шаҳри, Соғ бўйи кўчаси, 7-уй.
Босишга 2021 йил 8-августда рухсат берилди.
Бичими 84x60 1/32 Шартли б.т. 5. Нашр т.5.
Адади 5000 нусха. Буюртма № 45
Баҳоси шартнома асосида

©“ИЛМ-ЗИЁ-ЗАКОВАТ” нашриёти, 2021й.

© Аҳадкули Холмуҳаммад ўғли
«ADAD PLYUS» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Бунёдкор шоҳ кўчаси, 28-уй

04596

68.221.23

АҲАДҚУЛИ
ХОЛИМУҲАММАД ЎҒЛИ

ҲАКИҚИЙ ОМАД КАЛИТИ
ЁХУД
САВДОГАРЛАР УСТОЗИ

китоб муаллифи,
амалий тижоратчи (импорт ва экспорт),
тижорат (бизнес) бўйича маслаҳатчи,
“Жонли қадам” тижорий лойиҳаси асосчиси.

ҲАКИҚИЙ ОМАД КАЛИТИ
ЁХУД
САВДОГАРЛАР
УСТОЗИ

© IXLOS UZ

